

Univerzita Pardubice

Filozofická fakulta

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2011

Andrea Kocourková

Univerzita Pardubice

Filosofická fakulta

Berta Mühlsteinová a ženské vzdělávací spolky v 19. století

Andrea Kocourková

Bakalářská práce

2011

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2010/2011

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Andrea KOCOURKOVÁ**
Osobní číslo: **H08401**
Studijní program: **B7105 Historické vědy**
Studijní obor: **Historicko-literární studia**
Název tématu: **Berta Mühlsteinová (1841 - 1887) a ženské vzdělávací spolky v 19.století**
Zadávací katedra: **Katedra literární kultury a slavistiky**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Cílem bakalářské práce bude historická biografie básnířky, publicistky a "emancipistky" Berty Mühlsteinové. Vzhledem ke skutečnosti, že už stručný životopis B. Mühlsteinové existuje, zaměří se autorka na analýzu její práce v ženských spolcích (Americký klub dam, Český výrobní spolek) v 19. století a na její novinářskou činnost v Ženských listech.

Rozsah grafických prací:
Rozsah pracovní zprávy:
Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**
Seznam odborné literatury: **viz příloha**

Vedoucí bakalářské práce: **prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc.**
Ústav historických věd

Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2010**

Termín odevzdání bakalářské práce: **31. března 2011**

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

L.S.

PhDr. Ivo Říha, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2010

Příloha zadání bakalářské práce

Seznam odborné literatury:

KRÁSNOHORSKÁ Eliška. Co přinesla léta: Druhé knihy vzpomínek svazek I. Praha 1928. KRÁSNOHORSKÁ Eliška. Co přinesla léta: Druhé knihy vzpomínek svazek II. Praha 1928. Literární archiv Památníku národního písemnictví, Osobní fond, R. Jakešová, M. Šrůtová: Berta Mühlsteinová, Praha 1998, edice inv. č. 910. Literární archiv Památníku národního písemnictví, Osobní fond, J. Wagner, M. Kuthanová: Eliška Krásnohorská, Praha 1966/2006, edice inv. č. 1225. Literární archiv Památníku národního písemnictví, Spolkový archiv, K. Bílek: Ženský výrobní spolek český /1871-1957/, 1894 - 1956. Praha 1997, edice inv. č. 549. Ženské listy, V Praze: F. A. Urbánek, 1873-1926 BAHENSKÁ Marie. Osobnosti české minulosti: Vojta Náprstek (1826-1894), Historický obzor 17, 2006, 9/10, s. 228-234. BAHENSKÁ, Marie. Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. Století. Praha. Libri/SLON, 2005. BAHENSKÁ Marie. Vojta Náprstek a Americký klub dam, Historický obzor 5, 1994, č. 10, s. 234-237. BAHENSKÁ Marie. Ženský výrobní spolek český, Český lid 91, 2004, č. 3, s. 253-271. HORSKÁ Pavla. Naše prababičky feministky. Praha. Nakladatelství Lidové noviny, 1999 LENDEROVÁ Milena. K hříchu i k modlitbě. Praha. Mladá fronta, 1999. LENDEROVÁ Milena. Žena v českých zemích od středověku do 20. Století. Praha. Nakladatelství Lidové noviny, 2009. NEUDORFOVÁ Marie L. České ženy v 19. Století. Praha. JANUA - PhDr. Jaroslava Čajová, 1999. NOVÁK Arne. Podobizny žen. Praha: F. Borový, 1918. SECKÁ Milena. Americký klub dam. Praha. Náprstkovo muzeum, 2005. ŠPECINGER Otakar, Berta Mühlsteinová. Ústí nad Labem. Severočeské nakladatelství, 1984. ŠTĚPÁNOVÁ Irena. Ženy rodiny Náprstkovy. Praha. Argo, 2001. Spolupráce, nebo rivalita? Vztahy mezi ženskými spolky a jejich představitelkami. ve 40. - 70. letech 19. století. In: Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století, Milan Vojáček (ed.). Praha 2007, s. 29-49.

Prohlašuji

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne 30. 6. 2011

Andrea Kocourková

Poděkování

Tímto bych ráda poděkovala vedoucímu bakalářské práce prof. PhDr. Mileně Lenderové, CSc. za veškerou odbornou pomoc, objektivní připomínky a cenné rady k tématu mé bakalářské práce a také za vynaložený čas, úsilí a vstřícný přístup.

Dále bych také ráda poděkovala pracovníkům Státního oblastního archivu Kladno, jmenovitě PaedDr. Ireně Veverkové; archivu hlavního města Prahy, zde paní Mg. Petře Krátké; Náprstkově muzeu, kde mi byli velmi nápomocni PhDr. Hana Popelová, CSc. a PhDr. Martin Šámal, nesmím také zapomenout na Památník národního písemnictví. Poděkování také patří knihovně Muzea východních Čech a Studijní a vědecké knihovně v Hradci Králové. Veliký dík také patří Otakarovi Špecingerovi, za poskytnutou pomoc, cenné informace k tématu práce a za vynaložený čas.

Ráda bych také poděkovala rodině a přátelům za trpělivost a podporu.

Souhrn

Tématem této práce je analýza činnosti spisovatelky Berty Mühlsteinové v Americkém klubu dam a Ženském výrobním spolku českém a jejích literárních příspěvků uveřejněných v časopisech Lada (1862-1866), Květy (1868-1872) a Světozor (1868-1877).

Zároveň je přiblížena historie a vývoj ženských spolkových aktivit v 19.století. Podrobněji se zaměřujeme na Americký klub dam a Ženský výrobní spolek český, aby bylo snadnější orientovat se ve spisovatelčině práci pro oba spolky.

Klíčová slova

Berta Mühlsteinová, Americký klub dam, Ženský výrobní spolek, spolky, 19.století, časopisy.

Abstract

The topic of this paper is analysis of writer Berta Mühlstein in Americký klub dam and Ženský výrobní spolek český and her literary contribution published in journals such as Lada (1862-1866), Květy (1868-1872) and Světozor (1868-1877).

Moreover, history and development of feminine association's activities in the nineteenth century are profiled in this paper as well. I will focus on Americký klub dam and Ženský výrobní spolek český in detail in order to reach easier orientation in authoress' work in both associations.

Key words

Berta Mühlstein, Americký klub dam, Ženský výrobní spolek, associations, 19th century, journals.

Obsah

1. Úvod.....	1
2. Život Berty Mühlsteinové	4
2.1. Dětství a mládí Berty Mühlsteinové	4
2.1.1. Nevyužité možnosti vzdělávání Berty Mühlsteinové.....	6
2.2. Dospělost a předčasná smrt	8
2.3. Nekrology – společnost vzpomíná na Bertu Mühlsteinovou.....	13
3. Ženské spolky v 19. století.....	16
3.1. První pokusy o vzdělávání žen 19. století	19
3.2. Vzdělávací spolky v druhé polovině 19. století.....	23
4. Americký klub dam.....	26
4.1. Vznik a hlavní představitelé	26
4.2. Spolkové aktivity	27
4.3. Společné a odlišné rysy s ostatními spolky	28
4.4. Další léta klubu.....	29
5. Ženské výrobní spolky	30
5.1. Hlavní vývoj spolku sv. Ludmila	30
5.2. Ženský výrobní spolek český	31
5.2.1. Vznik a hlavní představitelé.....	31
5.2.2. Pokus o spojení se spolkem Sv. Ludmila.....	32
5.2.3. Škola při ženském výrobním spolku	32
5.2.4. Spolupráce se spolkem Vesna	34
5.2.5. Další vývoj Ženského výrobního spolku.....	35
5.2.6. Poslední léta Ženského výrobního spolku.....	36
5.2.7. Gymnasium Minerva – další etapa v dívčím vzdělávání	36
6. Spolupráce Berty Mühlsteinové ve spolcích.....	38

6.1.	Spolupráce s Americkým klubem dam.....	38
6.1.1.	Společenská činnost v klubu	38
6.1.2.	Dobročinné aktivity klubu.....	40
6.1.3.	Nezařazená činnost Bertý Mühlsteinové	44
6.2.	Spolupráce s Ženským výrobním spolkem českým.....	44
7.	Literární příspěvky Bertý Mühlsteinové	47
7.1.	Lada	47
7.2.	Květy	53
7.3.	Světózor	59
8.	Závěr	64
8.1.	Přínos Bertý Mühlsteinové společnosti	65
9.	Ressume	67
10.	Seznam pramenů a literatury	68

1. Úvod

Cílem této práce je zmapovat činnost Berty Mühlsteinové v ženských spolcích (Americký klub dam, Ženský výrobní spolek) a její příspěvky pro časopis *Květy*, *Lada* a *Světovzor*. Berta Mühlsteinová byla spisovatelka, působila ve dvou českých spolcích a byla to hlavně také životem zkoušená žena. Dokázala překonat svůj zdravotní handicap a stala se z ní velmi aktivní osoba v české společnosti 19. století. Emoce, které z ní proudily, vnesla do svých básní a próz, které buď vydala knižně, či publikovala v mnoha pražských periodikách. Její styl psaní se zamlouval hlavně ženám, které si rády přečetly srdcebolné příběhy. Dalšímu jejímu čtení učinil přítrž v roce 1918 Arne Novák, který ve své knize *Podobizny žen*¹ uveřejnil nelichotivou stat' o této literátce a postupně od té doby upadá Berta Mühlsteinová v zapomnění. Ráda bych touto prací připomněla její život, činy a díla, která psala.

Práce je rozdělena na čtyři hlavní kapitoly. V první nastíním život Berty Mühlsteinové. Vzhledem k tomu, že je tato žena prakticky zcela neznámá, pokusila jsem se její život popsat podrobněji. Vycházela jsem především z knihy Otakara Špecingera *Berta Mühlsteinová*.² Autor v knize zevrubně popisuje všechny životní a literární etapy, kterými spisovatelka prošla. Informace uvedené v knize byly mj. čerpány v Památníku národního písemnictví, dále byl autorovi nápomocen archiv Velvarského muzea a státní okresní archiv v České Lípě. V knize byly zmíněny některé spisovatelčiny literární příspěvky v periodikách. Nejednalo se ale o komplexní přehled její uveřejněné tvorby. Nastíněna byla i její spolková činnost. Autor se věnuje její spolupráci pro Americký klub dam. Zmiňuje její klubovou angažovanost, ale jinak se jedná o spíše obecné informace. V publikaci se neobjevuje ani domněnka, která by mohla vést k názoru, že literátka pomáhala Ženskému výrobnímu spolku v jeho prvních měsících.

Nápomocny mi byly dále i vzpomínky Elišky Krásnohorské,³ která několikrát zmiňuje jméno Mühlsteinové. Její vzpomínky mi také pomohly při doplňování informací o Ženském výrobním spolku. Vlastní zápisky a poznámky Mühlsteinové, které jsou uloženy v Památníku národního písemnictví,⁴ mi byly oporou při poznávání jejího soukromého života. Zaměřuji se

---

¹NOVÁK, Arne. *Podobizny žen*. Praha : F. Borový, 1918. 232 s.

²ŠPECINGER Otakar. *Berta Mühlsteinová*. Turnov: Severočeské nakladatelství Ústí nad Labem, 1984 109. s.

³PECHOVÁ-KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Co přinesla léta: Druhé knihy vzpomínek*. Praha-Nusle: Vaněk a Votava, Smíchov, 1929. 128 s.

⁴Literární archiv PNP, fond Berta Mühlsteinová, rkp. vl

i na nevyužití možnosti jejího vzdělání. V závěru kapitoly jsem porovnávala různé nekrology, které byly vydávány v novinách a časopisech po její smrti.

V druhé části práce se věnuji spolkům. Nejdřív obecně, poté se spíše zaměřuji na činnost Amerického klubu dam a Ženského výrobního spolku, u něhož jsem zmínila i další organizace, které s ním měly něco do činění. Na začátku kapitoly jsem se snažila celé spolkové dění zařadit do dobového kontextu. V této části mi byly nejvíce nápomocny publikace od Marie Bahenské,⁵ Mileny Lenderové,⁶ Marie L.-Neudorflové⁷ a Pavly Horské.⁸ Nesmím zapomenout ani na články Marie Bahenské.⁹ Vzhledem ke společenským snahám Berty Mühlsteinové bylo potřeba popsat oba hlavní spolky podrobněji pro lepší orientaci v následující části, která je zaměřená pouze na její činnost ve spolcích. I zde mi byly nápomocny výše zmíněné knihy. Kniha Marie Bahenské se věnuje dívčímu vzdělávání. Charakterizuje jednotlivá desetiletí od 60. let 19. století do let 90. Do takto rozdělených epoch vkládá kapitoly o jednotlivých ženských spolcích, které měly zásadní význam pro ženské vzdělání. Využila jsem i závěr knihy, kde souhrnně mluví o všech českých ženských spolcích. Knihy ostatních zmiňovaných autorek mi byly také velmi nápomocny. Publikace obsahovaly nesčetně důležitých a zajímavých informací, z kterých se mi podařil složit obrázek spolkové činnosti v 19. století. Kapitola o práci této literátky v ženských spolcích se objevuje v již uvedené publikaci od Otakara Špecingera, který se Mühlsteinové podrobně věnoval. Při zkoumání jsem vycházela z archivu Náprstkova muzea, Státního oblastního archivu v Kladně a Archivu hlavního města Prahy a z rozhovorů s autorem knihy o Mühlsteinové Otakarem Špecingerem. Nejvíce informací jsem zjistila v archivu Amerického klubu dam, uloženého v Náprstkově muzeu. Členky si často vedly velmi podrobné seznamy, z kterých šlo vyčíst mnoho údajů o klubovní činnosti, ale i o zapojení literátky do klubovních akcí. Zjištěnou činnost spisovatelky jsem se snažila spojit s aktivitami spolků, aby bylo možné vystihnout, jak a v čem se Mühlsteinová projevovala. Dokumenty o Ženském výrobním spolku v archivu hlavního města Prahy se jevíly důležité v podrobnějším poznání interní činnosti. Jak se

---

⁵ BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace v Čechách : Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha: Libri, 2005. 175 s. ISBN 80-7277-241-4.

⁶ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě: Žena v minulém století*. Olomouc: Mladá fronta, 1999. 300 s. ISBN 80-204-0737-5.

⁷ LACHMANOVÁ -NEUDORFLOVÁ, Marie. *České ženy v 19. století: Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: Janua - PhDr. Jaroslava Čejková, 1999. 446 s.

⁸ HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha: NLN, 1999. 124 s. ISBN 80-7106-380-0.

⁹ BAHENSKÁ, Marie. Ženský výrobní spolek český. *Český lid*. 2004, 91, 3, s. 253 - 272. ISSN 0009-0794.

ukázalo, Mühlsteinová toho pro spolek neudělala mnoho. Několik informací se ale objevilo. Její činnost můžeme s určitostí propojit s Americkým klubem dam.

V posledním úseku práce jsem se snažila zmapovat literární příspěvky v časopise *Květy*, *Lada* a *Světobzor*. Většina periodik byla přístupná ve Studijní a vědecké knihovně v Hradci Králové. Chybějící výtisky jsem prohlížela v knihovně Muzea východních Čech v Hradci Králové a v archivu Náprstkova muzea. Ve většině případů se jednalo o svázaná čísla, ve kterých byla orientace snadná. Na začátku byl uveden seznam autorů a stránka, na které se objevoval jejich příspěvek. Setkala jsem se i s nsvázanými čísly, které bylo potřeba projít stránku po stránce. Do práce jsem zařadila citace z různých děl. Vycházela jsem při tom z faktu, že dílo Berty Mühlsteinové je prakticky neznámé. Porovnávala jsem také otisknutá díla s tím, co jí vyšlo knižně, jak před smrtí, tak i po ní.

V práci jsem se snažila přiblížit život a práci Berty Mühlsteinové v ženských spolcích. V knihách Marie Bahenské či Marie L.-Neudorflové se jméno této literátky několikrát objevuje ve spojitosti s Americkým klubem dam. V žádné publikaci ovšem není podrobněji řečeno, jak a v čem se projevovala její spolková aktivita. Chtěla jsem proto objasnit její práci, kterou v již zmíněném Americkém klubu dam a Ženském výrobním spolku odvedla. Usilovala jsem také o analýzu příspěvků, které publikovala v časopisech. Snažila jsem se najít témata, která se v jejích dílech objevují nejčastěji.

2. Život Berty Mühlsteinové

Jméno Berty Mühlsteinové dnes již skoro nikdo nezná. Není to však tím, že by to byla anonymní žena z davu. Naopak, ve své době byla jednou z českých bojovnic za rovnoprávnost žen. Přispívala také do časopisů, psala povídky, a to většinou s důrazem na vlasteneckou a ženskou otázku. I přes svůj nepříliš příznivý osud dokázala v mnoha českých ženách probudit vlastenecké a emancipační citění.

2.1. Dětství a mládí Berty Mühlsteinové

Berta se narodila do rodiny Mühlesteinovy. Matka Johanna, rozená Čermáková, ji porodila jako poslední ze tří dětí dne 20. července 1841. V Ženských listech se lze o rodině Mühlsteinově dočíst, například o tom, že její otec se jmenoval Linhart, přestože v knize *Berta Mühlsteinová* od Otakara Špecingera¹⁰ je uvedeno jméno Leonard. Ovšem podle informací ze státního oblastního archivu v Praze víme, že jméno otce zapsané v matrice je Leonhard. Nechybí zde informace o matce, která podle Ženských listů byla dcerou vrchnostenského lékaře z Budyně. Rodina bydlela ve Velvarech.¹¹ Otec, povoláním silniční inženýr, zde řídil stavbu silnic poblíž města. Bertina matka trpěla tuberkulózou, na kterou nedlouho po narození Berty zemřela. Vzhledem k nízkému věku všech dětí, nejstaršímu bylo pouze devět let, si otec našel novou ženu, Annu Mužíkovou. Vzali se roku 1843 a za dobu jejich manželství se jim narodily čtyři děti. Potomci po Johanně Mühlsteinové měli veliké štěstí, že Anna, jejich macecha, je měla velice ráda a snažila se jim nahradit zemřelou matku. Bertino zdraví poznamenala tuberkulóza vlastní matky Johany. Souchotiny, jak se nemoci dříve říkalo, po matce zdědila. Od narození trpěla srdeční vadou a trápily ji také ledviny. Byla velmi často nemocná a trpěla postižením páteře, o kterém se zmiňuje ve své knize Marie L. Neurdorflová *České ženy v 19. století*.¹² Eliška Krásnohorská¹³ na ni ve svých pamětech vzpomínala takto: „Berta však osobně upoutala mou sympatii hned na první pohled. Nemohlo jinak býti. Vedle

---

¹⁰ ŠPECINGER Otakar. *Berta Mühlsteinová*. Turnov: Severočeské nakladatelství Ústí nad Labem, 1984. 10 s.

¹¹ Dnešní okres Kladno, poblíž města Kralupy nad Vltavou

¹² LACHMANOVÁ-NEUDORFLOVÁ, Marie. *České ženy v 19. století: Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: Janua - PhDr. Jaroslava Čejková, 1999. 94 s. ISBN 80-902622-2-8.

¹³ Eliška Krásnohorská, vl. jm. Alžběta Pechová, (1847 – 1926), česká básnířka, překladatelka, libretistka oper B. Smetany, Z. Fibicha a K. Bendla, autorka cyklu dívčích románek o *Svéhlavičce* a *Célince*. Věnovala se ženskému hnutí (v redakci *Ženských listů* a v Ženském výrobním spolku) a literární kritice. Encyklopedie Diderot [elektronický zdroj] : všechno, co potřebujete vědět, Praha: Diderot: EPA Software, 1999.

*snivé krásy Albininy¹⁴ Bertina vychudlá postavička, znepěkněná vysedlými lopatkami a vpadlou hrudí, tvář chorobně bledá, smutný pohled očí zatrpkle pichlavých, které jako by komusi nebo všem vyčítaly, pro jest tak ubohá, i duté zvuky jejího hlasu hluboce, bolestně mě dojímaly. Jak nejlépe jsem dovedla, projevovala jsem jí přátelství a sdíllost.*¹⁵

Ve Velvarech bydleli Mühlsteinovi do roku 1847. Otec zde řídil stavbu silnic v nedalekém okolí. Netajil se svým vlastenectvím, proto jej v tomto roce přeložili do České Lípy. Jedním z důvodů může být fakt, že město bylo z velké části zaplněné německým obyvatelstvem, a pokud to nebyli Němci, byli to Češi německy smýšlející a i mluvící. Možná doufali, že zde Mühlsteina jeho vlastenecké názory přejdou. Zde bydleli pouze několik měsíců, další roky prožili v Jiřetíně pod Jedlovou,¹⁶ kde měl Leonhard Mühlstein stálou práci jako silniční inženýr. Město bylo opět ryze německé. Nebylo možné jinak, děti musely navštěvovat německou základní školu. Berta se svým nalomeným zdravím bývala často doma. Ačkoliv se jí rodiče snažili pomáhat s domácími úkoly, byla pozadu za svými spolužáky. Po čtyřech letech, roku 1852, se rodina vrátila do České Lípy, kde bydleli celých dvanáct let. Vlastenecká rodina opět bydlela v prakticky německém městě, které se velmi bránilo přijmout českou domácnost. Většina rodin, které se otevřeně hlásily k češství, byla z města vyštována. Rodině Mühlsteinově se dařilo náporu maloměstské společnosti čelit a nijak to neovlivnilo její vlastenecké smýšlení. Jak již bylo uvedeno, v tomto městě Mühlsteinovy děti chodily opět do německé školy. Bertino zdraví nedovolovalo dlouhodobou návštěvu školy, a proto už po roce docházku ukončila. Roku 1854 byla poslána na tři roky do pražského Spottova ústavu. V tiskové zprávě Sokola¹⁷ se můžeme dočíst, že v ústavu Jana Spotta¹⁸ se léčilo vzduchem, vodou a cvičením. Ozdravný efekt ústavu se bohužel nijak neprojevoval a zdravotní stav Berty se nezlepšil. Po duševní stránce se Mühlsteinové dařilo velmi dobře. Byla v péči vlastenecké rodiny Spottových a u své tety paní Svobodové se seznámila např.: se Sofií Podlipskou¹⁹ a její známější sestrou Karolínou Světlou.²⁰ Obě spisovatelky pro ni byly velkou

---

¹⁴ Albína Dvořáčková – Mráčková (1850 – 1893), básnička a prozaička; autorka citově zanícených spontánních lyrických veršů vycházející z tradice prostonárodní poezie. FORST, Vladimír et al.: Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. 1/A-G. Academia, Praha, 1993. 642 s. ISBN 978-80-200-0797-1.

¹⁵ PECHOVÁ-KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Co přinesla léta: Druhé knihy vzpomínek*. Praha-Nusle: Vaněk a Votava, Smíchov, 1929. 128 s.

¹⁶ Dnešní okres Děčín, poblíž města Varnsdorf

¹⁷ www.sokol.cz/sokol/index.php?action=zobrazdokument&typdok=2&iddok=1961

¹⁸ Špot Jan (1813 – 1888), český lékař, docent na lékařské fakultě, zakladatel vodoléčebného ústavu na Senovážném náměstí v Praze, v ústavu léčil vodou, vzduchem, cvičením. *Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopedie všeobecných vědomostí*. Praha: J. Otto, 1943. 721 - 1375 s

¹⁹ Sofie Podlipská, rozená Rottová, (1833 - 1897), česká prozaička; sestra K. Světlé. Autorka výchovných próz, historických románů a vzpomínkových knih Věnovala se činnosti v ženských spolcích (Minerva, Americký klub dam). Encyklopedie Diderot [elektronický zdroj] : všechno, co potřebujete vědět, Praha: Diderot: EPA Software, 1999.

inspirací. Berta se začala intenzivněji věnovat studiu, více četla a začala přemýšlet nad českoněmeckou otázkou. Vlastenecké prostředí ji mimořádně nadchlo, začala se pilně věnovat studiu všeho českého – kultury, jazyka a jejímu zájmu neušly ani české dějiny. Zpátky k rodičům Berta odjela roku 1857. Bylo jí šestnáct let a pomalu si začala uvědomovat, že její zdravotní stav, zvláště po fyzické stránce, nikdy nepovede k sňatku. Přestože dlouho nepřestávala doufat v lepší konec, těžko se s tímto zjištěním vyrovnávala, a proto se upnula na své sebevzdělávání. Věnovala se hudební a jazykové nauce a formovala svoje pročeské myšlenky. Netrvalo dlouho a zvládla plnohodnotně debatovat s přáteli svých rodičů. Dokázala dobře argumentovat a vnést do diskuze kouzlo dívčího zápalu. Většinu jejich debatních kolegů tvořili muži, nikdo však o ní jako o potencionální manželku nejevil zájem.

2.1.1. Nevyužité možnosti vzdělávání Berty Mühlsteinové

V této kapitole budou nastíněny využité i nevyčerpané možnosti, které mohla spisovatelka použít pro své vzdělání.

Omezené zdravotní schopnosti nedovolovaly Mühlsteinové navštěvovat školu v celém časovém rozsahu, jak bylo stanoveno zákonem. Přesto se jí podařilo ve škole získat základní vzdělání. Do školy chodila s častými přestávkami pět let. Několik let studia, na ryze německé škole, v ní nezanechalo po vlastenecké stránce žádné následky. Tři roky pobyla ve Spottově ozdravném ústavu, a tím pro ni veškeré vzdělávání skončilo.

Mezi méně obvyklé způsoby dozdělávání dívek po povinné školní docházce patřily návštěvy domácího učitele, který ve vlasteneckých rodinách nejednou učil hlavně český jazyk a historii českých zemí. Tento trend se v polovině 50. let začal pomalu objevovat v Praze a ostatních velkých městech. Dalšími předměty bývala i hudební nauka či cizí jazyk. Rodiny si často zvaly studenty z univerzit, pro obě strany to byl výhodný obchod. Student byl rád za přivýdělek a možné doporučení k jiné rodině a rodina nemusela platit plnou cenu již vystudovaného učitele. Mühlsteinová se po návratu z pobytu ve Spottově ústavu učila v České Lípě francouzský jazyk pod vedením slečny Schlegelové.²¹ V takto malém městě však určitě nepatřilo domácí doučování za standart. Především díky pokrokovému myšlení svých rodičů mohla studovat dál.

Pražský pobyt v ústavu Spottových ji kromě léčebných procedur přinesl seznámení

---

²⁰ Karolína Světlá, vl. jm. Johanna Rottová, (1830 - 1899), česká prozaička; zakladatelka českého románu. Navázala na tvorbu B. Němcové, připojila se k uměleckému programu májovců. Věnovala se činnosti v ženských spolcích. Encyklopedie Diderot [elektronický zdroj] : všechno, co potřebujete vědět, Praha: Diderot: EPA Software, 1999.

²¹ ŠPECINGER, Otakar. *Berta Mühlsteinová*. Turnov: Severočeské nakladatelství Ústí nad Labem, 1984. 109 s.

s českou vlasteneckou elitou v rodině její tety paní Svobodové. Nedostatek rodinných financí jí zabránil navštěvovat jakoukoliv soukromou školu. V Praze jich nebylo málo, sloužily především dívkám a mladým ženám k získání schopností být dobrou manželkou, za kterou se nebude muž stydět. Po přestěhování do Prahy v roce 1864 mohla navštěvovat i ústav vedený Svatavou Amerlingovou.²² Ta se snažila pečovat o odkaz svého, již zesnulého muže, K. S. Amerlinga,²³ který pro dluhy musel ústav pro dívky zavřít. Podrobnější informace o této škole se objevují v následující kapitole. Žena Amerlinga svůj ústav podle Antala Staška²⁴ nevedla nijak valně a přes tehdejší vlastenecké tendence se v ústavu vyučovalo jazykem německým. Rodina Mühlsteinova byla pročeská, hlava rodiny pomáhala zakládat českou besedu. Berta byla taktéž vlastenka a nad česko-německou otázkou přemýšlela, zřejmě to byl jeden z důvodů, proč studium na této škole mohla odmítnout.

Existovala ještě další cesta ke vzdělání. V polovině 50. let již přestávala být tak hojně využívaná, ale stále mnoho dívek šlo na výchovu do kláštera. Řádové sestry nabízely kromě modlení i výuku. Vše se orientovalo náboženským směrem, ale první kroky v dívčím vzdělávání se jim upřít nedají. Nevýhodou byla odloučenost klášterní schovanky od rodiny. Pravidla v návštěvách měl každý klášter jiný, ale většinou se většinou jednalo o návštěvy jednou za půl roku, samozřejmě někde s menší či větší časovou prodlevou. Na mladou duši mohlo zcela asociální prostředí působit až negativně. Pravdou je, že touto cestou se vzdělání Mühlsteinové neubíralo.

Jednou z dalších možností, které Bertou zůstaly nevyužity, byla škola založená při spolku sv. Ludmily v roce 1866. Spolek, který vzniknul o patnáct let dříve, nabízel ve škole výuku praktických dovedností, které mohly ženy upotřebit v domácnosti, ale vyučovaly se zde i základy profesí, ke kterým měly v té době přístup i ženy. Jeden z hlavních důvodů, proč tohoto vzdělání Berta nevyužila, byl především její věk. Škola poskytovala vzdělání pouze dívkám do 18 let. V době, kdy se Mühlsteinová s rodinou přistěhovala do Prahy, jí bylo již 23 let a škole stále chyběly ještě dva roky k jejímu vzniku. Jedním z možných relevantních

---

²² Svatava Amerlingová (1807 – 1887), manželka K. S. Amerlinga, majitelka dívčího ústavu, BAHENSKÁ, Marie: Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha 2005, 161s. ISBN 80-7277-241-4.

²³ Karel Slavoj Amerling (1807 - 1884), český lékař, přírodovědec, pedagog. S cílem reformovat národní školství založil 1839 v Praze vzdělávací ústav Budeč. Od roku 1871 lékař v pražském Ernestinu, založeném z jeho iniciativy jako první ústav v rakouské monarchii pro léčení a výchovu vývojově opožděných dětí. Encyklopedie Diderot [elektronický zdroj] : všechno, co potřebujete vědět, Praha: Diderot: EPA Software, 1999.

²⁴ Antal Stašek, vl. jm. Antonín Zeman, (1843 - 1931), český básník a prozaik; otec I. Olbrachta. Do jeho rané lyriky a veršované epiky se promítly naděje a zklamání z českého státoprávního boje ve 40. a 60. letech. Těžištěm jeho tvorby jsou realistické povídky, v nichž zachytil sociální poměry své doby a svérázný život v Podkrkonoší, který zblízka poznal jako advokát působící v Semilech. Encyklopedie Diderot [elektronický zdroj] : všechno, co potřebujete vědět, Praha: Diderot: EPA Software, 1999.

důvodů, proč by do školy ani nastoupit nemohla, byl její zdravotní stav, který jí neumožňoval dlouhodobé sezení v jedné poloze. Možná by ani nechtěla nic měnit na své pozici rodinou vydržované spisovatelky.

V roce 1870 byl otevřen Dívčí učitelský ústav, byla to ovšem doba, kdy Berta začala vydělávat více peněz a již zvládla rodinu sama drobně podporovat. Nelze popřít stejný důvod nepřijetí, jako ve škole sv. Ludmily. Hlavní překážkou tu byl její věk. O rok později vznikla průmyslová škola při ženském výrobním spolku. Do několika let se ustálil věk dívek, které mohou ústav navštěvovat. Minimum bylo 15 let a počítalo se s tím, že dívka bude chodit dva, později tři roky do školy a tím její docházka skončí. Udělovaly se i výjimky, např. Krásnohorská vzpomíná na svoji pražskou spolubydlící Elišku Laurmannovou, která po promluvě s ředitelkou školy slečnou Priknerovou a starostkou spolku Světlo nastoupila do školy Ženského výrobního spolku. V době nástupu jí již bylo 36 let.²⁵ Je možné, že Mühlsteinová jako členka Ženského výrobního spolku zaznamenala tento pozdní vstup do školy. Ovšem nijak ji neinspiroval k dalšímu studiu. V osmdesátých letech se její zdravotní stav začal postupně zhoršovat. Proto jakékoliv další vzdělávání, kromě návštěv přednášek Amerického klubu dam v domě u Hálánků, přestalo být možné.

Mühlsteinová měla možnosti, jak si rozšířit vzdělání. Důvody, proč se tak nestalo, dnes již lze velmi těžko zjistit. Přestože Berta nenavštěvovala později žádnou ze škol, kromě přednášek v Americkém klubu dam, všechny své vědomosti načerpala sama. Proto se z ní především vlastní pílí a odhodláním stala vzdělaná žena, která byla společnosti v lecčem prospěšná. Její potřeba neustále se vzdělávat byla ukázkou vytrvalosti a píce této české a fyzicky hendikepované spisovatelky.

2.2. Dospělost a předčasná smrt

Česká Lípa se přes svoji velikost stala v 60. letech důležitým dopravním uzlem. Zdejší vyšší společnost si často na vlastence pouze hrála. Bertina všímavost je dokázala odhalit. Upozorňovala na tyto společenské prohřešky, občas však narazila a musela se bránit a dobrými argumenty dokazovat svoji pravdu.²⁶ Rodina Mühlsteinova se nevyhnula německým akcím, které pořádal klub Harmonie, založený roku 1862 německými obyvateli v České Lípě. Pořádali výlety do přírody, což zakrývalo hlavní cíl, který byl zvat všechny rodiny, které měly dcery na vdávání. Berta se několikrát účastnila těchto výletů spolu se svými sestrami. Kromě

---

²⁵ PECHOVÁ-KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Co přinesla léta: Druhé knihy vzpomínek*. Praha-Nusle: Vaněk a Votava, Smíchov, 1929. 101 s.

²⁶ ŠPECINGER, Otakar. *Berta Mühlsteinová*. Turnov: Severočeské nakladatelství Ústí nad Labem, 1984. 18 s.

těchto akcí se Bertin otec účastnil vlasteneckých schůzek pořádaných českolipskými Čechy. Česká beseda zde vznikla až roku 1865 po dlouhých přípravách, na kterých se, jak již bylo uvedeno, intenzivně podílel i otec Berty Leonhard Mühlstein.

Sebevzdělávání a vlastenecká průprava ve vlastní rodině přiměly budoucí literátku začít sepisovat své myšlenky. Mezi první posluchače její rané tvorby patřila pravděpodobně rodina a přátelé. Část svých děl uschovala pro pozdější přepracování, ve většině případů však byla k sobě velmi kritická a tvorbu sama zničila. Psala si pro sebe a na uveřejnění nepomýšlela. Smrt Boženy Němcové²⁷ ji však přiměla své básnické vyjádření poslat do časopisu *Lada*, kde bylo otištěno. Verše, které napsala mladá začínající literátka, byly jistě upřímné, leč podle Otakara Špecingera velmi začátečnické.²⁸ Veřejná podpora redakce časopisu na jeho stránkách dala Bertě impulz k výraznějšímu literárnímu projevu. Nechtěla nic uspěchat a další příspěvek byl uveřejněn až rok po básni oslavující Boženu Němcovou. Ze všech hledisek nastalo zlepšení, netrvalo dlouho a v časopise jí vyšly i první prózy. Jak jsem již uvedla, Berta Mühlsteinová byla horlivou čtenářkou české literatury a své podněty k tvorbě čerpala například v *Kytici* Karla Jaromíra Erbena,²⁹ v povídkách Boženy Němcové, v básních Karla Hynka Máchy³⁰ a dalších dílech tehdejších českých spisovatelů. Úspěch na sebe nedal čekat a kromě básní a prózy jí v *Ladě* v roce 1864 otiskli fejeton věnující se českoněmecké situaci v České Lípě, rozkrývající různé druhy falešných vlastenek. Jednalo se o ženy, které své vlastenectví z nějakého důvodu pouze předstíraly. Například dámy, které se přikláněly buď k Němcům, nebo podle okolností k Čechům, dále mohlo jít o ženy, které byly cizinky, a provdaly za vlasteneckého Čecha. Podle Mühlsteinové nemohly tento patriotismus v pravém smyslu rozumět a předstíraly to kvůli manželovi a rodině. Článek vyvolal značný ohlas, ale i zcela opačné reakce. Pravdou je, že si ho všimla česká inteligence. Téhož roku se rodina Mühlsteinová přestěhovala do Prahy. Jedním z důvodů byla rozvíjející se Bertina činnost. Celá rodina si byla vědoma, že je to jeden z mála způsobů realizace jejich dcery, a proto ji v psaní všichni podporovali. Mühlsteinová se stýkala s okruhem přátel kolem

---

²⁷ Božena Němcová (asi 1820 – 1862), česká spisovatelka; zakladatelka novodobé české prózy. Ve 40. letech ve vlastenecké společnosti v Praze zformovala své představy o národní literatuře a vlastním společenském uplatnění. Encyklopedie Diderot [elektronický zdroj] : všechno, co potřebujete vědět, Praha: Diderot: EPA Software, 1999.

²⁸ ŠPECINGER, Otakar. *Berta Mühlsteinová*. Turnov: Severočeské nakladatelství Ústí nad Labem, 1984. 22 s.

²⁹ Karel Jaromír Erben (1811 - 1870), český básník a historik; první archivář města Prahy. Hlavní představitel české romanticky orientované literatury, která vychází z folklóru, literárních památek a uchovaných národních tradic. Sbíral lidové písně a pohádky náměty z českých mýtů, bájí, pohádek, legend a historických pověstí. Encyklopedie Diderot [elektronický zdroj] : všechno, co potřebujete vědět, Praha: Diderot: EPA Software, 1999.

³⁰ Karel Hynek Mácha (1810 - 1836), český básník a prozaik; nejvýznamnější představitel českého romantismu a zakladatel moderní české poezie. Encyklopedie Diderot [elektronický zdroj] : všechno, co potřebujete vědět, Praha: Diderot: EPA Software, 1999.

Karolíny Světlé. Především díky ní se seznámila s Americkým klubem dam, do kterého v roce 1865 vstoupila. Jejím působení v tomto spolku bude věnována další kapitola práce. Činnost pro klub ji nadchla, sama vystupovala s přednáškami, díky své angažovanosti se dostala na místo jednatelky celého klubu.³¹ Stala se z ní emancipistka a začala bojovat za rovnoprávnost žen. Lze to doložit citací z knihy Otakara Špecingra Berta Mühlsteinová. Její příspěvek zde vyznívá velmi nadčasově: „*Dobrou naši hýbe mocné, nadějně slovo: emancipace žen! Ne ale nošením oděvu mužského a zavedením „free love“, svobodné lásky, nýbrž emancipací ducha, zřeknutím se zastaralých předsudků a ideí, zavedením rovnoprávnosti ve společenském životě dosáhneme jeho naplnění.*“³² Toto řekla mladá dvacetipětiletá žena, která většinu svého života bydlela na malém městě. Ostatně mladí lidé teď i před sto lety viděli věci jasněji a chtěli změnu nastaveného systému, což potvrdila tímto proslovem mladá Mühlsteinová. Stavěla se proti sňatkům z rozumu a své emancipační myšlenky propojovala s vlasteneckými. Její srdce bilo pro vlast a vlastenectví podřizovala všechno. Spolu s několika jinými ženami³³ šla pověsit věnec na Bílou horu. Mühlsteinová si o tom napsala zápis a z něho se můžeme dočíst, že na Bílé hoře je čekalo mnoho policistů a tajných. Cestou jeli přes Hvězdu, zastavili v hostinci a u něho na stromě věnec pověsily. Chtěly připomenout památku boje českých stavů proti císaři. Podle úřadů se však dopustila přestupku, který byl v jejím trestním rejstříku zaznamenán. Spolu s ostatními byla několikrát předvolána k výslechu. Poprvé se ho účastnil i její otec. Zajímavý moment nastal v okamžiku, kdy se inspektor ptal Mühlsteinové, v jakém roce se narodila. Musela se otázat otce, jelikož nebyla schopna na otázku odpovědět. Rodina za Mühlsteinovou stála, zároveň byla ráda, že se z počátku nikde v souvislosti s kladením věnce neobjevilo její jméno. Sama o tom měla zakázáno mluvit. Ženy byly odsouzené k jednomu dni ve vězení. Berta popisuje, že zpočátku měla radost a cítila naplnění, cestou domů ovšem vystřízlivěla a bála se reakce rodiny. Navrhovala otci odvolání, ale ten odmítl a smířil se s jednodenním pobytem dcery ve vězení. Později přešel tento přestupek přímo pod magistrát města Prahy. Bylo potřeba dojít znova podepsat výpověď. Berta s ostatními dámami byla rozhodnutá případnou peněžitou pokutu neplatit, i když by to znamenalo zmírnění trestu. Magistrát ovšem tak rozhodnul a z vězení se stala pokuta od pěti do deseti zlatých. Přesvědčení Mühlsteinové zlomil otec, který už chtěl mít celou tuto aféru za sebou. Osobně zašel za svoji dceru na magistrát pokutu zaplatit.³⁴ Ve fondu Berty Mühlsteinové v Památníku národního písemnictví se rovněž objevuje list psaný neznámým svědkem těchto událostí,

---

³¹ ŠPECINGER, Otakar. *Berta Mühlsteinová*. Turnov: Severočeské nakladatelství Ústí nad Labem, 1984. 31 s.

³² Tamtéž. 36 s.

³³ Tamtéž. 41 s.

³⁴ Literární archiv PNP, fond Berta Mühlsteinová, rkp. vl.

který popisuje tuto příhodu. Bude zde uvedena citace, která dokazuje, jaký zvuk měl jejich čin v očích veřejnosti: „Vyslychal jich R. policejní rada p. Marx. Nemůžeme ovšem podati podrobnosti tohoto výslechu velice zajímavého, avšak tolik smíme říci, nepředvolané dámy osvědčily se vesměs statečností a rozhodností úcty vzbuzující. Ani jedné výmluvy, ani jediné vytáčky neuslyšela c.K. policie rakouská z úst pravých a uvědomělých Čěšek. S největší rozhodností přiznaly se všechny ke skutku svému, dokládajíce, že byly hned zpočátku připraveny na všelijaké následky jeho.“³⁵ Mühlsteinová v příspěvku píše, že očekávala horší a důkladnější výsledky. Událost patřila dlouho mezi hlavní témata novin a salónů nejenom v Českých zemích. Vyslychané ženy později vstoupily mezi známé osobnosti, a ač to bylo zcela nechtěné, Berta si zajistila známost po celé Praze. Pravdou je, že ženy byly odrazovány samotným Vojtěchem Náprstkem³⁶ před demonstrativními akcemi tohoto rázu. Sám byl předem varován policií, aby se jeho klub takovýchto akcí stranil. Původně se měla této akci účastnit i Karolína Světlá. Po Náprstkově informaci však odstoupila, neboť nechtěla profesně poškodit svého manžela. Ostatní členky Amerického klubu dam se ke své „nechtěné“ proslulosti stavěly spíše odměřeně a nijak ji nekomentovaly.³⁷ Nerespektovat přání či doporučení známého českého feministy se v jejích kruzích dost možná dalo brát jako jistá rebelie.

Mühlsteinová patřila mezi časté návštěvnice divadel i oper. Po obnovení ústavnosti dochází v Rakousku a Českých zemích k uvolnění společenských poměrů a bylo možné více rozvíjet kulturní činnost české společnosti. V politické sféře začalo docházet ke stále větším rozporům mezi staročechy a mladočechy. Posledně jmenovaným fandila tato česká emancipistka. Mühlsteinová měla mezi českou inteligencí velké množství známostí. Domácnost jejích rodičů v oněch letech navštěvoval Jan Neruda, korespondovala si s Bedřichem Smetanou, navštěvovala klub Americkým dam, kde byly mj. ženy politiků, sestry spisovatelky Karolína Světlá, Sofie Podlipská, či známá bojovnice za rovnoprávnost žen Eliška Krásnohorská.³⁸

V téže době vrcholila literární tvorba Mühlsteinové. V roce 1872 jí Th. Mourek a F. A. Urbánek vydali sbírku básní Pohrobky.³⁹ Odkryla v ní bolesti svého srdce, které ji trápily od

---

³⁵ Literární archiv PNP, fond Berta Mühlsteinová, rkp. vl

³⁶ Vojtěch Náprstek (1826 - 1894), český podnikatel a mecenáš. Účastník revoluce 1848, poté žil 10 let v exilu v Americe (mj. poznal život Indiánů). Po návratu do vlasti vyvíjel osvětovou činnost; propagoval emancipaci žen. Do svého domu (pivovar U Halánků) zval českou vlasteneckou společnost a založil zde pozdější národopisné muzeum, jemuž odkázal svůj majetek. Encyklopedie Diderot [elektronický zdroj] : všechno, co potřebujete vědět, Praha: Diderot: EPA Software, 1999.

³⁷ BAHENSKÁ, Marie: Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha 2005. 83 s. ISBN 80-7277-241-4.

³⁸ ŠPECINGER, Otakar. *Berta Mühlsteinová*. Turnov: Severočeské nakladatelství Ústí nad Labem, 1984. 49 s.

³⁹ Tamtéž. 56-57 s.

mladých let. Byla to zároveň jediná sbírka básní, kterou Mühlsteinová vydala. Další básně vydávala v různých, převážně ženských, časopisech nebo ve sbornících. Od poloviny 70. let se její tvorba více zaměřovala na prózu. Některé její práce vyšly samostatně, přesto většina z nich byla otiskována v periodikách. Nelze opomenout překladatelskou činnost. Vzhledem ke studiu cizích jazyků, jak bylo výše zmíněno, měla k překládání velmi dobré výchozí podmínky. Výborná znalost především francouzštiny a němčiny jí dovolila překládat poezii z těchto jazyků. Mezi ojedinělou práci patří i překlad z češtiny do němčiny. Jedná se o práci Josefa Holečka⁴⁰ *Za svobodu*.⁴¹ Velice obdivovala rakouskou spisovatelku a herečku Addu Christen,⁴² která napsala i několik eroticky laděných básní a sociálních povídek. Mühlsteinová měla v plánu o ní napsat studii, z které později nešťastně sešlo. Komunikaci mezi nimi zajišťoval Jan Neruda, který byl zpočátku z psaní studie nadšen. Po čase však zjistil, že ženy se nejsou schopny shodnout na změnách v textu, a nakonec byl rád, že Mühlsteinová od svého nápadu ustoupila. Těžko říci, co Bertu fascinovalo na této rakouské divě natolik, že o ní chtěla psát studii. Možná to byl svobodný a občas kočovný život divadelnice a literátky, o kterém mohla česká spisovatelka pouze snít.

Po celý život byla rodina Bertě psychickou i finanční oporou. Plně podporovali Bertinu literární a vlastenecko-emanipační činnost. Literární tvorba ji během jejího života nemohla uživit, na přelomu 70. a 80. let však začala dostávat lepší honoráře. Z kraje 80. let se začala pomalu rovnat spisovatelkám, které měly přece jenom známější jméno a byly veřejnosti více známé. Pro představu můžeme uvést, že běžný honorář Sofie Podlipské či Věnceslavy Lužické - Srbové činil kolem 20 až 25 zlatých, Mühlsteinová pobírala za arch o 32 stranách 18 zlatých.⁴³ Mohla proto občas vypomoct rodinnému rozpočtu. V roce 1880 umřel její otec, Otakar Špecinger píše o marasmu, což se dá přeložit do jazyka laika jako smrt stářím či sešlostí.⁴⁴ Matka s dcerami zůstala v Praze. Na rozdíl od Berty, které ve sňatku bránilo její tělesné postižení, jejím sestrám to neumožňovala absence věna. Na živobytí si vydělávaly ručními pracemi, např. šitím šatů a zhotovováním klobouků. Pouze jedna ze sester měla později štěstí a i bez výbavy se provdala.⁴⁵

---

⁴⁰ Josef Holeček (1853 - 1929), český prozaik a novinář. Zabýval se životem jižních a východních Slovanů; jejich lidovou slovesnou tvorbu překládal. Encyklopedie Diderot [elektronický zdroj] : všechno, co potřebujete vědět, Praha: Diderot: EPA Software, 1999

⁴¹ HOLEČEK, Josef. *Za svobodu: kresby z bojů černohorských a hercegovských proti Turkům r. 1876*. Praha : F. Topič, 1909 -1911. 1278 s.

⁴² Ada Christen (1839 – 1901), narodila se i zemřela ve Vídni. Herečka a básnířka. Začala hrát jako patnáctiletá, ve stejné době začala vydávat své první básně a skicy. Používala různé pseudonymy (Fridrik, Ada Carla, Satanella). *Neue Deutsche Biographie : Band 3*. Berlin: Duncker & Humblot, 1957. 220 s. Překlad A.K.

⁴³ ŠPECINGER, Otakar. *Berta Mühlsteinová*. Turnov: Severočeské nakladatelství Ústí nad Labem, 1984. 63 s.

⁴⁴ Tamtéž. 63 s.

⁴⁵ Tamtéž. 63-64 s.

Po smrti otce dokázala Berta Mühlsteinová podporovat rodinu. Většina próz, které jí nejprve vyšly v časopisech, byla později vydána v souborných dílech. Některá z nich během časového odstupu znovu přepracovala. Autorka mnohokrát idealizuje a až romanticky podává boj mezi dobrem a zlem. Příkladem může být dílo *Na březích Nežárky*. Nejdříve vyšlo časopisecky a až později v knižní formě. Název knihy sice zavádí čtenáře do jižních Čech, kudy řeka protéká, děj se však odehrává na neurčitém místě v okolí zámku Květnov. Otakar Špecinger v knize o Bertě Mühlsteinové cituje krédo románu, které zde vyřkne starý hudebník. Jeho slova lze volně parafrázovat asi takto: Pokud muž jakkoliv ublíží ženě, její povinností je s ním zůstat a milovat ho. Mühlsteinová, která nikdy nezažila manželství ani trápení způsobené láskou, zcela jistě nedokázala pochopit, o co svoji literární postavu žádá.

V roce 1884 vydala pouze starší a již publikované práce. Později ještě několik próz napsala, ale již nikdy to nebylo v rozsahu tak úspěšných let sedmdesátých. Její zdravotní stav se začal zhoršovat. Vrozené zdravotní problémy se ozvaly ve stejnou chvíli a chatrné tělo Berty Mühlsteinové nedokázalo dlouho bojovat. Svůj životní zápas prohrála 24. srpna 1887. Zpráva se rozlétna po celé Praze a již za několik dní česká společnost doprovodila literátku na Olšanský hřbitov. Její vážné onemocnění bylo v novinách a časopisech označeno jako trapné. V 19. st. slovo nemělo stejný význam jako dnes. Autoři jím chtěli říci, že nemoc byla těžká a zcela vyčerpávající a byla velikým básnířčiným trápením

2.3. Nekrology – společnost vzpomíná na Bertu Mühlsteinovou

Pro Prahu zemřela veřejně známá osobnost a pražské i mimopražské deníky musely najít místo v novinách, kde uctí její památku. Nekrology⁴⁶ vzpomínající na Bertu Mühlsteinovou se objevily prakticky ve všech známých denících. O počinech Berty se mluvilo s úctou a chválou, přestože mnozí literáti a novináři se s její tvorbou neztotožňovali a nepovažovali ji za dobrou. Na nekrolozích je to však znát jen velmi nepatrně. Přesto se našla periodika, která dala najevo svůj názor o její tvorbě. V časopise *Ruch* bylo například uvedeno: „*Povídky její nejsou velkého stylu, ani nejsou dílem hlubokého ducha, avšak jsou psány s citem, dobrým vkusem a mají veliké přívržence v kruzích našich paní a dívek.*“⁴⁷ Mezi nekrology, které byly k dispozici,⁴⁸ se jejího literárního talentu týká ještě jeden, uvedený ve Zlaté Praze: „*Všecky tyto práce nesou na sobě znak upřímné umělecké snahy a ryzího vlasteneckého ducha. Nebyl to talent oslňující, avšak literární fysiognomie každou měrou zajímavá, kteréž jakýsi rys*

⁴⁶ Písemný nebo ústní projev hodnotící život a dílo zemřelého. KLIMEŠ, Lumír. *Slovník cizích slov*. 3., upravené. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985. 791 s.

⁴⁷ Nekrolog. *Ruch: časopis pro zábavu a poučení*. 1887, 9, 9, s. 426.

⁴⁸ Jedná se o nekrology z časopisů *Domácí hospodyně*, *Květy*, *Lumír*, *Osvěta*, *Světobzor* a *Zlatá Praha*.

melancholie dodával nejednou zvláštního půvabu. Zejména verše její obsahují hojně ryzích perliček tohoto druhu.“⁴⁹ Zároveň deník Zlatá Praha byl jediným periodikem, které uveřejnilo fotku zemřelé spisovatelky.

Nebylo mnoho novin, které by opomněly zmínit Bertinu životní situaci a její dlouhodobý neutěšený zdravotní stav. Velmi příznačně to napsali v časopise *Lumír*. Autorův poznatek nešel pozornosti redaktora *Domácí hospodyně* a sám jej citoval a doplnil o další informace „V časopisu „*Lumíru*“ byla při oznámení úmrtí jejího poznámka: „ K hrobu Berty Mühlsteinové nemá přístupu stesk; ten vznášel se nad jejím celým životem a utichá u hrobu – vykoupené ....“ Nikdy nebylo slova pravdivějšího. Tklivý ke všemu co krásného, dobrého, ideálního, Inoucí duch Mühlsteinové uvězněn byl v těle neduživém, ba znetvořeném; jen temné oduševnělé její oči svědčily mysli neobyčejné.“⁵⁰ Opomíjet její vzhled by bylo jako opomíjet ji samotnou. Nemusela být vždy se sebou vždy spokojná, byla ale osobností veřejně známou a o jejích tělesných handicapech, které jí neumožnily sňatek, se vědělo. Celý její životní osud je citlivě vyjádřen i v *Osvětě*: „... , připomínáme si chorobnou tělesnou schránku citlivé duše té a tážeme se, zda zesnulé spisovatelce za čtyřicet let života vysvitla jaká utěšená naděje – a zda se jaká splnil?“⁵¹

Jeden z nejkratších nekrologů o této české literátce najdeme v *Květech*, což se na jednu stranu pro ně nejeví příliš lichotivě, vezmou-li se v potaz její četné příspěvky do tohoto časopisu. Vzpomínka na ni se objevuje až v říjnovém čísle. Pravděpodobně, vzhledem k datu úmrtí, již nestihli zařadit nekrolog do předchozího, zářijového výtisku. Lze se zde dočíst o jejích neznámějších dílech, tuto informaci přinášejí i všechny ostatní smuteční zprávy.

Většina novin se mýlila v počtu jejích dožitých let. Můžeme vycházet z ověřených matričních údajů, které byly poskytnuty Mgr. Davidem Huškem ze Státního oblastního archivu v Praze. Stejně informace přináší i *Lexikon české literatury*⁵² a publikace Otakara Špecingera *Berta Mühlsteinová*,⁵³ spisovatelce bylo čtyřicet šest let. Nejvíce jí omladili v *Osvětě*, *Zlaté Praze* a *Ruchu*, v posledních dvou jmenovaných periodikách se objevil rok narození 1847⁵⁴, v prvním přímo napsali i věk, a to čtyřicet let. *Květy*, *Lumír* a *Světlozor* o ní psali jako o čtyřiačtyřicetileté mrtvé básnířce. Těžko říci, proč tehdejší média neznala přesný rok narození poměrně oblíbené básnířky. Jedním z důvodů může být i doba, kdy často i lidé

⁴⁹ Berta Mühlsteinová: nekrolog. *Zlatá Praha*. 1887, 4, 41, 650 s.

⁵⁰ Feuilleton : hovory po práci. *Domácí hospodyně*. 1887, 21, s. 165

⁵¹ VRBA, J. Nekrolog. *Osvěta*. 1887, 12, 1120 s.

⁵² FORST, Vladimír, et al. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 1993. 597-1377 s. ISBN 80-200-0345-2.

⁵³ ŠPECINGER, Otakar. *Berta Mühlsteinová*. Turnov: Severočeské nakladatelství Ústí nad Labem, 1984. 109 s.

⁵⁴ Rok narození 1847 se objevuje i například v Ottově naučném slovníku z roku 1900.

neznali svá data narození a své domněnky si ještě běžně v matrikách neověřovali.

Světozor zakončil svůj nekrolog přáním o jejím nezapomnění. Tehdejší autoři jistě netušili, jak rychle se ze společnosti ztratí vědomí o životě Berty Mühlsteinové. „*Dopsala, dotrpěla, skončila život plný strádání, odříkání a muk, však při všech strastech plný víry v dobro, nadšení pro krásu a poesii. Ta víra ji sílila, to nadšení zlatilo trudné její dny, a odlesk jeho spočine i na hrobě jejím, že nebude zapomenut.*“⁵⁵

O smrti Berty Mühlsteinové informovala známá pražská periodika, některá i s menšími výtkami o její tvorbě. Nepatřila k úplně nejznámějším obyvatelům Prahy, ale neviditelná také nebyla. Důkazem je množství nekrologů, které byly vydány. O jejím životě s roční odmlkou velmi podrobně psali v *Ženských listech*. Spatřovali v ní člověka, který se snažil postavit osudu a bojovat proti svým nemocem a postižením literární činností či prací pro české spolky. Přestože bylo o smrti Berty vydáno tolik zpráv, je možné se obávat, že lidé, kteří nebyli úplně zvyklí číst, jí pouze znali jako člověka, který něco psal a vypadal postiženě. Ovšem není pochyb, že Berta Mühlsteinová si své místo v tolika nekrolozích zaslouží. Už jenom pro životní elán, který využívala při debatách či tvorbě.

---

⁵⁵ Úmrtí: Berta Mühlsteinová. *Světozor: obrázkový týdeník pro zábavu a poučení, umění a písemnictví*. 1887, 21, 40, 638 s.

3. Ženské spolky v 19. století

Snahy českých žen o získání většího vzdělání a samostatnosti se neobjevují hned v úvodu 19. století. Tradiční představy o ženě, o její práci v domácnosti či o jejím minimálním vzdělání zůstaly v malých městech a vesnicích zakořeněny daleko déle než ve městech velkých. V této době patřilo mezi hlavní úkoly matky dceru naučit domácím pracím, dovednosti v chodu domácnosti, ale i pokoře, víru a poddajnost vůči svému budoucímu muži.

Několik veřejně známých žen se například podřídilo společenskému diktátu a ujalo se role domácí pečovatelky. Můžeme zmínit Bohuslavu Rajskou,⁵⁶ která přes svoje snahy v oblasti školství, o čemž bude zmínka v první podkapitole, dala přednost péči o svého manžela Františka Ladislava Čelakovského⁵⁷ a jeho děti z prvního manželství. Je známo, že svatbu konzultovala s Boženou Němcovou. Ta ji přemluvila, aby se vzdala svých aktivit a považovala možnost starat se o českého literáta za čest.

Úsilí českých žen o emancipaci bylo hodně podobné snahám žen v ostatních evropských státech. Všude ale mělo různé podoby, vzhledem k různým sociálním podmínkám. Hnutí, které vytvářely české ženy, mělo zcela nenásilnou formu a i velmi zajímavý průběh. Všechny tyto snahy měly základ i v počátku francouzské revoluce, či v názorech osvícenců, kteří podporovali rovnocennost. Ženy si začaly uvědomovat, že by samy chtěly být součástí veřejného života a být rovnocenné muži. Tehdejší společnost předpokládala, že žena se tím, co umí, nemůže s mužem měřit. Ženám se tento přístup nejevil jako spravedlivý a začaly se projevovat všude tam, kde to v tu dobu bylo možné.

V Čechách měly ženy výhodu, protože velikou podporu nalézaly u českých vzdělanců, kteří jejich snahy podporovali. Česká inteligence věděla, že český jazyk je na ústupu. Možnost jak tomu zabránit, viděli ve vzdělané matce, které bude předávat mateřčinu dítěti. A to se týká jak středních vrstev, tak chudých obyvatel. To byl jeden z důvodů, proč podporovali alespoň minimální vzdělání žen. Takováto otevřená podpora některých vzdělaných mužů byla v Evropě zcela ojedinělá a české ženy na to samy byly hrdé. V knize Pavly Horské se na téma mužská pomoc ženské emancipaci objevuje názorný příklad mužské pomoci. Mluví zde o Josefu Kajetánovi Tylovi, který ženy začal uvádět do české společnosti.

---

⁵⁶ Bohuslava Rajská, vl. jménem Antonie Reissová, provdaná za Čelakovského (1817 až 1852), učitelka, majitelka dívčího ústavu, překladatelka, hlavní osobnost tzv. dívčí Budče. BAHENSKÁ, Marie: Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha 2005, s. 167-168.

⁵⁷ František Ladislav Čelakovský (1799 – 1852), český básník a překladatel; profesor na univerzitě ve Vratislavi a v Praze. Vědecké studium slovanské lidové slovesnosti ho podnítilo k vlastní básnické tvorbě. Encyklopedie Diderot [elektronický zdroj]: všechno, co potřebujete vědět, Praha: Diderot: EPA Software, 1999.

Vznikaly ryze české bály, zábavy a ochotnické kroužky, kterých se účastnily i ženy. Musely si však začít zvykat na vyšší požadavky na konverzaci a různé další společenské akce. Byly tím myšleny i salóny, které se u nás začali objevovat již v 18. století. V 19. století se začaly rozdělovat na německé a vlastenecké. V těch ryze českých se scházela místní inteligence. Žena zde měla šanci se projevit jako zdatná hostitelka. Byl to jeden z prvních způsobů jakéhosi veřejného vystupování. Mezi ty nejznámější patřily salony u Fričů, Palackých či Riegrů. Muži zde probírali národní a politická témata a manželky mohly poslouchat. Nebývalo zvykem, aby se vyjadřovaly k takto složitým problémům, ženy ale začaly pocítovat potřebu sdělovat svoje názory, což nebylo úplně obvyklé. Vzhledem k jejich minimální vzdělanosti začaly vznikat spolky, které se postupně snažily tento problém řešit. Prvotním zájmem spolků byla dobročinná činnost, ale již to, že se ženy vzájemně organizovaly, nebudilo zprvu ohlas. Přes všechnu filantropii byla v každém spolku jistá hierarchie. Výjimku tvořil například Americký klub dam, který žádné představenstvo neměl. Důvodem byla neoficialita celého sdružení.

V čele spolku stála převážně známá osobnost z kruhů literárních, církevních nebo šlechtických. Dávala spolku tvář a zaštitovala jej při důležitých jednáních. Fungování spolku naráželo na různé podmínky ze strany úřadů, nesměl to být politický klub. V rané době spolků a sdružení se považoval za hlavní obsah práce pro národ v zcela vlasteneckém duchu. V padesátých letech je stále hlavní náplň ženy mateřství a ryze vlastenecká výchova potomka. Již se ale pomalu začíná volat po větší vzdělanosti žen. Spolky, ale i města začínají pomalu zakládat školy, které pomáhaly ženám získávat větší možnost v seberealizaci. Vzdělání se začalo ukazovat jako nutnost pro rodiny, kde bylo větší množství dcer a malé množství peněz na věno pro všechny.

V knize Marie Bahenské *Počátky vzdělávání a ženské spolky v Praze 19. století*⁵⁸ se můžeme dočíst o situaci lidí, kteří měli zájem přidat se do spolku, ale bohužel byli mimopražští. Zpočátku vznikaly spolky pouze v Praze, ale mnoho vzdělaných lidí z okolí Prahy se do takovéto organizace dostávalo poměrně těžko. Mnoho spolků předpokládalo finanční vklad při vstupu, což si všichni zájemci o klubovou činnost nemohli dovolit. I v případě dostatku financí se členství v klubech získávalo jen velmi obtížně. Pokud zájemce o členství nebyl z Prahy nebo se do Prahy nepřistěhoval, jak již bylo uvedeno, neměl moc velkou šanci se do spolku dostat. Měl-li štěstí a byl doporučen, do spolku byl přijat, neušel však soudu ostatních členů. Kritizovali jej za neznalost místního prostředí a pražského

---

⁵⁸ BAHENSKÁ, Marie: *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha 2005, 145-146 s. ISBN 80-7277-241-4.

kulturního a společenského dění. Svobodnější přístup byl volen v Ženském výrobním spolku českém, do kterého bývali přijati i zájemci odjinud. Neobvyklé to bylo ještě z jednoho důvodu, nový mimopražský člen se totiž mohl dostat i do výboru.

Skoro každé desetiletí 19. století přinášelo jiné způsoby, které se ženy snažily prosazovat ve společnosti. Kromě již zmíněných salonů se o první drobné dovzdělávání žen snažila Magdalena Dobromila Rettigová.⁵⁹ Jejím záměrem ovšem bylo pouze dívky lépe připravit do manželství. Postupem času se z původního nápadu stávala potřeba vzdělat je natolik, aby byly v případě nouze schopné se o sebe postarat. Zakládání spolků svoji činnost nejdříve zaměřovaly na charitu. Trvalo několik let, než pod svojí záštitou začaly zakládat školy či praktické kurzy. Poměrně dlouho se vyvíjel přístup veřejnosti k práci žen. Dcery měšťanů, které navštěvovaly některou ze škol, měly poměrně dlouhou dobu stížených podmínek pro práci. Podle dobového přesvědčení tyto dcery nemohly odejít pracovat mimo rodinu. Od 60. let se přístup společnosti k emancipaci žen začal pomalu měnit. Byl přijímán fakt, že ženy začínají pracovat, byť to byly prozatím práce vyloženě ženské. Mezi léty 80. a 90. vznikla poměrně zvláštní situace. Ženy se začaly více uplatňovat v zaměstnání, i když stále v takovém, které bylo podle mínění veřejnosti pro ně vhodné. Zároveň s tím vznikl nový spolek Domácnost, který svou pozornost obrátil k navýšení vzdělanosti v domácím hospodaření, i k životu a k potřebě naučit ženy v umění kuchařském. O několik let později vzniklo dívčí gymnázium, které již nedlouho po svém vzniku umožňovalo ženám studovat na vysoké škole. Začala pomalu nastávat chvíle, kdy si žena mohla sama vybrat, zda svůj život chce zasvětit rodině, či studiu.

Mezi bojovnicemi za práva žen byly také ženy provdané. Díky zajištění měly čas věnovat se jiné problematice než té vyloženě domácí. Mezi neprovdané ženy patřily třeba Eliška Krásnohorská či Berta Mühlsteinová. Jedním z důvodů jejich vytrvalé práce ve spolcích a prosazování ženského vzdělání bylo jejich nalomené zdraví, kvůli kterému se nikdy nevdaly. Na rozdíl od Berty, Krásnohorská dostala jednu nabídku ke sňatku. Odmítla jí z důvodů dědičné choroby, kterou by přenesla na dítě. Ve svých pamětech se svěřuje s tím, že pokud by byla zdravá, vdala by se a takto by se pravděpodobně v ženském hnutí nikdy

---

⁵⁹ Magdaléna Dobromila Rettigová, (1785 - 1845), česká spisovatelka. Autorka vlasteneckých a mravoučných příběhů pro dívky a zejména *Domácí kuchařky aneb Pojednání o masitých a postních pokrmech pro dcery české a moravské*. V měšťanských vrstvách působila buditelsky mezi ženami. Diderot [elektronický zdroj] : všechno, co potřebujete vědět, Praha: Diderot: EPA Software, 1999.

neangažovala.⁶⁰ Spolu s ostatními členkami spolků se snažila prezentovat svoje myšlenky, a přestože měla revoluční názory a lidé je přijímali poměrně těžce, její úkol se dá považovat za zvládnutý. Velmi netypickým projevem české emancipace je klid, který po celou dobu jeho prosazování probíhal, ve světě se totiž vše dělo ve velmi bouřlivé atmosféře.

3.1. První pokusy o vzdělávání žen 19. století

Nebudeme-li již do této kategorie počítat domácí salony, které zde měly tradici již od konce 18. století, výhradní mezník v pokusech o vzdělávací činnost je u jména Magdalena Dobromila Rettigová. Nepříliš radostné dětství, kdy se již od malička musela starat o domácnost, ji do manželského života vpravilo připravenou. Takové „štěstí“ či štěstí mnoho dívek nemělo. Žila v německé rodině a její znalost českého jazyka nebyla na vysoké úrovni. Způsob, jakým se naučila česky, můžeme nalézt v knize Marie L. Neudorflové : *“Teprve intenzivnějším styk s českou společností, zvláště v Ústí nad Orlicí, a především vědomým úsilím, začíná se její čeština zdokonalovat tak, že, kolem r. 1820, dvanáct let po svatbě, začíná psát česky. Tento její úspěch je obvykle spojován se zajímavou příhodou z r. 1817, kdy dámy ze čtenářské společnosti v Ústí nad Orlicí přijaly tehdy rozšířený zvyk vybírat v salonech nepatrný obnos za každé slovo pronesené německy a z takto vybraných peněz kupovaly české knihy. Nejenže tak vybudovaly v Ústí dobrou veřejnou knihovnu, ale o několik let později byla velmi šetrná Rettigová schopna začít psát literaturu slušnou češtinou.”*⁶¹ Většinu svého života pobývala Rettigová v okresních městech či v jejich okolí. V místech svého bydliště kolem sebe vytvářela skupiny dívek, které učila jak hospodařit v domácnosti, vařit, či jak celkově pečovat o celou domácnost. Její rady se týkaly i financí. Byl to jeden z prvních pokusů o vzdělávání žen, přestože se jednalo pouze o učení či zlepšování se v domácích pracích. Jak se můžeme dočíst v knize Marie L. Neudorflové⁶² Rettigová vycházela v životě z přesvědčení, že respekt v manželství lze získat dostatečným vzděláním. Díky kterému, by mohla být žena manželovi dobrou společnicí. Zároveň by měla mít dovednosti, díky kterým by zvládla utvořit doma příjemné prostředí, kterého by si muž vážil a neutíkal z domu do hospod a k prostitutkám.

V té době se začaly na knižním trhu objevovat brožury či příručky s radami pro budoucí hospodyňky. Jejich jediným cílem a náplní bylo poučit dívku o jejich domácích povinnostech

---

⁶⁰ PECHOVÁ-KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Co přinesla léta: Druhé knihy vzpomínek*. Praha-Nusle: Vaněk a Votava, Smíchov, 1929. 128 s.

⁶¹ LACHMANOVÁ-NEUDORFLOVÁ, Marie. *České ženy v 19. století: Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: Janua - PhDr. Jaroslava Čejková, 1999. 15 s. ISBN 902622-2-8.

⁶² Tamtéž. 17 s.

jak na poli kuchyňském, tak manželském. Magdalena Dobromila Rettigová, která nesměšlela jinak, napsala několik knih. Můžeme například uvést: *Mladá hospodyňka v domácnosti, jak sobě počínati má, aby své i manželovy spokojenosti došla*, *Dárek dcerám českoslovanským od Magdaleny Dobromily Rettigové*. Vzhledem k úspěchu jejích kurzů založila si v domácnosti školu pro chudé dívky, které měly kurzy zcela zadarmo. Věděla, že nemají kde pochytit správné návyky v pečování o domácnost. Její řešení bylo na svou dobu velmi moderní, smýšlení v té době téměř ani nedovolovalo přemýšlet nad jiným úkolem ženy, než jako manželky, matky a hospodyně.

Ve stejné době s Rettigovou působila Marie Antonie,⁶³ vlastním jménem Josefa Pedálová. Působila jako jeptiška v řádu sv. Alžběty. Na české ženy se snažila působit modlitbami. Zkoušela psát i zábavné spisy, k jejím větším úspěchům patří pořádání čtenářského klubu, při něm dívky učila vařit a šít. Dobrovlastka, jak zní její vlastenecké jméno, toho nedokázala v českém měřítku mnoho, ale její působení se dá označit jako další drobný krok na poli ženského vzdělávání.

Jeden z mužů, kteří se zajímali o vzdělanost žen, byl Karel Slavomír Amerling. V roce 1842 nechal postavit třípatrovou budovu. Plně ji vybavil pro školní účely, a dokonce nechal zbudovat v domě hvězdárnu. Dům měl podle zakladatele spojit učitelský ústav, vyšší ženskou školu, průmyslovou a umělecko-průmyslovou školu. Dále měla obsahovat sklady a prodejny zboží, nemocnici, ústav pro slabomyslné a hudební ústav. Budeč doplňovala i botanická zahrada. Amerling se snažil o její univerzálnost. Na zahradě rostly tu vedle vědeckých a kuchyňských květin, rostliny vhodné pro barvířství, lékařství a umění květomluvy.⁶⁴ Od roku 1845 začaly narůstat peněžní závazky vůči věřitelům a o dva roky později musela být škola zavřena a přeměněna na obyčejný činžovní dům. Mezitím ale začal při škole fungovat spolek paní sv. Anny, kde Amerling s dalšími kolegy⁶⁵ přednášel před zhruba 30 ženami. Mluvili o různých tématech, určitě to lze přirovnat k přednáškám v Americkém klubu dam, které pořádal Vojtěch Náprstek. Cílem referátů však ještě nebylo celkové vzdělání, ale pouze nahodilá osvěta. Kurzy či přednášky se zde konaly až do roku 1871, kdy zakladatel spolku změnil zaměření spolku a otevřel si ústav pro choromyslné. Jednu z dalších možných inspirací

---

⁶³Josefa Pedálová (1780-1833), řádovým jménem Marie Antonie, literárním jménem Dobrovlastka řádová sestra, spisovatelka. LACHMANOVÁ -NEUDORFLOVÁ, Marie. *České ženy v 19. století: Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha : Janua - PhDr. Jaroslava Čejková, 1999.

⁶⁴KUČEROVÁ, Vlasta. *K historii ženského hnutí v Čechách: Amerlingova éra*. Praha: časopis Ženská revue, 1914. 26-27 s.

⁶⁵Jednalo se o komponistu Vašáka, lékaře dr. Kodyma malíře Klemense, stylistu dr. Čejku, slovníkáře Šumavského, patera Škampa. KUČEROVÁ, Vlasta. *K historii ženského hnutí v Čechách : Amerlingova éra*. Praha : časopis Ženská revue, 1914. 29 s.

mohl Náprstek vidět ve výletech a vycházkách, které Amerling pro své svěřenkyně pořádal. Přes jeho veliký idealismus a zapálení pro věc se školu nepodařilo uchránit od dluhů.

Již tady mu byla nápomocna Bohuslava Rajská. Patřila mezi první veřejně známé ženy. Nedlouho po založení Budče vybudovala poměrně úspěšnou dívčí školu. Vznikl kolem ní kroužek několika dalších pražských slečen, které pomalu přestávaly vidět jedinou životní šanci v manželství. Nechtěly popírat jeho důležitost, ale pokud by sňatek nepřišel, chtěly se živit prací a být nezávislé na rodině. Rajská chtěla založit dívčí školu vzdělávající dívky, ale i dát profesní základ ženám, které chtěly učit. Odjela roku 1841 navštívit Vídeň a Bratislavu, aby zjistila, jak to chodí jinde. Po návratu, již s představou, složila roku 1843 učitelské zkoušky a mohla začít realizovat svůj smělý plán. Odmítla svoji budoucí školu spojit s Amerlingovou Budčí, patrně kvůli dluhům, které již v té době škola měla, a požádala roku 1844 zemskou vládu o povolení otevřít ústav. Její žádosti bylo vyhověno, a tak mohla otevřít dívčí vzdělávací ústav pro dívky od pěti do osmnácti let. Téhož roku se zasnoubila s Františkem Ladislavem Čelakovským a musela začít přemýšlet, komu vedení ústavu přenechá. Odchovankyně Amerlinga, Eleanora Věroslava Jonáková, se přihlásila na učitelské zkoušky a po jejich složení se vedení školy ujala. O délce jejího vedení školy existují dvě různé informace. V knize Vlasty Kučerové⁶⁶ se můžeme dočíst, že školu vedla minimálně do roku 1865. Po smrti Čelakovských přijala jejich děti do ústavu a nechala je zde zadarmo studovat. V díle Mileny Lenderové *K hříchu i modlitbě*⁶⁷ se však dočítáme, že po krachu Budče vystřídala Jonákovou Amerlingova žena Svatava-Františka a vedla jej do roku 1870. Představu Rajské o české škole zničila tím, že hlavním vyučovacím jazykem určila němčinu. Podle Antala Staška se stal ústav velmi konzervativní. K předání ústavu došlo v roce 1845 a Rajská se uchýlila i s manželem do polské Vratislavi. Musela se starat o rodinu a její společenská činnost tím prakticky skončila.

Život v obnoveném absolutismu byl doprovázen tvrdým a přísným policejním dohledem. Lidé omezili společenské styky na minimum, byl tu neustálý strach ze sledování a donášení. V tu dobu se lidé báli i mezi svými přáteli. Situace žen nebyla až tak problematická. Měly totiž stále starost o rodinný krb a často měly třeba i přátelství z dětství. Objevily se tu i snahy založit další školu pro chudé dívky. Doba však nepřála takovýmto aktivitám a spolek, který měl předcházet škole, vydržel sotva rok. Během celého hnutí se otázka emancipace a vzdělávání žen objevovala velmi řídko. V roce 1848 vznikly dva spolky, které velmi

---

⁶⁶ KUČEROVÁ, Vlasta. *K historii ženského hnutí v Čechách: Amerlingova éra*. Praha : časopis Ženská revue, 1914. 3-4 s.

⁶⁷LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě: Žena v minulém století*. Olomouc: Mladá fronta, 1999. 300 s. ISBN 80-204-0737-5.

netypicky nevedly Češky. Jednalo se o Chorvatku Josefu Julianu Kunowicovou, provdanou za furýra⁶⁸ Františka Kubína a Polku Honoratu Wisziowských,⁶⁹ provdanou za Čecha, archeologa K. V. Zapa. Obě založily svoje spolky ke konci revolučního roku 1848. První z nich se jmenoval Slovanská Dennice. Snažil se připomenout praslovanskou tradici, podle níž měl praotec Čech přijít z Chorvatska. Spolek vyzýval ženy, aby se oblékaly do slovanských krojů, nevyjímaje kroje chorvatské. Jednatelka spolku Kubínová měla se spolkem velkolepé plány. Nechala si vypracovat učební osnovy. Podle jejího záměru plánovanou školu měla navštěvovat chudá čtrnáctiletá děvčata. V učebním programu byl zahrnutý dějepis, zeměpis, přírodní dějiny, z jazyků to měla být italština či angličtina, dále měli učitelé dívkám pomoci s chystáním svatby či sehnáním práce. Tyto plány nebyly především kvůli penězům nikdy uskutečněny. Po roce již není o spolku ani o zakladatelce mnoho zpráv.

Druhá jmenovaná, Honorata Wisziowská, založila Spolek Slovanek. Od jeho otevření působila jako jednatelka spolku, posílala provolání spolku Slovanek známým osobnostem, od kterých očekávala hmotnou či třeba veřejnou podporu. Přestože se ve městě cítila jako cizinka, byly ji naprosto cizí rozmary českých žen, které daly spíše peníze na oblečení než na zakoupení knihy. Starostkou spolku byla Johanna Fričová, mezi dalšími členkami můžeme nalézt okruh žen kolem Amerlinga. Spolek Slovanek měl před svým zrušením 56 pražských i mimopražských členek. Z existujících materiálů víme, že 28 z nich byly zakládající členky. V těchto materiálech se například objevuje jméno Johana Rottová,⁷⁰ všechny uvedené dívky byly spjaté s Budčí. Je pravděpodobné, že to byla jedna z jejích prvních snah zapojit se do společenského dění. V původním plánu školy bylo založit kromě školy i poradnu pro ženy. Zapová chtěla, aby se ve škole mluvilo česky, přijímaly se dívky od pěti let a pro chudé aby byl ústav přístupný zadarmo. Osnovy vypracovali učitelé, kteří patřili do učitelského sboru zkrachovalé Budče. Ti se i uvolili na nově vznikající škole bezplatně učit. Po finanční stránce na tom spolek nebyl nijak dobře. Fungování školy ještě nebylo dohodnuté a Zapová chtěla k tomu otvírat poradnu pro ženy. Členky spolku s ní nesouhlasily a Zapová se rozhodla v roce 1848 ze spolku vystoupit. Přes tyto problémy, které byly spíše osobního rázu, nadále spolupracovala Zapová se spolkem a účastnila se i jeho schůzí a netrvalo dlouho a do spolku se oficiálně vrátila. V roce 1850 nastala dohoda spolku s ústavem Svatavy Amerlingové, který

---

⁶⁸ Poddůstojník mající na starosti hospodaření, zásobování a ubytování své jednotky. KLIMEŠ, Lumír. *Slovník cizích slov*. 3., upravené. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985.str.195.

⁶⁹Honorata Wisziowská, provdaná Zappová (1825-1856), spisovatelka, publicistka, majitelka dívčího ústavu; BAHENSKÁ, Marie: Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha 2005, 170 s. ISBN 80-7277-241-4.

⁷⁰ Johana Rottová, vlastním jménem Karolína Světlá.

se rozšířil pro potřeby výuky školy spolku Slovanek. V knize Vlasty Kučerové se však můžeme dočíst, že připojení angažovala Svata Amerlingová. Chtěla zvýšit zájem o svou školu a získat uznání, které patřilo Zapové. Ta, přestože byla zklamaná tímto přístupem, absolvovala školní německé zkoušky, aby se jednou mohla stát ředitelkou svého ústavu. Měla v plánu zařídit při škole česko-polský penzionát. Do ústavu se přihlásilo mnoho žaček a stával se známým po celé Praze. Zapová bohužel čtrnáct dní před jeho otevřením onemocněla a po několikaměsíční nemoci dne 4. ledna 1856 zemřela. Ústav byl uzavřen ještě před její smrtí 29. prosince 1855. Místo bylo nabídnuto Boženě Němcové, která navštěvovala společnost kolem Amerlinga. Stýkala se i členkami spolku Slovanek. Spisovatelka odmítla, bála se, že by již neměla čas na psaní. Poměrně kriticky o tom píše Vlasta Kučerová: *“Ale Němcová odpověděla negativně – ze strachu o své umění a raději se klopotila dál, jen když se nemusela na nic vázat.”*⁷¹ Spolek zanikl nedlouho po smrti své zakladatelky. Dcera Zapové Zdislava, následovala kroky své matky a od roku 1884 vedla ústav, kde se dívky učily ručním pracím.

Přestože to byla léta komplikovaná, neustále tu byly projevy nově se rodící vlny, která podporovala ženské vzdělání a postupně i ženskou emancipaci.

3.2. Vzdělávací spolky v druhé polovině 19. století

*První všeobecnou zákonnou normou, která se v habsburské říši této oblasti dotkla plošně, byl zákon č. 253 ř. z. z 26. listopadu 1852. Jím byla, stručně řečeno, spolková agenda vyjmuta z osobního rozhodování panovníka a předána do všeobecných kompetencí ministra vnitra, res., jeho prvoinstančních správních úřadů v regionech. Jeho ustanovení byla změněna po vydání tzv. prosincové ústavy z roku 1867, kterou byl teprve vytvořen poměrně stabilní prostor pro široké občanské aktivity. V článku 12 zákona č. 142/1867 ř. z. bylo zakotveno všeobecné právo občanů „se shromozdovati a spolky tvořiti“, které bylo v rámci komplexu ústavních zákonů specifikováno zákonem č. 135/1867 ř. z. o právu shromažďovacím a především zákonem č. 134/1867 ř. z. 15. listopadu 1867 o právu spolkovém.”*⁷² Tyto zákony uvedené v knize *Z dějin české každodennosti*, naznačují, jak se zakládání a vedení spolků významně zlehčilo. Lze z nich i vyčíst, že poměry v českých zemích se začaly uvolňovat a podnítily vznik nových spolků. Další z pozitivních změn se objevuje v již zmiňovaném zákoně 134/1867, ve kterém je považován spolek za oficiální, pokud nebyl v zákonné době

---

⁷¹KUČEROVÁ, Vlasta. *K historii ženského hnutí v Čechách: Amerlingova éra*. Praha: časopis Ženská revue, 1914. 6 s.

⁷²LENDEROVÁ, Milena, et al. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009. 430 s. ISBN 978-80-246-1683-4.

čtyř týdnů zakázán příslušnou institucí.⁷³ Spolek ovšem musel překládat úřadu zprávy o činnosti, bylo také nutností nahlašovat datum schůzí, na které se mohla dostavit inspekce. Povinností zůstalo i ohlášení každého nového jmenování do spolkové funkce. Předpisy patřily na poměrně dlouhou dobu k základním manuálům, které určovaly vznik a chod organizací. Některé z nich zůstaly platné i po roce 1918.

Velmi důležitou postavou v ženském hnutí je Marie Riegrová-Palacká.⁷⁴ Stala se tváří dvou vzdělávacích spolků, které se snažily zlepšit situaci českých žen. Léta šedesátá byla díky zákonům ke spolkům o mnoho vstřícnější než léta předchozí. Všechny dívčí školy, které patřily pod patronát spolků, nebyly schopny uspokojit poptávku, která po Praze a českých zemích byla. Ústavy se začaly objevovat i v ostatních městech. Příkladem může být brněnská Vesna, o které bude zmínka v jedné z podkapitol. Nelze ovšem opomenout, že se poměrně dlouhou dobu nepočítalo se vzděláním u neprovdaných žen. Důvodem byl již zažitý systém, kdy svobodná žena zůstala u nějakého sourozence a byla využívána jako pomocná síla v kuchyni. Její značnou výhodou bylo, že pomáhala v domácnosti jen za stravu a ubytování. Mohla si ovšem přivydělat drobnými ručními pracemi. Vznikají spolky, jejichž zástupkyně se snažily na veřejnosti tyto stereotypy změnit.

V osmdesátých letech se stupňoval zájem o spolkovou činnost zaměřenou na vzdělávání. Souběžně s tím se vrací zájem o ženské ruční práce. Hlavní osobou byla bezesporu Josefa Náprstková. Její snaha vyústila v založení spolku Domácnost. Dívky se zde učily vařit, chudým studentům byly v rámci dobročinnosti vydávány zdarma obědy. Jako jeden z mála spolků nenašel přímé odpůrce. Jedním z důvodů tzv. návratu k domácí činnosti bylo bezesporu sté výročí narození známé propagátorky domácích činností Magdaleny Dobromily Rettigové. Školy založené o desetiletí dříve byly stále populární a udržovaly si okruh zájemkyň, které chtěly být připravené na povolání, jež by je učinilo nezávislými na rodinných příslušnících. Jedná se zejména o školu Ženského výrobního spolku, která svou činnost začala v letech sedmdesátých a pokračovala v ní i několik desetiletí ve století dvacátém.

Netrvalo dlouho a podařil se další krok k vyššímu vzdělání dívek. Eliška Krásnohorská založila v roce 1890 dívčí gymnázium Minerva, kterému předcházela stejně jmenovaný spolek. Důvodem, proč usilovala o založení gymnasia, byla snaha pomoci dívkám, které vyšly z průmyslové školy výrobního spolku, a přestože měly velmi dobré studijní výsledky,

---

⁷³ LEŠDEROVÁ, Milena, et al. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009. 430 s. ISBN 978-80-246-1683-4.

⁷⁴ Marie Riegrová-Palacká (1833-1892), filantropka, působila v českých vlasteneckých spolcích, zavedla v Praze městské veřejné opatrovny. Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopedie všeobecných vědomostí. Díl 21. Praha, 1997. 715 s. ISBN 80-7203-055-8.

nemohly jít studovat dále. Především díky její snaze se později otevřely vysoké školy českým ženám. Století se začalo chýlit ke konci a s ním i důležité spolky. Přestože mnohé z nich působily ještě ve dvacátém století, jejich hlavní úspěchy zůstaly ve století devatenáctém.

4. Americký klub dam

4.1. Vznik a hlavní představitelé

Hlavním iniciátorem vzniku Amerického klubu dam byl Vojta Náprstek, již druhý muž, který se zasazoval o podporu žen v jejich samostatnosti. Inspiraci načerpal v Americe, kde pobýval několik let v emigraci. Viděl zde ženy, které pracovaly v různých profesích, a plno nových domácích přístrojů, které později prezentoval v Čechách. Přestože přístroje mohly ženám trvale ulehčit práci, česká žena si na jejich přítomnost zvykala delší dobu a i poměrně těžce. Náprstek vnímal ženu naprosto jinak než soudobá společnost. Byl schopen v ní vidět partnera, který zvládne práci stejně dobře jako muž. Přesto i on jim stále přisuzoval práci ošetřovatelky, učitelky a vychovatelky, tedy povolání, která mají blízko k ženám.⁷⁵ V případě, že se žena neprovdá, viděl ve vzdělání možnost další existence. Práce rozhodně nemělo nahrazovat manželství. V knize Marie Bahenské se může dočíst, že Náprstek přijel do Čech se třemi hlavními cíli. Chtěl založit průmyslové muzeum, ženský sirotčinec a spolek dam.⁷⁶ Založení klubu předcházely přednášky konané v letech 1862 až 1863. Téhož roku vzniklo svolání, iniciované Karolínou Světlou, které podporovalo Náprstkovy plány. Podepsalo se pod něj přes tři sta žen. O dva roky později vyzval Náprstek Karolínu Světlou, aby pozvala k nim domů další ženy, které toužily po vzdělání. Činnost oficiálně zahájila Světlá svým projevem 15. 1. 1865. Zajímavé je, že klub nebyl nikdy oficiálním. Úřady nikdy nepovolily jeho činnost. Spolek byl veden ve velmi přátelském duchu Vojtou Náprstkem, který zastával jedinou vážnou funkci, která ve spolku byla, a to protektora. Absence klubových funkcí se ukázala jako dobrá volba. Mezi ženami nevládla rivalita, která byla běžná v ostatních spolcích, které funkce využívaly.⁷⁷ Neplatily se zde ani roční poplatky, ale přijímaly se dobrovolné dary. Peníze, které se vybraly, byly dávány na charitativní účely. Přesto zde existovala pravidla, která bylo nutné dodržovat. Na přednášky mohly pouze ženy, pokud projeví zájem muži, museli poslouchat v předsálí. Muži se mohli dostat do hlavního sálu pouze jako přednášející. Jediný muž, který se mohl účastnit přednášek v sále v přítomnosti dam, byl Jan Evangelista Purkyně.⁷⁸ Bylo mu to umožněno díky jeho vysokému

---

⁷⁵ BAHENSKÁ, Marie: Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha 2005, 80 s. ISBN 80-7277-241-4.

⁷⁶ Tamtéž. 76 s.

⁷⁷ BAHENSKÁ, Marie. Spolupráce nebo rivalita? : Vztahy mezi ženskými spolky a jejich představitelkami ve 40. -70. letech 19. století. In *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století: Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23. - 24.11.2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy.* Praha : Scriptorium, 2007. s. 366. ISBN 978-80-86197-83-8.

⁷⁸ Jan Evangelista Purkyně (1787-1869), český přírodovědec, univerzitní profesor; BAHENSKÁ, Marie: Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha 2005, s. 167.

věku.⁷⁹ Přednáškové aktivity v klubu probíhaly v neděli dopoledne, středeční a sobotní odpoledne mohly členky navštěvovat spolkovou čítárnu a knihovnu umístěnou v domě U Halánků. Přesto nebylo snadné stát se členem klubu. Bylo potřeba mít doporučení některé již stávající členky a existoval též věkový limit, který byl 16 let. Později se začalo členství dědit, což přivedlo do klubu mladší generaci. Přestože tato pravidla byla nepsaná, dělala z klubu elitní záležitost.

4.2. Spolkové aktivity

Hlavní náplní spolku byla snaha o zlepšení ženské osvěty vzdělávání a pomoc chudým a potřebným. Ženské vzdělávání probíhalo v rámci přednášek, které se uskutečňovaly vždy v neděli dopoledne. I to naznačuje, jaká sociální skupina Americký klub dam navštěvovala. Byly to především ženy, které se nemusely starat a přípravu oběda, protože doma za ně vařila služka. Uskutečněné přednášky měly rozmanitá témata. Jednalo se např. o astronomii, historii, literaturu, biologii atd. Problémem byla chaotičnost, protože přednášky nebyly tematicky ucelené. Přednášeli zde čeští vzdělanci. K nejstarším patřil Jan Evangelista Purkyně, který seznamoval ženy s lidskou anatomií. Mezi přednášejícími nechyběly ani ženy – Žofie Podlipská či Berta Mühlsteinová. Přednášky se pořádaly v domě Náprstkovy matky U Halánků. Návštěvnost byla po dlouhou dobu obrovská. Pokud nějaké téma zajímalo i muže, musel poslouchat z předpokoje. Bylo to jedno z nepsaných pravidel.

V jarních a letních měsících se organizovaly naučné procházky či se jezdilo na výlety. V Praze se navštěvovaly památky, pořádaly se prohlídky továren. Často se chodilo i do přírody za městem. Za stejnými účely se jezdilo i na návštěvy do okolních měst. Možnost účastnit se výletů měli i muži, kteří toho využívali. Jejich výhodou byl fundovaný průvodce, který danou lokalitu znal. Většinou se jednalo o přednášejícího z klubu či o nějakého profesora, který byl osloven Náprstkem. Výlety se pořádaly i pro chudé děti. Jezdilo se například za Prahu, kde si děti venku hrály a členky pro ně připravily občerstvení. Občas byli osloveni kvůli občerstvení pro děti obyvatelé nejbližšího statku. Žena statkáře byla většinou nadšená z toho, že jí o pomoc požádaly členky Amerického klubu dam, a občerstvení ochotně připravila. V Praze se tyto akce konaly na Žofině, v Bubenči či i na dvorku v domě U Halánků. Členky byly rozděleny do několika skupin, některé měly na starost hlídání dětí, další byly zaměstnány funkcí šatnářek.

Hned v prvním roce po svém založení si ženy vyzkoušely práci pro nemocné. Právě probíhající prusko-rakouská válka proměnila členky klubu v ošetřovatelky. Sháněly také

---

⁷⁹V době založení klubu mu bylo již 78 let.

zdravotní materiál, kterého v době války nebyl dostatek. Zraněným vojákům se snažily poskytnout komfort v podobě donesených knih či alkoholu. Klubu se dostalo poděkování za obětavou práci od pražského purkmistra. Členky se ale nestaraly pouze o raněné vojáky. Navštěvovaly i sirotky, děti z chudých rodin a dlouhodobě nemocné. Sirotkům v ústavech nosily oblečení, které ušily. Jednou z představ Náprstka bylo založit dívčí sirotčinec. Přestože ale přes deset let vybíraly peníze, nebylo jich tolik, aby mohly budovu postavit. Vybranou částku předaly radě města Prahy a poté byla darována sirotčinci arcikněžny Gizely.

Na začátku dvacátého století začaly členky klubu pořádat posezení pro služebné a pracující ženy. Byla to vlastně jedna z prvních příležitostí, kdy chudým ženám kromě finanční pomoci poskytly i kulturní zázemí. Poslouchala se zde hudba, recitovalo. Pracující ženy si tyto akce oblíbily. Jejich konec přišel s první světovou válkou, kdy se opět z členek klubu staly ošetřovatelky. Prakticky veškerou svoji činnost nyní přeorientovaly na charitu. Sháněly zdravotnický materiál a snažily se vypomoci novým vdovám a sirotkům.

V průběhu všeho konání pomohly zakládat jiné spolky. Pomocnou ruku nabídla spolku Domácnost, který řídila manželka Vojty Náprstka paní Josefa, podporovaly i Minervu. Samotný Náprstek pomáhal Ženskému výrobnímu spolku, jehož zakladatelkou byla dlouholetá „americká dáma“ Karolína Světlá. Americký klub dam podporoval i mimopražské spolky. V knize Mileny Lenderové *K hříchu i modlitbě* se můžeme dočíst, v jakých městech podpořily vznik dalších spolků. Jednalo se například o Pardubice, Chrudim, Plzeň, Brno atd.⁸⁰

Klub Amerických dam byl z českých spolků vzniklých v 19. století nejvšestrannější. Snažil se různými formami zaměřovat na chudé a stejně tak volil i různé formy při vzdělávání členek. Přestože jeho práce nebyla až tak účelně zaměřená, nelze popřít spolku přední místo v charitativních i emancipačních snahách.

4.3. Společné a odlišné rysy s ostatními spolky

Porovná-li se činnost Klubu amerických dam s dalšími ženskými spolky, je jisté, že jejich náplně se v mnohém podobají. Rozdílné bylo jejich celkové uspořádání. Velmi netypický byl také hlavní představitel spolku. Po Amerlingovi se do role vůdce a představitele snah o zlepšení ženské otázky dostal Vojta Náprstek. Byl to muž s přirozenou autoritou, který načerpal mnoho zkušeností v zahraničí a zde se je pokoušel často velmi úspěšně uvést v život. Jak bylo již naznačeno, klub postrádal jakékoliv užší vedení. Existovaly v něm pouze tři funkce. Volily se na pět let a nebyly nijak finančně ohodnocené. Pět let po vzniku dorazil

---

⁸⁰LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě: Žena v minulém století*. Olomouc: Mladá fronta, 1999. 300 s. ISBN 80-204-0737-5.

členkám dopis z policejního ředitelství, v kterém bylo žádáno předložení stanov. Členkám ovšem vyhovovalo volné řízení klubu. Výhodou též jistě bylo, že klub neměl žádné povinnosti k úředním autoritám. Klub byl oficiálně zrušen, to ovšem členkám nebránilo v další činnosti již však pod novým jménem „Bývalý americký klub českých dam“.

Co je určitě nespojovalo s těmi nejznámějšími spolky, byla absence školy či nějakých kurzů pro nemovité dívky. Náprstek chtěl ženy vzdělávat, ovšem ty, které by to nejvíce potřebovaly, se do klubu na přednášky ani nedostaly. K tomu klub patřil vyloženě pražským ženám. Velmi těžko se do něj dalo dostat z jiné pozice než jako rodilý Pražan. Vize, jež ve spolku sv. Ludmily a Ženském výrobním spolku vyústily v založení školy, která přijímala studentky často i zadarmo, se v klubu Vojty Náprstka ani neobjevily. Přestože se Americký klub angažoval při vzniku Ženského výrobního spolku či gymnasia Minerva, jeho snahy o podporu dívčího vzdělání tady převážně končily. Americký klub dam sloužil jako jakýsi předěl mezi snahou o zlepšení ženské situace a činy ostatních spolků, které končily realizací kurzů, jež mohla navštěvovat každá dívka.

4.4. Další léta klubu

Přestože Náprstkův plán na založení Průmyslového muzea se naplnil až v roce 1888. Místnosti v domě U Halánků, kde se pořádaly výstavy před tímto rokem, hlídaly členky Amerického klubu dam. Existoval vždy rozpis s časy, kam se každá členka mohla napsat podle svých možností. Budovy muzea si Náprstek užíval pouze šest let. Umřel v září roku 1894. Neznamenalo to ovšem, že s úmrtím hlavní postavy klubu skončí i klub samotný, o jeho chod se starala paní Josefa Náprstková. Jeden z posledních větších počinů klubu bylo vybudování pomníku Vojtěcha Náprstka, který byl postaven na Nebozízku⁸¹ na konci 19. století. Na začátku století dvacátého se členky zaměřovaly na práci v Náprstkově Průmyslovém muzeu a v knihovně v domě U Halánků. Jak se lze dočíst v knize Marie Bahenské *Počátky emancipace v Čechách*, během první světové války se opět klub věnoval výhradně charitě a podpoře sirotků. Ostatní aktivity byly obnoveny po ukončení války. Další přerušení se objevilo již v průběhu druhé světové války v roce 1941. Po třech letech se začaly členky scházet na Žofíně a od roku 1945 opět v domě U Halánků. Nástup komunistického režimu však spolku nepřál a na začátku března 1948 byl klub oficiálně rozpuštěn. Ovšem objevily se i další důvody, které nepřály fungování klubu. Jedním z nich byl nepochybně i nedostatek financí a pokročilý věk členek, které již neměly takovou vytrvalost o existenci spolku bojovat. Spolkové nadace skončily půl roku po klubu.

---

⁸¹Zahrada na Petříně, která se rozkládá mezi Hladovou zdí, lanovou dráhou a Újezdem.

5. Ženské výrobní spolky

5.1. Hlavní vývoj spolku sv. Ludmila

Spolek byl jedním z prvních opěrných bodů dívčího vzdělávání v 50. letech 19. století. Vznikl v roce 1851, tedy ještě rok předtím, než byl ustanoven zákon, který rušil panovnickovy kompetence udělovat povolení spolkům a předal je úřadům v regionech. Prvotním cílem bylo podporovat chudé rodiny či ženy. Členové spolku rozdávali peníze chudým rodinám, navštěvovali choré, zdravotně postižené v nemocnicích. Mezi hlavními osobnostmi spolku byla hraběnka Kristina Schönbornová. Ovšem Marie Riegrová-Palacká se záhy po svém příchodu v roce 1865 stala novou jednatelkou spolku a podle Věnceslavy Lužické byla její energičnost šokem pro starší členky. Hlavně díky ní v roce 1865 spolek odhlasoval založení školy, která oficiálně vznikla již několik měsíců poté. Dívky byly vybírány velmi pečlivě, existovala přísná kritéria, která musela být splněna. Jedním z aspektů přijetí byla chudoba dívek, jejich věk a předchozí píle ve škole. Byla zavedena roční příprava, poté dívky nastoupily do školy průmyslové, kde si mohly vybrat jeden z oborů, která je zajímala. Škola nabízela výuku knihařství, krejčovství, knihvedení nebo různé grafické práce. Na Vánoce dostávaly oblečení a členky měly nad nimi dohled do jejich osmnácti let, vyučování bylo zadarmo. Nedlouho po založení školy vznikla odpolední škola. Vzdělávací kurz navštěvovaly chudé dívky, které se zde učily základním domácím pracím. Snahou bylo také zajistit ženám zaměstnání, v tuto chvíli se objevily ve spolku odlišené pohledy na práci žen. Mnoho starších členek ani nijak nevívalo založení školy, chození žen do práce pro ně již bylo moc. Kromě zcela pro ně inovativní myšlenky jim vadilo množství peněz, které jdou na školu a její provoz. Z důvodu dlouhodobějších neshod v roce 1870 Marie Riegrová-Palacká ze spolku odešla. Očekávala, že členky se o chod školy postarají samy, pro ně to byl ovšem signál, že se mohou zpátky vrátit pouze k dobročinné práci. Dívkám, kterým se podařilo práci najít a již pracovaly, bylo promluveno do duše o nemravnosti práce vedle mužů a možných zdravotních potížích. Důsledkem toho většina dívek svoje místo opustila. Od roku 1873 se na škole pomalu začaly rušit obory, úplně skončila až v roce 1885. V příspěvku Marie Bahenské ve sborníku zvaném *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*⁸² se můžeme dočíst, jak se spolek snažil ve společnosti udržet představu ideálního a soudržného

---

⁸²BAHENSKÁ, Marie. Spolupráce nebo rivalita? : Vztahy mezi ženskými spolky a jejich představitelkami ve 40.-70. letech 19. století. In *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století: Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23. - 24.11.2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy.* Praha: Scriptorium, 2007. s. 366. ISBN 978-80-86197-83-8.

společnosti. Přestože zrušení průmyslové školy měly spíše na svědomí členky spolku, veřejnost si myslela, že škola skončila „pro nepřízeň továřenskou“⁸³.

5.2. Ženský výrobní spolek český

5.2.1. Vznik a hlavní představitelé

Hlavní zakladatelkou, a po dlouhá léta i představitelkou, byla Karolína Světlá. Ženskému tématu se věnovala již delší dobu ve svých románech. Sledovala společenské dění v ostatních státech a věděla, že jinde se věnují ženskému vzdělání daleko více. Spolupracovaly s ní její sestra Sofie Podlipská, Věnceslava Lužická-Srbová či Berta Mühlsteinová. Přestože se mnoho autorů zmiňuje o jejím úsilí při vzniku spolku, jméno Berty Mühlsteinové se v kronice Ženského výrobního klubu mezi zakladatelkami neobjevuje. Spolek začíná fungovat od roku 1871. Činnost spolku začala v prozatímní spolkové pisárně v pokoji u „Helmů. V článku Marie Bahenské o Ženském výrobním spolku⁸⁴ se můžeme dočíst, že myšlenka spolku byla „ukuta“ v prostorách domu U Halánků. Mnoho členek Amerického klubu dam se podílelo na vzniku. Jedním z důležitých důvodů pro založení byl fakt, že v českých zemích žilo podstatně více žen než mužů. Mnohé z nich nebyly schopné rodiny zabezpečit, jak třeba věnem nebo doživotní rentou. Cílem spolku bylo ženy vychovat k ekonomické samostatnosti, zároveň je ale i připravit na manželství.

Světlá se snažila zlepšit postavení žen, přesto doma u manžela podporu nenašla. V článku Marie Bahenské v Českém lidu se také dovídáme, že Petr Mužák,⁸⁵ manžel Světlé, prosazoval tradiční rodinný model, kdy se žena stará o domácnost a manžela. Světlá měla možnost nově vzniklý spolek opustit a nechat ho „volně“ běžet. Návrh Krásnohorské nepřijala a zvykla si odolávat manželovu tlaku. Stejně problémy pozdější ředitelka Emilie Bártová. Krátce po vzniku spolku v Praze se objevilo v Čechách poměrně mnoho nových poboček, leč v některých městech se tento spolek vůbec neujal.⁸⁶ V místech, kde se našly podporovatelky, byla ustanovena hlavní sběratelka, která posílala vybrané příspěvky do Prahy.

---

⁸³ BAHENSKÁ, Marie. Spolupráce nebo rivalita? : Vztahy mezi ženskými spolky a jejich představitelkami ve 40.-70. letech 19. století. In *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století: Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23. - 24.11.2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy*. Praha: Scriptorium, 2007. s. 366. ISBN 978-80-86197-83-8.

⁸⁴ BAHENSKÁ, Marie. Ženský výrobní spolek. *Český lid*. 2004, 91, 3, s. 253-273. 254 s.

⁸⁵ Petr Mužák (1821-1892), profesor kreslení a krasopisu na státní vyšší reálce v Praze, uveřejňoval články o kresbách a malbě, vlastenec, od roku 1852 manžel Karolíny Světlé. Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopedie všeobecných vědomostí. Díl 17. Praha, 1997. 917 s. ISBN 80-7203-055-8.

⁸⁶ Brzy vzniklo 42 odboček v různých městech, z toho 11 na Moravě. Bohužel byla i větší města, kde se nenašel ani jeden podporovatel, například Hradec Králové. NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století: Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha :Janua - PhDr. Jaroslava Čajová, . 199 s. ISBN 902622-2-8.

5.2.2. Pokus o spojení se spolkem Sv. Ludmila

Karolína Světlá chtěla navázat na tradici spolku sv. Ludmily. Chtěla pod svá křídla vzít i školu, která stále ještě existovala. Přestože již v tuto dobu Marie Riegrová-Palacká u sv. Ludmily nebyla, nechtěla připustit spojení školy s ještě neexistující, ale plánovanou školou Ženského výrobního spolku. Tato otázka byla z počátku několikrát řešena na valných schůzích výrobního spolku, na kterých byla zakrátko Světlá zvolena za předsedkyni. Lze se jen domnívat, že toto spojení by škole při sv. Ludmile mohlo pouze pomoci. Netrvalo totiž dlouho a členky i přes tichý nesouhlas Riegrové začaly pomalu školu rušit, zatímco škola výrobního spolku pokračovala ještě několik desetiletí ve století dvacátém.

5.2.3. Škola při ženském výrobním spolku

Před vznikem školy byly otevřeny kurzy, které měly doplnit všeobecné vzdělání. Obchodní-průmyslová škola při novém spolku vznikla záhy. První ředitelkou byla Emilie Priknerová a v roce 1885 byla vystřídána Johanou Kuffnerovou,⁸⁷ ta na tomto postu vydržela až do roku 1911. Škola chtěla dát šanci neprovdaným ženám, které se chtěly o sebe umět postarat samy. Hlavní její výhodou byla její přístupnost i pro chudé dívky, které mohly získat vzdělání ve škole zadarmo. Movitější rodiny platily školné v rozsahu jednoho až tří zlatých měsíčně. V době boje němčiny s češtinou bylo rozhodnuto, že vyučovacím jazykem bude jazyk českých vlastenců. Nelze ovšem popřít zájem o výuku jazyka německého. Pokud chtěla žena pracovat v obchodě, byla němčina nutností. Do prvního školního roku nastoupilo 188 dívek, z toho téměř třetina nemusela platit. „Škola byla zaměřena jak na akademické předměty, tak prakticky. Vyučovala se matematika, čeština, cizí jazyky (francouzština, ruština a němčina) a vychovatelství. Výběr praktickým předmětů se postupně rozšiřoval a zahrnoval také účetnictví, obchodní záležitosti, rýsování, rytí do skla, malování na sklo, šití, zhotovování střihů, výrobu klobouků, prádla, pletení, vyšívání, kreslení, zpěv a hru na klavír.“⁸⁸ Postupem času se přidala i výuka dalších jazyků, účetnictví či přípravný kurz ke zkouškám učitelek, škola chtěla reagovat na nabídku trhu, na kterém byla například i žádost o vychovatelky, které uměly dobře několik jazyků. Žákyním byly nabízeny přednášky mimo hlavní vyučovací hodiny. Jednalo se přednášky z humanitních oborů. Zájem o školu byl veliký, přesto Světlá doufala ve větší. Tento „nezájem“ si vysvětlovala nedostatečnou motivací. Nikde neměly

---

⁸⁷Johanna Kuffnerová (1853-1911), učitelka, ředitelka školy Ženského výrobního spolku českého, publicistka; BAHENSKÁ, Marie: Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha 2005, 165 s. ISBN 80-7277-241-4.

⁸⁸ NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století: Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha : Janua - PhDr. Jaroslava Čajová, 1999. 67-68 s. ISBN 902622-2-8.

absolventky zaručeno, že dostanou zaměstnání, a pokud ano, že bude alespoň průměrně placené. Tato skutečnost ji přiměla založit po anglickém vzoru poptavárnu ženských zaměstnání. Přicházely sem ženy z Prahy i venkova a zde jim pomáhali najít práci či ubytování. Krásnohorská ve vzpomínkách píše, že zde dívkám podávali informace, radili jim např. s cestou do lékárny či do nejbližšího úřadu. V prvním roce fungování se podařilo najít práci 79 ženám.⁸⁹ Světlá založila při spolku i zastavárnu, kde si ženy mohly ukládat peníze. Chtěla své schovanky naučit hospodařit s penězi. Spolek též vlastnil prodejnu látek a konfekce, kde zaměstnával na padesát švadlen. Obchod také podporoval české výrobce a dělal si inzerci v Ženských listech. Zde je možné vidět rozdíl od Vyšší dívčí školy založené v Praze v roce 1965. Škola se naprosto nezajímala o budoucí osud svých žaček. Na škole učili spíše praktické věci, které se hodily dívkám v manželském životě. Pokud dívka chtěla pracovat, musela si místo najít sama, nikdo se o ni nestaral.

Dva roky po založení spolku a školy byl zaveden ošetrovatelský kurz. Děлил se na dvě části. Pokud chtěla mít účastnice osvědčení o absolvování, musela projít teoretickou i praktickou částí. Praktická část se odehrávala v chorobinci na Karlově. Pokud se někdo účastnil pouze teoretické části, nedostal osvědčení, ale tyto vědomosti byly ženám dobré při domácím ošetřování. Zápisné na kurz se platilo jedním zlatým, pokud byla dívka prokazatelně chudá, byla jako v případě návštěvy školy od placení osvobozena. Za vybrané peníze se kupovaly praktické pomůcky, které vyučujícím doktorům pomáhaly při výkladu látky. Byla to podmínka českého spolku lékařů. Ti se rozhodli vyučovat zadarmo, ale pomůcky musel sehnat spolek. V pamětech Elišky Krásnohorské se dovídáme mj. o délce kurzu, která byla 4-5 měsíců.⁹⁰ Zájem byl obrovský, pečovatele s osvědčením bylo v tu dobu v Praze a okolí velmi málo. Kurz byl po poměrně krátké době zrušen. Němečtí členové městské rady dokázali zakázat výuku na Karlovině. Klub několikrát znova zažádal o povolení, ale to již nedostal. Krásnohorská vzpomíná, že za několik měsíců toto povolení dostal německý spolek Červeného kříže, což potvrzovalo rivalitu mezi spolky českými a německými. Německé spolky byly většinou podporované bohatými obchodníky, převážně německými či židovskými.

---

⁸⁹ PECHOVÁ-KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Co přinesla léta: Druhé knihy vzpomínek*. Praha-Nusle: Vaněk a Votava, Smíchov, 1929. 128 s.

⁹⁰Tamtéž. 128 s.

5.2.4. Spolupráce se spolkem Vesna

Brněnský spolek Vesna byl založen v roce 1870, tedy o rok dříve než pražský Ženský výrobní spolek. První dva roky to byl ovšem pouze pěvecký sbor. V roce 1872 vyvrcholily jeho finanční problémy a návrhy na spojení s Besedou brněnskou členky Vesny odmítly. Přejmenovala se na Ženskou vzdělávací jednotu. Jejím dalším úkolem se stalo šíření vzdělanosti a to různými přednáškami. Výuka zpěvu pokračovala a jak se lze dočíst v knize *Dcerám českým* v roce 1877 vyučoval nakrátko zpěv i Leoš Janáček. Podstatný je rok 1879, kdy je založena knihovna a čítárna Vesny a je vypracován program. Krásnohorská v *Ženských listech* otiskovala i výroční zprávy, které posílala Vesna z Brna. A především díky již zmíněné Elišce Machové se již za rok mohla otevřít První česká pokračovací škola dívčí Ženské vzdělávací jednoty Vesna v Brně. Jednalo se i o první školu na Moravě. Po vzoru Ženského výrobního spolku byla otevřena poptávárna. O dva roky později je spolek přejmenován na Ženský vzdělávací a výrobní spolek Vesna v Brně, název lépe vyjadřuje její zaměření „především vzdělávat, protože vzdělaná a pokroková žena je nutným předpokladem rozvoje národa“.⁹¹ Zároveň s názvem se změnily i stanovy. Všechny záměry Vesny byly spjaté s lidovou kulturou. Nejenom že ji sbírali, ale také o ní vyučovali, a to především v praktické rovině.⁹² Brzo vznikaly další školy, které vedla Vesna, „na začátku roku 1918/1919 spravovala Vesna již 13 škol“.⁹³ Jejich provoz začal přesahovat možnosti spolku a po roce jejich správu předaly městu. Bylo založeno šestileté dívčí lyceum. Školu a spolek bylo potřeba nějak prezentovat a v 19. století tento záměr plnily výstavy. Zatímco u Ženského výrobního spolku nebyly konkrétně zaměřené, Vesna se zaměřovala na vše, co bylo nějak spjato s lidovou kulturou, jednalo se o výšivky, kroje a dokonce i kraslice. Jak se můžeme dočíst v knize *Dcerám českým*, se svými expozicemi několikrát navštívili i zahraničí.⁹⁴

Přestože spolky mohly mezi sebou pociťovat rivalitu, v praxi tomu tak nebylo. Vzájemně si finančně pomáhaly či si poskytovaly si rady. V bakalářské práci Brněnský spolek Vesna v letech 1870 – 1920 - jeho činnost a cíle na poli ženské otázky jsou zmíněny děkovné dopisy, které si posílali členky navzájem. Např. Ženský výrobní spolek gratuloval Vesně k 25. výročí. Krásnohorská podporovala brněnské vzdělávací snahy dopisy, v kterých vyzdvihovala jejich práci a úsilí. Situace v Brně nebyla zpočátku tak příznivá jako v Praze. Jedním z důvodů bylo německé prostředí, v kterém se hůře prosazovaly vlastenecké zájmy. Přes

---

⁹¹ KALINOVÁ, Alena; NOVÁKOVÁ, Lenka. *Dcerám českým: brněnský ženský vzdělávací spolek Vesna v letech 1870 - 1920*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2007. 5 s. ISBN 978-80-7028-303-5. 5

⁹² Tamtéž. 5 s.

⁹³ Tamtéž. 5 s.

⁹⁴ Tamtéž. 42 s.

všechny nesnáze se ženské hnutí v Brně stalo hlavním iniciátorem ženského vzdělávání a nelze upřít zásluhy i pražského Ženského výrobního spolku, který tyto snahy inspiroval a velmi dlouho i podporoval.

5.2.5. Další vývoj Ženského výrobního spolku

Přestože financování spolku bylo zajištěno ze členských příspěvků, nebylo dlouhodobě udržitelné. Peníze se získávaly pouze z členských příspěvků, organizátoři si museli proto vypomáhat různými bazary, loterieriemi či pořádáním výstav, kde vystavovaly žačky průmyslové školy. Prostředky přestávaly stačit a členky začaly pořádat i finanční sbírky. Informace o hospodaření spolku lze dohledat v Ženských listech. Ve zprávě se daly najít informace o všech akcích, které spolek za celý rok pořádal. Světlá pracovala v roce 1879 s údajem, že na roční chod škola potřebuje 10 000 zlatých. A z těchto peněz již nebylo možné platit všechny učitele ani pronájem budovy. Spolkový výbor se rozhodl založit trvalý spolkový fond, do kterého budou chodit všechny vybrané a získané peníze. Rozhodlo se také o uspořádání cyklu přednášek. Peníze za vstupné na ně by se ukládaly taktéž do fondu.⁹⁵ V témže roce Světlá přestala plnit roli starostky, neoficiálně jí sice zůstala, ale místo ní nastoupily její zástupkyně Sofie Podlipská a Emilie Bártová.⁹⁶ Posledně jmenovaná se o rok později stala oficiální starostkou Ženského výrobního spolku. Co se týče počtu dívek, škola nadále prosperovala. Její návštěvnost byla větší než ve Vyšší dívčí škole. Srovnání návštěvnosti k dvacetiletému výročí existence spolku se objevuje v knize Marie Bahenské *Počátky emancipace žen v Čechách:., Během těchto dvaceti let absolvovalo Vyšší dívčí školu celkem 6 500 dívek, tj. průměrně 325 ročně. Podle výročních zpráv se s výjimkou prvních tří let v každém dalším do školy Ženského výrobního spolku českého zapisovalo kolem 550 žákyň a řadě z nich se díky spolkové poptavárně podařilo najít práci (v roce 1885 získalo zaměstnání 118 dívek, zejména absolventek ošetrovatelského kurzu, v roce 1891 bylo zprostředkováno 59 míst).*⁹⁷ S počtem žaček klesal počet míst ve škole, která od začátku působení sídlila v bývalé obecní škole. Ještě několikrát se stěhovali, nová starostka začala již na začátku 80. let problém řešit. Nesnáze spočívaly v poměrně malém množství peněz, kterými disponoval spolek. V roce 1891 se našel stavitel, který byl ochoten podstoupit rizika pomalého splácení. Rada prodala spolku vybraný pozemek pouze za část kupní ceny. Spolek za to přesto vydal

⁹⁵ BAHENSKÁ, Marie: *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělání a ženské spolky v Praze v 19. století.* Praha 2005, 110 s. ISBN 80-7277-241-4.

⁹⁶ Emilie Bártová, předsedkyně Ženského výrobního spolku českého. BAHENSKÁ, Marie: *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělání a ženské spolky v Praze v 19. století.* Praha 2005, 161 s. ISBN 80-7277-241-4.

⁹⁷ BAHENSKÁ, Marie: *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělání a ženské spolky v Praze v 19. století.* Praha 2005, 111 s. ISBN 80-7277-241-4.

téměř všechny našetřené peníze. Emilie Bártová se již na postu předsedkyně nedočkala otevření školy. V roce 1891 zemřela na zánět mozkových blan. Krásnohorská vzpomíná, že na rok žezlo ženského výrobního spolku převzala Luisa Čelakovská.⁹⁸

5.2.6. Poslední léta Ženského výrobního spolku

Mnoho z členek na začátku 20. století zemřelo či dobrovolně organizaci opustilo. Spolek začal ztrácet na síle, a to především z důvodů zkvalitnění dívčí výuky jak po celém císařství, tak později po Československé republice. Přestože nejslavnější léta měl spolek za sebou, Krásnohorská mnohokrát využila svého literárního talentu a napsala i několik oslavných básní, které velebily spolkové snahy a spolek jako takový. I tyto její snahy přispěly k tomu, že Ženský výrobní spolek poslední léta své existence využíval k tomu, aby oslavoval a připomínal zásluhy dlouholeté starostky. Vize, které měl spolek na začátku svého působení, byly na dobu velmi pokrokové, všechny vytyčené cíle se snažil plnit a nelze pochybovat o jejich čestném místě, které zaujímají v historii českého a ženského vzdělávání.

5.2.7. Gymnasium Minerva – další etapa v dívčím vzdělávání

Gymnázium začala Eliška Krásnohorská připravovat již v polovině osmdesátých let 19. století. Doufala v podporu Ženského výrobního klubu. Karolína Světlá ovšem odmítala existenci pokračovací dívčí školy, která by jednou mohla studentky zavést až na univerzitu. Existenci spolku a následně školy nicméně podporovalo mnoho mimopražských spolků⁹⁹ a i několik členek Ženského výrobního spolku ochotně Krásnohorské s přípravou pomáhalo. Gymnázium bylo otevřeno v září 1890, do prvního ročníku se zapsalo 52 žákyň. V knize Marie Bahenské *Počátky emancipace žen v Čechách* se můžeme dočíst, že škola se dělila na dvouletou přípravku pro doplnění učiva z obecných škol a čtyři třídy gymnázia. V roce 1907 se stala škola osmitřídní. Karolína Světlá svůj postoj přehodnotila hned po vzniku školy. Od té doby je oficiálně podporoval i Ženský výrobní spolek. Minerva bylo soukromé gymnázium a nemělo právo na maturitní zkoušku. Z prvních osmnácti studentek odmaturovalo na Akademickém gymnáziu šestnáct. Snahy studentek navštěvovat univerzitu byly vyslyšeny v roce 1896, kdy mohly navštěvovat lékařskou fakultu jako hospitantky, tzn., že se mohly účastnit přednášek pouze s dovolením profesora. O rok později jim byla zpřístupněna fakulta

---

⁹⁸Louisa Čelakovská, snacha básníka F. L. Čelakovského, členka Amerického klubu dam a Ženského výrobního spolku českého, zpěvačka. BAHENSKÁ, Marie: *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělání a ženské spolky v Praze v 19. století.* Praha 2005, 162 s. ISBN 80-7277-241-4.

⁹⁹Jednalo se například o brněnskou Vesnu, ženské spolky v Pardubicích, Mělníku, Plzni, Chrudimi, Mladé Boleslavi.; BAHENSKÁ, Marie: *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělání a ženské spolky v Praze v 19. století.* Praha 2005, 131 s. ISBN 80-7277-241-4.

filosofická a o pět let později již přímo maturitní vysvědčení obsahovalo dodatek, který jí zaručoval studium na vysoké školy. Nelze ovšem opomenout, že většina studentek Minervy či později Univerzity se nikdy nevdala. Tyto ženy spatřovaly už jiné možnosti než svatbu, a pokud se vdávat chtěly, jen málo mužů bylo stále ochotných vzít si takto vzdělanou ženu. Minerva se snažila dát vzdělání dívkám, které ukončily školu Ženského výrobního spolku, měly dobré výsledky a možnost jít dál. Důležitá byla podpora rodiny, která u většiny dívek předtím studujících byla. Minerva byla spíše než nástupce životní možnost, kterou mohly dívky využít, pokud chtěly dosáhnout něčeho více než být šikovnou, leč vzdělanou domácí posluhovačkou či manželkou.

6. Spolupráce Berty Mühlsteinové ve spolcích

6.1. Spolupráce s Americkým klubem dam

Berta Mühlsteinová se podílela na činnosti Amerického klubu dam v letech 1867 až 1885. Zpočátku byla velmi aktivní členkou, ke konci tohoto období pouze zasílala finanční příspěvky na různé akce. O její zanícenosti pro klubovní činnost se zmiňuje i Otakar Špecinger v knize *Berta Mühlsteinová*,¹⁰⁰ kde ji autor uvádí jako jednatelku klubu. Doklady, které by doložily pravdivost tohoto tvrzení, nebyly v archivu nalezeny. Špecinger ale tvrdí, že materiály dokazující Bertinu funkci měl k dispozici.¹⁰¹ Je na místě připomenout, že kniha byla vydána v roce 1984, tudíž autor mohl pracovat s jinými dostupnými archiváliemi, než tomu bylo při tomto výzkumu. Ve fondu Amerického klubu dam, který je uložen v archivu Náprstkova muzea, se první zmínky o činnosti Berty objevují u roku 1867.

6.1.1. Společenská činnost v klubu

Americký klub dam měl svojí knihovnu, která byla hlavně díky Vojtovi Náprstkovi rozšiřována. Každá členka měla možnost knihovnu navštěvovat a půjčovat si různé spisy domů. Z roku 1867 pochází seznam všech členek, které si v klubové knihovně zapůjčily nějakou publikaci. Mühlsteinová si za rok zapůjčila 32 knih. Nelze také opomenout, že klub navštěvovaly i sestry Mühlsteinové. Je zde uvedena její starší sestra Anna,¹⁰² která si z knihovny domů odnesla dva svazky.¹⁰³ Existuje ještě jeden seznam vypůjčených publikací, a to z roku následujícího. Již je více rozpracován a lze z něj vyčíst, kolik si kdo půjčil knih českých, německých či cizojazyčných a následuje hromadný součet. Začínající spisovatelka si zapůjčila devět knih českých, sedm německých a tři cizojazyčné. Je možné předpokládat, že tím jazykem byla francouzština, kterou se učila se soukromou učitelkou ještě v České Lípě. K seznamu čtenářek byl přiložen i nedatovaný soupis, kde bylo i časově zaznamenáno, kdo a v kolik hodin knihovnu využíval. Podle tohoto záznamu je patrné, že Berta Mühlsteinová využívala knihovnu mezi šestou a sedmou hodinou ranní. Vzhledem k záznamu ostatních čtenářek, které do knihovny přišly i v šestnáct hodin, je zřejmé, že si Berta na návštěvu

---

¹⁰⁰ ŠPECINGER Otakar. *Berta Mühlsteinová*. Turnov: Severočeské nakladatelství Ústí nad Labem, 1984 106. s.

¹⁰¹ Autor knihy si již nepamatuje, kde tyto dokumenty viděl.

¹⁰² Anna Mühlsteinová (1835- 1917), působila jako učitelka. ¹⁰² ŠPECINGER Otakar. *Berta Mühlsteinová*. Turnov: Severočeské nakladatelství Ústí nad Labem, 1984 113. s.

¹⁰³ Archiv Náprstkova muzea, fond Americký klub dam, karton 5, inv. č. 8, seznam čtenářek a vypůjčených knih 67/68

knihovny vždy přivstala.¹⁰⁴ Sebevzdělání nebylo spisovatelce cizí. Byla si vědoma svých vědomostních mezer. Již od útlého věku se je snažila zacelovat. Její záliba ve čtení je tady více než patrná. Je velice pravděpodobné, že Berta byla vedená ke čtení i samotnými rodiči, dá se to usuzovat i ze zájmu její sestry. Dvě půjčené knihy sice nejsou moc, ale pokud by ke čtení měla chladný vztah, nepůjčila by si ani jednu.

Členky si také vedly podrobnou docházku, tzv. „seznam klubní“, ta se však dochovala pouze z roku 1868 a 1869. V seznamu se kromě Berty Mühlsteinové objevují také její sestry Zdenka¹⁰⁵ a Anna. Hlavním předmětem záznamů je přítomnost členek na přednáškách. Berta za celý rok chyběla pouze dvakrát. Dne 16.2 vynechala přednášku profesora Petra Mužáka a Václava Nebeského,¹⁰⁶ který poučoval dámy o českém básnictví. O měsíc a den později chyběla na hodině zpěvu. Na rozdíl od své sestry navštěvovaly Zdenka a Anna přednášky velmi zřídka. V následujícím roce se objevuje v seznamu i paní Mühlsteinová, nevlastní matka spisovatelky. Docházka se již nevedla tak poctivě, jsou nadepsána pouze čtyři témata přednášek, které se mají konat. Od té doby se objevují pouze čárky na důkaz příchodu.¹⁰⁷ Existuje ještě jeden arch, který není časově označený. Jsou na něm vyznačeny pouze přednášky profesora Josefa Durdíka,¹⁰⁸ které probíhaly od 12. ledna do 11. května, zde měla Berta Mühlsteinová plnou účast.¹⁰⁹ V Americkém klubu dam se postupně objevily všechny ženy z rodiny Leonharda Mühlsteina. Podle všech záznamů je patrné, že první členkou byla samotná Berta. Je možné, že svým nadšením nakazila sestry a matku, které mohly být zvědavé, co vše se v klubu děje. Další a možná i pravděpodobnější varianta jejich vstupu byla jistí exkluzivita, kterou klub nabízel. Stávající členka mohla přivést nové členky, jinak to nešlo. V tomto případě Berta přivedla své sestry a matku. Americký klub dam se i chudším lidem mohl zdát jako elitářský spolek. Přihlédneme-li k finančním možnostem rodiny, které nebyly nejlepší, mohlo se tehdy zdát členství takové rodiny v klubu i záviděníhodné.

Mezi hlavní aktivity, které měli vést k vyšší vzdělanosti žen v Americkém klubu dam, patřily přednášky. Vystřídalo se zde několik desítek vzdělanců a vystupovaly tu i členky

---

¹⁰⁴ Archiv Náprstkova muzea, fond Americký klub dam, karton 5, inv. č. 8, seznam čtenářek a vypůjčených knih 67/68

¹⁰⁵ Zdenka Mühlsteinová (1844- 1932), sestra Berty Mühlsteinové

¹⁰⁶ Václav Bolemír Nebeský (1818-1882), v mládí romantický básník, kritik, publicista, překladatel antických dramát, literární historik. FORST, Vladimír et al.: Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. (M-O). Academia, Praha, 1993. 728 s. ISBN 978-80-200-0468-0.

¹⁰⁷ Archiv Náprstkova muzea, fond Americký klub dam, karton 5, inv. č. 2, seznam klubní

¹⁰⁸ Josef Durdík (1837-1902), umělec z generace májovců, filosof, psycholog, překladatel, dramatik, básník, populizátor nových přírodovědných poznatků. FORST, Vladimír et al.: Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. (A-G). Academia, Praha, 1993. 616 s. ISBN 978-80-200-0797-1.

¹⁰⁹ Archiv Náprstkova muzea, fond Americký klub dam, karton 5, inv. č. 2, seznam klubní

klubu. Mezi nimi byla i Berta Mühlsteinová. Poprvé vystoupila 22. dubna 1866 s příspěvkem nazvaným *Postavení žen v různých dobách a u různých národů*.¹¹⁰ Zdůrazňovala v něm lepší postavení žen v době husitské, kdy si s muži byli daleko rovnější. Na ženu před oltářem slibující muži věrnost se dívá jako na oběť společenských poměrů. Fragment z přednášky se nachází ve velvarském muzeu a ve své knize z ní cituje Otakar Špecinger, v této práci viz kapitola Život Berty Mühlsteinové. Další spisovatelčino vystoupení se uskutečnilo 19. prosince 1869 a jmenovalo se *Duševní znovuzrození ženy – ukázka ze spisů paní Lacoste*.¹¹¹ Tato přednáška se bohužel nedochovala. V letních měsících probíhaly místo přednášek procházky a výlety do okolí. V roce 1867 se konal 9. a 10. července výlet do Kutné Hory. Cílem této návštěvy byla prohlídka Sedleckého kláštera, opatrovny, školní reálné a dívčí školy a také všech památek ve městě. Důvodem, proč lze předpokládat, že se Mühlsteinová akce zúčastnila, je referát o výletu do Kutné Hory, který přednesla v klubu 14. července.¹¹² Žádné jiné zmínky o jejím zapojení do výletů a procházek nalezeny nebyly. Je možné, že se spisovatelka v prvních letech působení v klubu účastnila i dalších výletů, ač třeba pouze v okolí Prahy. Její zdravotní stav nebyl ideální, přesto k výraznějšímu zhoršení došlo až v průběhu 80. let. Z těchto důvodů lze usuzovat, že její účast na dalších výletech je možná.

V roce 1867 členky založily v domě U Halánků obchod s konsumním zbožím. Prodejna byla otevřena dva dny v týdnu, od 14 do 19 hodin. Tři členky se střídaly ve službě v obchodě a byly voleny zpravidla jednou do měsíce.¹¹³ V brožuře nadepsané „Odběratelé konsumního zboží klubu amerického“ je i jméno spisovatelky. V seznamu nejsou uvedeny položky, které kupovala. Mohla si ale vybírat např. z cukru, šafránu, mandlí, rozinek, mohla si také zakoupit všehochoť.¹¹⁴ Jsou zaznamenána data, kdy pravděpodobně chodila nakupovat. Jak je známo, jednou z nejčilejších nakupujících byla Anna Náprstková, která zde kupovala občerstvení na schůzky klubu. Přesto obchod nevynášel podle jejich představ, z těchto důvodů byl již za dva roky uzavřen.

6.1.2. Dobročinné aktivity klubu

Jak bylo nastíněno v minulé kapitole, klub se zajímal i o dobročinnou činnost. V roce 1867 se objevují první zmínky o hmotné pomoci klubu Amerických dam. Členky šily

---

¹¹⁰ *Památník třicetileté činnosti bývalého Amerického klubu dam v Praze (1865-1895), jež založil Vojta Náprstek: K památce jeho 70. narozenin.* Praha : VI. n., 1896. 159 s. 70 s.

¹¹¹ *Památník třicetileté činnosti bývalého Amerického klubu dam v Praze (1865-1895), jež založil Vojta Náprstek: K památce jeho 70. narozenin.* Praha : VI. n., 1896. 159 s. 70 s.

¹¹² Tamtéž. 29 s.

¹¹³ Tamtéž. 15 s.

¹¹⁴ Tamtéž. 15 s.

oblečení do opatrovny na Hrádku u sv. Štěpána a do vlašského sirotčince. Šily se například punčochy, zástěrky, šátky, pumpky, sukně, kabátky, kalhoty atd.¹¹⁵ Členky si zpočátku vedly velmi podrobné zprávy a tabulky o své činnosti. I zde se angažovala mladá Mühlsteinová. Za 78 hodin, které strávila nad prací pro sirotky, se jí podařilo uplést desatery pumpky a šestery punčocháče. Můžeme i srovnat práci Berty s maximem a minimem ušitých věcí. Paní Němečková za 493 hodin upletla 14 kalhot, 19 pumpek a 35 punčoch, slečny Kovařincová¹¹⁶ a Klecandová¹¹⁷ naopak zvládly za šest hodin pouze dvoje pumpky. Mühlsteinová se účastnila i štědrovečerní slavnosti, která byla vyvrcholením celé akce pro děti.¹¹⁸ V příštím roce se opět účastnila a mohla dětem předat šest kabátků a dvoje punčošky, celé její snažení se vešlo do třiceti hodin. V roce 1869 ušila již pouze devět punčoch a to v čase 54 hodin. Nelze říci, proč práce Mühlsteinové pro děti začala takto polevovat. Jedním z důvodů může být projev její nemoci či se její zájem v americkém klubu dam začal orientovat jinam. V roce 1870 se jméno Berty Mühlsteinové neobjevuje na archu, který dokládá tuto dobrovolnou činnost. V tom samém roce ale mezi sebou dámy vybírají příspěvky na založení sirotčince. Mühlsteinová se zde objevuje psaná jako Muhlstejnová a přispívá dva zlaté. Poslední zmínka o šití dětem do opatrovnen sv. Štěpána a na Hrádku je z roku 1871. Poprvé obdržel klub od městské rady finanční i látkový příspěvek na zhotovení oblečení. Tento rok se Mühlsteinová opět zapojila a upletla pět párů punčoch. Americký klub dam se s materiálem podělil i s Ženským výrobním spolkem českým, který poté do opatrovny dodal 25 kalhot. Seznam tohoto roku již není psán tak pečlivě jako v letech předchozích, nelze proto zjistit, kolik hodin věnovala spisovatelka této práci.¹¹⁹ Důkazy o další pomoci sirotčincům chybí, až v roce 1873 je k oslavě padesátých narozenin Vojty Náprstka vybírána finanční pomoc na sirotčinec. Dne 19. dubna přispěla literátka již pouze jedním zlatým.

Mezi další náplně činnosti členek bylo hlídání sbírek při výstavách v domě U Halánků. Vojta Náprstek pořádal ve svém domě přírodovědné výstavy. Podle dochovaných dokumentů, vždy v jeden daný čas byly na hlídání potřeba tři až čtyři členky. Existovaly seznamy, na které se zájemkyně o hlídání sbírky zapsaly. Svá jména doplnily do příslušné kolonky s časem, který se jim hodil. Většinou se jednalo o tzv. dvousměnné akce, kdy jedna skupina

---

¹¹⁵ Archiv Náprstkova muzea, fond Americký klub dam, karton 5, inv. č. 4, konvolut soupisu příspěvků na vánoční nadílky

¹¹⁶ Identita nelze doložit.

¹¹⁷ Identita nelze doložit.

¹¹⁸ Archiv Náprstkova muzea, fond Americký klub dam, karton 5, inv. č. 4, konvolut soupisu příspěvků na vánoční nadílky

¹¹⁹ Archiv Náprstkova muzea, fond Americký klub dam, karton 5, inv. č. 4, konvolut soupisu příspěvků na vánoční nadílky

pomáhala dopoledne a druhá odpoledne. Jeden z těchto záznamů je ze soboty 15. května 1875. Mühlsteinová se zapsala jako první na sobotu i neděli v čase od půl deváté do půl jedné odpoledne. Další list, který se týká hlídání, má i nadpis K dohledu sbírek Průmysl. Musea a americ. klubu dam se hlásají, list je nadepsán rokem 1876, vyskytuje se u něj ovšem otazník. Nadepsány jsou pouze dva dny, neděle 14. května a následující pondělí. Mühlsteinová se přihlásila na ráno od půl deváté do půl jedné. Pravděpodobně se jednalo o větší výstavu, jelikož Berta je zapsaná až na devátém pořadí. Další hlídání přišlo ve čtvrtek 16. května, vzhledem k absenci roku na papíře, lze předpokládat, že by se mohlo jednat o rok 1877. Časové rozvržení je zde o půl hodiny posunuto. Začíná se v devět hodin a končí v jednu odpoledne, kdy nastupuje až do šesti hodin večer druhá směna. Této akce se kromě Berty Mühlsteinové účastnila i její sestra Milada. Berta byla přihlášená na odpoledne hned první den po začátku výstavy. Znova se hlídání měla účastnit v sobotu od devíti hodin. Její jméno je však přeškrtnuto a nahrazeno Miladiným, v závorce se objevuje prosté vysvětlení – stůně.¹²⁰ Podílet se na hlídání výstavy nemuselo být zrovna zábavné. Osobnost Vojty Náprstka z toho mohla ale udělat záležitost prestižní. Jeví se jako samozřejmé, že členky chtěly jakkoliv pomoci zakladateli organizace, které sdružovala pražské dámy. Čtyři hodiny postávat v místnosti, a podle pokynů podat návštěvám výklad o vystavovaných věcech se nejeví jako příliš zábavná činnost. Může být možné, že to dámy braly jako volnočasovou aktivitu, při které ještě pomohly Náprstkovi. Paleta činností, které se daly dělat o volném času, nebyla tak pestrá jako nyní, a členky mohly být rády za možnost pomoci jinde než doma.

V roce 1867 zorganizovaly členky za pomoci Vojty Náprstka první dětskou zábavu a hned rok na to vydala Berta Mühlsteinová *Hry a písně dětské*. O zhudebnění se postaral František Kaván.¹²¹ Jedná se o malou brožuru o čtyřech listech, kde jsou zapsány dětské písně a u některých je návod, jak se při ní děti mají bavit. Např. u písně č.3 Kolovrátek mají děti chodit v kolečku. Ze začátku písně zvolna, podle hudby mají zrychlovat, až budou běžet, při opakování se mají pohybovat v opačném směru. Nelze nijak prokázat, zda Berta napsala tyto básně účelně k dětským zábavám, či se pouze autorovi hudby zalíbily a na svůj popud z nich udělal dětské písně. Existují tři záznamy dětských dnů, na kterých figuruje jméno Berty Mühlsteinové. Prvního z nich se účastnila v roce 1871. Jednalo se v pořadí o padesátou zábavu, která se uskutečnila v Bubenči 9. července. Akce se konala pro 450 dívek Svatopetrské školy. Každá členka, která měla zájem se přihlásit na tzv. dětský den, si mohla

¹²⁰ Archiv Náprstkova muzea, fond Americký klub dam, karton 5, inv. č. 3, konvolut seznam členek akd

¹²¹ František Kaván (1818-1896), český hudebník, dlouholetý vychovatel i hraběte Jindřicha Chotka, v Kutné Hoře vedl pěvecký sbor Tyl. Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopedie všeobecných vědomostí. Díl 14. Praha, 1997. 101 s. ISBN 80-7203-055-8.

vybrat mezi hlídáním dětí a prací šatnářky, či se mohla dětem přímo věnovat. Podle dochovaných archiválií byla tato akce jediná, které se spolku s Bertou účastnila i její sestra Zdenka. Obě si vybraly činnost šatnářek. Celkem hlídalo děti 64 dam¹²². Z materiálů nelze přesně určit, co všechno měly šatnářky na starost. Je možné, že se staraly i o občerstvení dětí, které klub během slavností také organizoval. Další z dochovaných záznamů je o 55. zábavě opět v bubenečském parku. Konala se 13.7. 1873 a byla pořádána k oslavě stého výročí narození filologa Josefa Jungmanna.¹²³ Dohromady se jí účastnilo 500 dětí. Dohled nad celou akcí drželo 83 dam¹²⁴ a Berta si znovu vybrala dohled nad šatnou a dětmi. Zábava s číslem 61. se uskutečnila 3. srpna 1879. Byla to zároveň jediná akce pro děti v tomto roce. Klub již fungoval pod novým názvem Bývalý Americký klub dám. Členky se podle archivních údajů z Náprstkova muzea musely starat o 330 dětí ze škol sv. Mikuláše a sv. Tomáše. Údaje z Památníku třicetileté činnosti bývalého Amerického klubu dam v Praze (1865-1895), jež založil Vojta Náprstek (dále jen Památník), však informují o návštěvě 400 dětí. Byl nalezen i podrobný rozpis, na kterém jsou děti rozděleny na skupiny chlapců a dívek. Hoši jsou rozděleni do skupin po třiceti a děvčata jsou ve skupinách po dvaceti. Každé seskupení bylo pro snazší orientaci pojmenované podle písmena v abecedě. Mühlsteinová byla přiřazena ke skupině dívek, která nesla označení „F“.¹²⁵ Na celou skupinu dohlíželo dohromady 56 dam.¹²⁶ Členky pomáhaly chudým dětem velmi vydatně. Pomoc se projevovala jak hmotně, tak v aktivitách, které pro ně připravovali. Děti, jejichž rodiče na tom byli finančně špatně, bydlelo po Praze mnoho. Děti se vybíraly podle škol, u kterých bylo zřejmé, že právě tam chodí tyto nemajetné děti. Některé členky, které zůstaly po celý život slečnami, zde mohly projevovat svůj nikdy neuplatněný mateřský cit. Chudé děti, které určitě byly vděčné za jakékoliv zpestření jejich všedních dnů, mohly u žen probouzet soucit. Lze pouze spekulovat, zdali to byl případ i Berty Mühlsteinové. Je i možné, že to brala pouze jako aktivitu, kterou klub provozuje, a ona jako pilná účastnice všech možných činností, nemohla ani u této chybět. Další informace, které byly v archivu nelezeny, nejdou nijak věcně zařadit do spolkových

---

¹²² *Památník třicetileté činnosti bývalého Amerického klubu dam v Praze (1865-1895), jež založil Vojta Náprstek: K památce jeho 70. narozenin.* Praha : Vl. n., 1896. 159 s. 90 s.

¹²³ Josef Jungmann (1773 – 1847), jazykovědec, literární historik, teoretik a kritik, překladatel, básník, publicista. FORST, Vladimír et al.: *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce.* (H-J). Academia, Praha, 1993. 579 s. ISBN 978-80-200-0468-0.

¹²⁴ *Památník třicetileté činnosti bývalého Amerického klubu dam v Praze (1865-1895), jež založil Vojta Náprstek: K památce jeho 70. narozenin.* Praha : Vl. n., 1896. 159 s. 90 s.

¹²⁵ Archiv Náprstkova muzea, fond Americký klub dam, karton 2, inv. č. 23, Dětské zábavy pořádané AKD

¹²⁶ *Památník třicetileté činnosti bývalého Amerického klubu dam v Praze (1865-1895), jež založil Vojta Náprstek: K památce jeho 70. narozenin.* Praha : Vl. n., 1896. 159 s. 90.s

aktivit, jako nálezy předchozí. Budou zde proto uvedeny pouze v chronologickém pořadí bez jakékoliv návaznosti.

6.1.3. Nezařazená činnost Berty Mühlsteinové

V roce 1868 se dne 28. srpna po 16. hodině konala porada k slavnosti, která se měla uskutečnit následující den. Podle údajů v Památku se 29. srpna žádná dětská zábava nekonala, a o jiné akci nejsou záznamy. Na schůzi byly pozvány mj. slečny Mühlsteinovy. Nejsou zde uvedena jména, ale zcela určitě se jedná o Bertu. Vzhledem k faktu, že v klubu byly zapsány i její tři sestry, nelze vyloučit, že byly pozvány všechny.¹²⁷ O dvanáct let později, tedy v roce 1880, posílá dne 28. dubna Mühlsteinová dopis dámám do Amerického klubu dam, které se účastnily pohřbu jejího otce. V listu jim vroucně děkuje za účast¹²⁸. Poslední zmínka o spisovatelce se objevuje v roce 1883. Jedná se o každoroční příspěvky. Na seznamu jsou nejdříve uvedeni ti, kteří přispívali nejvíce. Byla to pí. Náprstková, která přispěla shodně jako její manžel 36 zlatými. Postupně se příspěvky snižují, ty které jsou shodně po třiceti krejcarech, byly již seřazeny podle abecedy, tam je mezi příjmeními na „M“ uvedena i Berta Mühlsteinová. Je jediná, kdo z rodiny přispěl, lze se proto domnívat, že její sestry klub již opustily.¹²⁹

Činnost spisovatelky v klubu je poměrně rozsáhlá. Žádné další dokumenty o její práci a aktivitách v klubu bohužel neexistují. Vzhledem k malému počtu zachovaných archů, dokumentujících dětské zábavy, není vyloučeno, že se účastnila daleko většího počtu akcí. To samé platí i pro ostatní klubové akce. Její jméno se objevuje hojně, nelze však tvrdit, že je to v daleko větší míře než u ostatních členek. Pravda je, že nelze její účast brát stejně jako u druhých. Postižení a dlouhodobě těžký zdravotní stav jí nedovoloval být v takové kondici, jako byla většina ostatních kolegyň z klubu. Z tohoto hlediska je možné její dlouholetou a aktivní účast na klubových akcích vidět jako snahu postavit se svému osudu a bojovat. Byl to dvojitý boj – boj za práva žen a boj za svůj vlastní život.

6.2. Spolupráce s Ženským výrobním spolkem českým

Důkazy, kterými by se dalo prokazatelně doložit, že se Berta Mühlsteinová podílela na práci v Ženském výrobním spolku, prakticky neexistují. Byly objeveny náznaky, avšak nic tak konkrétního, jako v případě její práce pro Americký klub dam. I v tomto případě byl osloven

---

¹²⁷ Archiv Náprstkova muzea, fond Americký klub dam, karton 8, inv. č. 17, Konvolut účtů

¹²⁸ Archiv Náprstkova muzea, fond Americký klub dam, karton 5, inv. č. 1, 68-86-korespondence přijatá

¹²⁹ Archiv Náprstkova muzea, fond Americký klub dam, karton 8, inv. č. 17, Konvolut účtů

Otakar Špecinger. Na dotaz o její případně spolupráci s výrobním spolkem se vyjádřil poměrně skepticky. Myslí si, že Mühlsteinová, stejně jako mnoho dalších členek Amerického klubu dam, pomáhalo spolku s prvními organizačními záležitostmi. Nedomníval se však, že by více zasahovala do jeho dění.¹³⁰

Jedním z důkazů jejího zájmu o činnost klubu je zasílání členských příspěvků. Každoročně byl uveřejněn seznam přispěvatelek ve spolkovém časopisu *Ženské listy*. Činnost v klubu je prokazatelná ještě před jeho založením, a to v roce 1870. V tomto roce 28. listopadu se konala „schůze dam pro zařazení spolku výpomocného“. Sešly se tyto dámy – paní Laura Hanušová,¹³¹ Hartichová,¹³² Horáčková,¹³³ Sofie Podlipská, Karolína Světlá, Věnceslava Srbová, slečny Dora a Klementina Hanušovy,¹³⁴ Berta Mühlsteinová, Pešková,¹³⁵ Emilie Priknerová. Mnohé byly po dlouhá léta aktivními členkami Ženského výrobního spolku. Na programu byla diskuze, jakým způsobem by mohlo dojít ke spojení ještě neexistujícího, ale již plánovaného spolku se školou sv. Ludmily. Dámy Hanušová a Podlipská přijaly návrh, který znamenal, že celou záležitost půjdou paní Riegrové vysvětlit osobně. Ke konci bylo ještě rozhodnuto, že vybrané dámy napíší do časopisů prohlášení. Např. Srbová-Lužická měla napsat do časopisu *Politika, Pokrok a Slovan*, Mühlsteinové byl přiřazen časopis *Čech*. Druhá a zároveň poslední schůze, které se prokazatelně Mühlsteinová účastnila, se konala 16. ledna 1871. Tedy v prvních dnech fungování Ženského výrobního spolku. Na schůzi byl přijat návrh, aby vznikla dohoda mezi obchodníky a spolkem, která by zaručovala zaměstnávání dívek ze spolkové školy. Následující schůze se pořádala 13. února. Členky nebyly vypisovány jmény, ale v protokolu je pouze zmínka o účasti dvaceti dam. Zde bylo navrženo zvolit Karolínu Světlou za předsedkyni spolku a Srbovou za náměstkyni, dále se volilo užší vedení. Všechny posty byly jednohlasně schváleny.¹³⁶ Provolání z roku 1871, obsahovalo důvody, proč založit školu která by se zaměřila i na průmyslové vzdělání. Podepsalo mnoho žen z Amerického klubu dam včetně Mühlsteinové.¹³⁷ Tyto nashromážděné důkazy potvrzují provázanost těchto dvou spolků, především jejich členek.

---

¹³⁰ Telefonní rozhovor s Otakarem Špecingerem dne 10. května 2011

¹³¹ Laura Hanušová (1817-1892), matka D. a K. Hanušových; BAHENSKÁ, Marie: Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha 2005, 164 s. ISBN 80-7277-241-4.

¹³² Identita nebyla zjištěna.

¹³³ Identita nebyla zjištěna.

¹³⁴ Dora Hanušová (1841-1920), učitelka, spisovatelka, překladatelka; Klementina Hanušová (1845-1918), učitelka tělocviku na pražských dívčích školách, spisovatelka; BAHENSKÁ, Marie: Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha 2005, 164 s. ISBN 80-7277-241-4.

¹³⁵ Identita nebyla zjištěna.

¹³⁶ AMP, Ženský výrobní spolek český Praha, Protokoly schůzí, výboru a správní rady 1870

¹³⁷ BAHENSKÁ, Marie: Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha 2005, 105 s. ISBN 80-7277-241-4.

Žádná jiná spojitost práce Berty Mühlsteinové pro tento spolek nebyla v archivu nalezena. Všechny snahy se odvíjely od její činnosti v Americkém klubu dam, jehož členky se snažily pomoci nově vznikajícímu spolku. Pomoc Ženskému výrobnímu spolku pouze vyplývá ze zaujetí Berty Mühlsteinové, které je patrné v již zmíněném Americkém klubu dam.

7. Literární příspěvky Berty Mühlsteinové

7.1. Lada

Lada se v Čechách objevila v roce 1861, coby první časopis pro ženské čtenářky. Záměrem bylo podporovat vlastenecké cítění a zájem o českou literaturu. První a jedinou redaktorkou byla Antonie Melišová-Körschnerová,¹³⁸ které po třech letech začala pomáhat sestra Anna Körschnerová. Časopis měl i módní přílohu, kde vycházely obrázky šatů a nákresy různým střihů. *Lada* bohužel neměla velkou základnu čtenářek, musela proto v roce 1866 svoji existenci ukončit.

Berta Mühlsteinová začala přispívat do časopisu od roku 1862. Její vůbec první uveřejněná báseň byla reakcí na smrt Boženy Němcové. Podepsala se jako Berta M.....ová, jak se lze dočíst v *Lexikonu české literatury*,¹³⁹ jedná se o jeden z pseudonymů, který spisovatelka použila. Báseň má devatenáct veršů a v nich oplakává smrt spisovatelky, ženy, ale hlavně Češky.

...

*Duše tvá letěla vzhůru – kam ponořit mysl
se bojí.
Tam kynou ti všichni - co kráslili, zdobili
vlast svou,
Rubeš¹⁴⁰ a Hanka¹⁴¹, nesmrtelný Čelakovský,
Kyne ti Vítězka – ušlechtilá Honoráta,
Ozdobíc vavřínem pěvkyni slavnou.¹⁴²*

...

---

¹³⁸ Antonie Melišová-Körschnerová (1833-1894), roku 1861 začala vydávat časopis *Lada*, zasazovala se v něm o mírnou emancipaci, napsala řadu povídek, po ukončení vydávání *Lady* začala redigovat a pekládat německý dámský časopis *Bazar*. Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopedie všeobecných vědomostí. Díl 17. Praha, 1997. 70 s. ISBN 80-7203-055-8.

¹³⁹ FORST, Vladimír et al.: *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. (M-O). Academia, Praha, 1993. 358 s. ISBN 978-80-200-0468-0.

¹⁴⁰ František Jaromír Rubeš (1814 - 1883), humorista, básník, prozaik, autor novel, povídek a drobných próz. Proslul jako tvůrce deklamovánky, věnovala se všedním, často banálním tématům každodennosti. FORST, Vladimír et al.: *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. (P-Ř). Academia, Praha, 1993. 1309 s. ISBN 978-80-200-0468-0.

¹⁴¹ Václav Hanka (1791 – 1861), básník, překladatel, jazykovědec, literární historik a editor. Mezinárodní věhlas si získal údajným objevením rukopisu královédvorského; zřejmě se podílel i na vytváření tohoto poděleku a i jiných rukopisných mystifikací. FORST, Vladimír et al.: *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. (H-J). Academia, Praha, 1993. 57 s. ISBN 978-80-200-0468-0.

¹⁴² M....OVÁ, Berta. Boženě Němcové. *Lada: Beletristický a módní časopis*. 1862, 2, 3, s. 18.

Hned za začátku ukázky Mühlsteinová použila aforismus, kterým poslala Němcovou do nebe, a dál zde vypisuje další národní osobnosti, které budou čekat na Boženu Němcovou. Klade zde důraz na vlasteneckost. Můžeme zde vidět proměnlivost výrazných českých osobností. Kromě Čelakovského se ostatní postavy můžou jevit jako méně či spíše neznámé. Stejný osud bohužel čekal i samu spisovatelku.

V roce 1863 uveřejnila Mühlsteinová nejvíc příspěvků za celou dobu své spolupráce s časopisem. Jednalo se o dvě básně, humoresku a alegorii. V březnu jí vychází první báseň s názvem *Zvuky srdce*, ve sbírce *Pohrobky* ji však nenalezneme. Verše jsou silně vlastenecky laděny.

*Kdybych byla mužem, silala bych blesky
v srdce těch, co lhostejně, tak patří,
kterak jejich bratři věnují své síly
naší vlasti a našemu blahu.
Chtěla bych tu jiskru, co jim v prsou dřímá,
jiskru lásky roznítit v plamen,
v plamen živý, aby srdce jejich
pro vlast a pro národ plápolalo.¹⁴³*

...

V dalších verších, obsahově přibližně stejných, neustále zdůrazňuje národ a svoji vlasteneckou oddanost, kterou by o mnoho více prosazovala, pokud by byla mužem. Dalo by se to jistě považovat za veřejné přiznání, že názory mužů a žen byly brány velice odlišně. Autorka by se jako muž ve společnosti projevovala daleko více, protože by její hlas byl slyšen a možná i vyslyšen. Názory ženy se ve většině společnosti braly stále s nadhledem, a pokud by byly snad pokrokovější než názory mužů mohla být i za ně veřejně zesměšněna. Spisovatelce bylo v době publikace těchto řádků dvacet dva let a leckomu by tyto řádky mohly připadat až moc horlivé. Lze to přičíst spisovatelčině věku a silnému českému rodinnému zázemí. V červenci vychází ve dvou číslech časopisu humoreska *Poklad*. Dílo můžeme najít v knize *Růžové krůpěje. Povídky, novely a arabesky*, které z literární pozůstalosti vydal Bohuslav Foit v roce 1918.¹⁴⁴ Je zde patrná inspirace Karlem Jaromírem Erbenem, který baladu *Poklad* uveřejnil ve své sbírce *Kytice*. Ta byla poprvé vydána v roce 1853, tedy přesně dvacet let před stejnojmenným dílem Mühlsteinové. Mladý myslivec, zde

¹⁴³ MÜHLSTEINOVÁ, Berta. *Zvuky srdce. Lada: Beletristický a módní časopis*. 1863, 3, 5, s. 37.

¹⁴⁴ MÜHLSTEINOVÁ, Berta; FOIT, Bohuslav. *Růžové krůpěje: povídky, novelly a arabesky*. Praha: Zemědělské knihkupectví A. Neubert, 1918. 318 s.

hlavní postava, chce zbohatnout a být svým pánem. Je mu proto dána rada, aby šel k hradu a tam na Velký pátek hledal poklad. Shodou okolností tam najde Mářinku, kterou si po čase bere za ženu. Poklad zde nepředstavuje zlato, ale budoucí žena. Pravdou je, že mladá paní myslivcová byla vychována ve městě, a před svatbou jí musela matka učit vařit a pečovat o domácnost. Otec Mářinky a i mladý myslivec vnímají ženu velmi podobně. Matku Mářinky popisuje její muž takto: „*tlustá, zavalitá panička, dobrá manželka, vzorná hospodyňka, vůbec dobrá duše.*“¹⁴⁵ Její dcera je po čase manželství charakterizována velmi obdobně: „*spanilá druhdy dívka z mlýna počíná se měniti ve vážnou matronu a věrná manželka, pečlivá matka ta vzbuzuje v Karlu, čím dále tím více myšlenku, že žena jeho koruna všech žen – pravý to mužův poklad.*“¹⁴⁶ Mühlsteinová zde při popisu ženského pohlaví upadá do stereotypu. Podle autorky musí být manželka zcela oddaná muži. Městské vychování se zde poměrně jako nežádoucí. V povídce dává přednost péči o manžela a dům, před městským vychováním. Lze si představit, že i takováto byla představa spisovatelky o manželském životě. Za dva měsíce po vydání *Pokladu* jí v jednom čísle vychází alegorie *Slavík* a báseň *Píseň*. První jmenovanou můžeme najít stejně jako předchozí humoresku v Růžových krůpějích. Dílo se objevuje na první stránce, vzhledem ke své krátkosti není rozdělena do více čísel. Spisovatelka zde vypravuje příběh nešťastného mladíka, který se zamiloval do dívky-princezny bez srdce. Jí jeho vášeň děsí a odmítá být v jeho přítomnosti. Příběh má fantastický ráz, odehrává se totiž v době, kdy kouzelnice mají moc a vyzývají pohanského boha Peruna. Čarodějnice proměnila chlapce ve slavíka, jenž zpíval po celý život princezny pod jejím oknem. Ale ani zpěv nezlomil její ledové srdce. Po její smrti se opět proměnil v člověka a lidé ho potkávali nad hrobem princezny. „*Potomci zakletého slavíka ale jsou nešťastní básníci s vřelým, překypujícím srdcem a útlým jemným citem, kterým tak málokdo rozumí.*“¹⁴⁷ Těmito slovy končí tato alegorie a není těžké si do této věty vložit celý spisovatelčin život. Příběh o slavíkovi patří také mezi ojedinělé téma. Autorka spíše psala naoko reálné příběhy, které se mohly odehrát například ve vedlejší ulici. Fantastických příběhů zasazených do dob dávno minulých nenapsala mnoho. V témže čísle otiskli spisovatelce báseň *Píseň*. Dílo ovšem není možné najít v autorčině sbírce *Pohrobky*. Prolíná se zde příroda s milostným citem, což je pro Mühlsteinovou poměrně typické.

„*Jaká to podivná
voda ve rybníčku?*“

¹⁴⁵ MÜHLSTEINOVÁ, Berta. Poklad. *Lada: Beletristický a módní časopis*. 1863, 3, 14, s. 105 - 116. s. 105.

¹⁴⁶ MÜHLSTEINOVÁ, Berta. Poklad. *Lada: Beletristický a módní časopis*. 1863, 3, 14, s. 105 - 116. s. 116.

¹⁴⁷ MÜHLSTEINOVÁ, Berta. Zakletý slavík. *Lada: Beletristický a módní časopis*. 1863, 3, 24, s. 137-138.

*vidím tam obraz tvůj
můj zlatý hošíčku.*

...

*Jaké to podivné
na nebi hvězdičky?
lesknou se, smějí se
jako tvé očičky.¹⁴⁸*

...

Chlapce vidí všude v okolní krajině. V závěru se ptá, zda opravdu kraluje v jejím srdci – „jako Bůh sám a sám?“¹⁴⁹

O rok později ji v *Ladě* vydali poměrně rozsáhlou společenskou studii s názvem *Fotografie vlastenek*.¹⁵⁰ Popisuje zde falešné vlastenky. Řadí je do čtyř skupin:

a) Vlastenky ze zvyku, bez vlastní vůle

Jedná se o dívky, které vyrůstají v českém prostředí. Čtou české knihy či časopisy, protože se doma jiné nečtou, takže podle Mühlsteinové nemají příležitost stát se Němkami. Dívky vypadají jako vlastenky, ale jsou nevzdělané a lhostejné k národní problematice.

b) Češky a vlastenky ze spekulace

Pokud se taková dívka objeví v českém prostředí, je to zarytá vlastenka, které má všude vystavené české knihy. Přijede-li do prostředí německého, mluví německy a Češkám se nechce znát. Tyto ženy bývají velmi rafinované a dokáží se z každého obvinění vyvléci. Spisovatelka taktéž upozorňuje na muže takovéto natury, kterých je podle ní mnoho.

c) Vlastenky kvůli originalitě

Jsou to ženy, které zpravidla bydlí v německém prostředí a chtějí se nějak odlišovat. Tvrdí, že si mohou vzít pouze Čecha, přesto se baví jenom s Němci a vykládají jim o své lásce k češtině. Pokud se dostanou do českého města, stávají se z nich Němky.

d) Vlastenky z lásky

To jsou zpravidla Němky, které se zamilují do Čecha a pouze kvůli němu se stávají vlastenkami.

Mühlsteinová v závěru práce doufá, že ti, kdo našli pravé vlastenky, je budou střežit jako oko v hlavě. Konstatuje, že takových žen moc není, vzhledem k počtu stále neprovdaných

---

¹⁴⁸ MÜHLSTEINOVÁ, Berta. Píseň. *Lada: Beletristický a módní časopis*. 1863, 3, 24, s. 142.

¹⁴⁹ Tamtéž. s. 142.

¹⁵⁰ MÜHLSTEINOVÁ, Berta. Fotografie vlastenek. *Lada*. 1864, 4, 22, s. 171 - 174.

profesorů a spisovatelů. V textu je ale patrná naděje nad těmito falešnými vlastenkami, podle spisovatelky by stačilo, aby byly k češství vedeny či si našly muže, jenž je povede, k pravému vlastenectví, neboť je národ tolik potřebuje. Pro inspiraci nemusela chodit daleko. Dlouho bydlela v České Lípě, která jako německé město mohla dokonale posloužit za vzor všech typů žen popsaných ve stati. Falešné vlastenky se zřejmě kolem spisovatelky objevovaly po celý život a touha nějak se s nimi vypořádat se projevila v této stati. Skoro u každého případu falešné vlastenky je ale vidět možné vyléčení. Podle autorky k tomu stačí český manžel, který bude ženu dobře vést a kultivovat. Muž se v dílech Mühlsteinové velice často objevuje jako ikona dobra a štěstí, které žena nemůže bez něj nikdy sama docílit.

V roce 1865 publikovala Mühlsteinová tři básně. Z nichž se první a poslední jmenují shodně – *Píseň*. První dvě se objevují ve sbírce básní *Pohrobky*. *Píseň* vychází v dubnu. Literátka zde píše o věcech, které dal Bůh přírodě. V závěru dochází k přesvědčení, že Pán je všemohoucí a dal-li všem něco, je i „miláček“ darem od Boha. Druhá báseň se nazývá *Po věky věkův*. Ve dvou prvních slokách se autorka zmiňuje o věčném žití, a přestože to člověka může lákat, duše dostává strach z nekonečnosti. V poslední sloce se opět dotýká lásky.

...

*Neříkej nikdy, že miluješ věčně,
„po věky věkův“ nikdy nevyslov:
dost na tom, kocháš-li tak dlouho
až tělo klesne v chladný, temný rov.¹⁵¹*

Je zde vyjádřena vzácnost celoživotní lásky, která ovšem končí před branami smrti. Poslední uveřejněná báseň se jmenuje, jak již bylo poznamenáno, *Píseň*. V tomto díle se Mühlsteinová zmiňuje o vlastenectví. Jak zde píše, je to její jediná láska. Opět se zde odráží příroda, neboť do ní autorka volá svůj vlastenecký cit. Je to jedna z mála jejích básní, které na konci sloky zvýraznila kurzívou. V ukázce to bude naznačeno jejím zdůrazněním.

*„Volám to v stinný, tmavý les
By stromů šum to dále nes.
By ptáčkové to zvěděli,
A růžinkám to zapěli,
Hlásám to hoře modravé,
To šepci vlnce těkavé
A vlnka dál to klokotá:*

---

¹⁵¹ MÜHLSTEINOVÁ, Berta. *Po věky věkův*. *Lada: Beletristický a módní časopis*. 1865, 5, 17, s. 131.

„*Vlast jediná, že láska má!*“¹⁵²

...

Následující rok byl posledním, v kterém *Lada* vycházela. V posledním březnovém čísle uveřejnila redaktorka výzvu čtenářkám. Popsala v ní kritickou finanční situaci a doufala, že tak přiměje čtenářky k předplacení. Zlepšení se podle autorky časopisu neobjevilo, a proto číslo s výzvou bylo poslední. Mühlsteinová v tom roce ještě stihla uveřejnit povídku *Asrael* a překlad básně od J.J. Rousseaua *Jak mi dlouhý den*. První zmíněný příspěvek byl rozdělen do třech čísel periodika. Spisovatelka zde líčí příběh chlapce, později muže Gabriela, který se přes rodinnou chudobu stal lékařem. Má ovšem smůlu a všichni pacienti mu umírají. Ve vesnici dostane přezdívku *Asrael* – anděl smrti. Zamiluje se do něj dcera farmáře, která přesvědčí otce, že on je ten pravý. Po několika měsících se díky obratné výmluvnosti otce chystá svatba a Gabriel je připraven zřeknout se lékařského povolání a věnovat se hospodářství. Nedlouho před svatbou nevěsta onemocní a odmítá jiného lékaře než svého budoucího muže. Pověst jde stále s ním a nevěsta mu zanedlouho umírá. Spisovatelka vylíčila příběh muže, který byl přiveden životem do naprostého zoufalství. Hlavním tématem je láska, která ještě než dojde naplnění je ztracena. Anděl smrti nad ní rozevře křídla, vezme si dívku a s ní mizí do nenávratných končin. Muž, který by měl být záchráncem je zde pouhou loutkou v rukách smrti. Již v této době nebylo doporučováno, aby doktor léčil sobě blízké, bohužel si na to Gabriel vzpomene až po smrti své snoubenky. Teoreticky je možné ve všech takto srdcebolných příbězích spatřovat jistou podobu s životem Mühlsteinové. Pravdou je, že takovýto příběh mohl napsat i fyzicky zdravý člověk, aniž by čtenáře napadalo srovnávat to s jeho osudem. Život spisovatelky se ale k takovémuto téměř nabízí. Posledním otisklým příspěvkem byl francouzský překlad básně *Que le jour me dure – Jak mi dlouhý den*. Jedná se o jediný překlad, který byl Mühlsteinové v časopisech, viz kapitoly níže. V básni o dvaadvaceti verších jde o milostný cit, který se v básníkovi rozechvěje pokaždé, když někde spatří svoji drahou.

„*Pátrám zoufale*

Po tvých šlépějích.

Nenajdu-li je,

Tu se zadumám,

Kvilím žalostně,

Touhou umírám.

---

¹⁵² MÜHLSTEINOVÁ, Berta. Píseň. *Lada: Beletristický a módní časopis*. 1865, 5, 19, s. 146.

*Srdce zaplesá,
Tvůj-li slyší hlas,
Krev se rozjaří,
Spatřím-li tě zas.
S tvými ústy se
Nebe otevírá,
Dotkneš-li se mne,
Chví se bytost má.¹⁵³*

Spisovatelka si zřejmě vybrala k překladu téma, která je jí stylově velmi blízké. Sama často ve svých básních, ale i prózách psala o lásce, která mnohokrát nebyla zcela naplněna.

Lada byla první časopis, který začal uveřejňovat příspěvky tehdy ještě neznámé a začínající spisovatelky. Debutovala zde vlastenecky laděnou básní. Nelze opomenout, že většina jejích veršů otisklých v tomto periodiku, je orientována národním směrem. Objevují se zde díla, která literátka později zařadila do sbírek určených k vydání. Motivy, které v básních používá, tzn. vlastenecké zapálení, příroda a láska, se často prolínají. Ve dvou básních zmiňuje Boha. V jedné právě on obdaroval láskou a v druhé ho staví na stejnou úroveň v momentě, když se ptá, zda je v srdci „jako Bůh sám a sám“. V časopise uveřejnila větší počet básní než prózy. Na začátku její spisovatelské kariéry se spíše orientovala na poezii. Nelze si také nevšimnout, že co se týká prózy, jsou postavy v uveřejněných povídkách značně stereotypní. Většina postav je zmiňována láskou, a pokud to dobře dopadá, všichni jsou šťastní. Žena po boku muže pociťuje pak pouze životní naplnění.

7.2. Květy

Časopis *Květy* začal poprvé vydávat Jaroslav Pospíšil v roce 1850. Vyšel pouze jeden ročník a po patnáctileté odmlce jeho vydávání obnovil Julius Grégr, a to až do roku 1872. Berta Mühlsteinová zde publikovala mezi léty 1867 a 1872. Od roku 1870 vycházela při časopisu jednou měsíčně i příloha *Ženské listy*, které se zabývaly spíše ženskou otázkou, ale i zde je možné nalézt příspěvky této spisovatelky. Zanikly v roce 1872, kdy *Květy* změnily majitele.

První příspěvek v časopise se jmenoval *La dame au coeur d'or* (*Dáma se srdcem ze zlata*) a byl vydán v roce 1867. Spisovatelka povídku napsala ve stejném roce, v kterém byla

---

¹⁵³ MÜHLSTEINOVÁ, Berta. Que le jour me dure: Jak mi dlouhý den. *Lada: Beletristický a módní časopis*. 1866, 6, 4, s. 26.

uveřejněna v časopise. Próza se nachází v díle *Povídky, novely a arabesky Berty Mühlsteinovy* z roku 1880. Hlavní postavou je slečna Elvíra, která nikdy nikoho nemilovala. Společnost si o ní myslí, že je chladná a z toho vznikne její přezdívka, která se dostala i do názvu povídky. Citovými protihráči jsou dva přátelé Ferdinand a Anatol, první z nich chce Elvíru za ženu už jen z principu její chladnosti a druhý mu chce dokázat, že chladná není. Čtenář si i může myslet, že slečna Elvíra má otevřené srdce pro Anatola. Než je ale její cit ukázán či více naznačen, muž odjíždí. Mužské postavy se ukazují jako chladné a kalkulující jen pro svůj prospěch a pobavení. Ferdinand nemá již zájem o Elvíru jako o ženu, ale vidí v ní pouze možný úlovek, kterým by dokázal ženskou podřazenost vůči muži. I zde je ovšem možné si představit Mühlsteinovou jako Elvíru. Ženu toužící po lásce, která z mnoha důvodů cit neprojevovala. Spisovatelka díky svému osudu chladná být musela. Byla si vědoma, že se neprovdá a ukazovat své city by nikomu a ničemu neprospělo. Rozdíl mezi postavami je také v tom, že Elvíra si svůj osud vybrala dobrovolně, zatímco Berta ho ovlivnit nemohla. Čtenář si ale může domyslet Elvířin cit k Anatolovi. Ale i on skrývá tajemností, které mu brání znovu se zamilovat. Stejně jako u slečny se srdcem se zlata, je u Anatola nevyřčené tajemství jeho dřívějšího života a je zcela na čtenáři, aby si domyslel jaké důvody vedly k jeho citové otupělosti.

V příštím roce byla Mühlsteinové v *Květech* otisknuta báseň *Přání*, kterou můžeme nalézt i v její básnické sbírce *Pohrobky*.

*„Žij jen v sobě! – spatříš-li však lidi,
Taj své city jak kvetoucí vidy,
Který mizí, když se dotknem jich, -
Neukaz, co chováš v prsou svých.
Jenom v tiché, mlčenlivé době
Ulev v tísní horkou slzou sobě,
Prožij znovu, cos kdy pozažil,
V upomínkách za samoty chvíl.“¹⁵⁴*

V podobném duchu jako předchozí povídka je i tato báseň. Mühlsteinová se zde opět zmiňuje o uchování citu v tajnosti, přesně tak, jak sama musela celý život konat. Ocitne-li se v soukromí, může si ulevit, jak se v básni píše – slzou a vzpomínkami. Z prvního řádku básně lze přecíst, že spisovatelka píše o vnitřním světě, kde je se svými vzpomínkami a pocity zcela sama. Nevylučuje ani setkání s veřejností, tam ale radí své city neukazovat. Je patrné, že

---

¹⁵⁴ MÜHLSTEINOVÁ, Berta. Přání. *Květy*. 1868, 5, 18, s. 144.

báseň je inspirovaná životní praxí spisovatelky, kdy možná sama občas upřednostňovala samotu před společností.

V roce 1869 nebylo literátce uveřejněno nic, ale již v příštím roce jí byla otisknuta báseň *Tichá mluva*.

*„Krátký jenom pohled, neměl skvělé záře,
Pře když na mě utkvěl, hnal mi ruměn v tváře.*

*Klidné jenom čelo, sklopeno vždy bylo,
A přec mi všechno, všechno vyzradilo...“¹⁵⁵*

Název básně značí řeč, kterou vydává tělo. Spisovatelka píše o obličejových svalech, které mají někdy lepší vypovídající hodnotu než slova. Lze se jenom domnívat, které city byly v tváři odhaleny. Pokud ale vezmeme v potaz básnířčino zaměření, je velmi pravděpodobně, že se jedná o cit milostný. V tomto roce poprvé vychází příloha *Ženské listy* a v nich báseň *Fantasie* od Mühlsteinové, která o rok později vychází i v její básnické sbírce *Pohrobky*. Jak název básně napovídá, jedná se o fantastickou představu, kdy je zamilovaná do veřejně známého muže. Z veršů lze usoudit, že i on její lásku opětoval, ale nedávali ji veřejně najevo.

*Znal ontě dobu plnou muk
kde k zoufalství hnal srdce tluk, -
kde jenom jedno srdce měl
a v okovech mu písňě pěl, -“*

...

*I šepce v davu druhý hlas:
„jak dobře, že ten minul čas;
volnosti květe ratolest
a každé srdce jeho jest.“*

*Kolem se sláva hlásá tvá
já z davu prchám neznámá;
já sobě slzu setru z řas:
„Byl to přec jenom krásny čas!“¹⁵⁶*

V prostřední sloce je zřejmé, že muž již zapomněl na svou milovanou a má otevřené srdce pro jiná děvčata. Poslední řádky tvoří závěr celé básně. Čas jejich lásky pravděpodobně vyprchal.

¹⁵⁵ MÜHLSTEINOVÁ, Berta. *Tichá mluva. Květy*. 1870, 5, 13, s. 104.

¹⁵⁶ MÜHLSTEINOVÁ, Berta. *Fantasie. Květy: Ženské listy*. 1870, 1, 2, s. 3.

Postava si může být vědoma, že celé jejich vzplanutí je pryč. Název díla může vypovídat o tom, že je jen velmi nepravděpodobné, kdyby žena opuštěná láskou pouze nostalgicky vzpomínala na „staré a dobré časy“.

V roce 1871 byly uveřejněny v *Květech* dvě básně *Na jaře* a *Ptáčkům*. Obě básně je možné najít v její sbírce *Pohrobky*. V časopise byly vytisknuty hned pod sebou. První báseň je rozdělena římskou číslicí na tři oddíly, druhá je rozdělena stejným způsobem na dva. Jak názvy básní napovídají, zde se téma lásky upozaďuje a přednost má motiv přírody. Je možné vidět v básni *Na jaře*.

„Vroucně líbám každé stéblo,

Každou novou ratolest:

Mně tak slastně, blaze, volno

Jako ptáku v letu jest.

...

Moje srdce plesá, jásá,

A v mé hlavě zvuků jest

Co poupátek v mladém háji,

Co na nebi zlatých hvězd.“¹⁵⁷

V druhé básni se prolíná motiv přírody v podobě zpívajících ptáčků a touhy umět také tak zpívat. Autorka predestinuje, komu by její zpěv patřil. Tato báseň, jak bylo řečeno již výše, je rozdělena na dvě části. V první se věnuje zpěvu ptáků, ale v druhé následuje obrat a autorka zde píše o lásce k vlasti a národu. Objevuje se tu motiv lásky k národu a vlasti. V předposledním verši se zmiňuje o pohřební písni, kterou zazpívá lásce. Výklad může být dvojitý. Spisovatelka tím mohla myslet, že národ a vlast přetrvá, ale láska může kdykoliv umřít či skončit nebo (svoji) lásku považovala za ztracenou. Láska v posledním verši je míněna jako bytost, nikoliv jako cit.

„Jen tré bych písni zpívala,

V nich všechny boly, strasti,

A první mocnou, velebnou –

Tu zapěla bych vlasti.

...

A druhou svému národu,

Svatého citu pásce,

---

¹⁵⁷ MÜHLSTEINOVÁ, Berta. Na jaře. *Květy*. 1871, 6, 28, s. 3.

*A třetí tichou pohřební –
Tu zalkala bych lásce.*¹⁵⁸

Kromě těchto dvou básní vyšly Mühlsteinové v příloze dvě díla. V prvním čísle *Ženských listů* je otištěna povídka *Ze zápisek venkovského učitele*,¹⁵⁹ která byla publikována ve dvou číslech přílohy. Zároveň bylo dílo otisknuto ve sbírce *Růžové krůpěje. Povídky, novely s arabesky*.¹⁶⁰ Je zde vyprávěn retrospektivní příběh mladého učitele, který popisuje svůj život v dětství, který byl provázen rodinnými ztrátami. První část končí myšlenkou, zda bude někdy milován, či bude muset celý svůj život prožít v samotě. V úvodu druhé části vysvobodí ženu z převrhnutého kočáru. Začne na ní velmi intenzivně myslet. Později ji položí květiny na stůl v hostinci. Po čase si všimne, že kočár odjíždí a neznámá dívka mu z okénka vyhodí nedopletený věneček. Celé vyprávění působí smutně, skoro až zoufale. Malá naděje se objevuje v odhozeném kvítí, které představuje pro učitele skoro poklad. Další příspěvek literární úvaha nad básnickou sbírkou Albíny Dvořáčkové *Chudobky*.¹⁶¹ Pod textem je pouze podpis B. M. V *Lexikonu české literatury*¹⁶² je uvedena tato zkratka jako jeden z dalších jejích pseudonymů. Dalším důvodem, který hraje pro autorství Mühlsteinové je nalezený arch v Památníku národního písemnictví, na němž je rukou poznamenáno o existujícím přátelství obou spisovatelek. Literátka sbírku nesmírně vychvaluje. Líbí se jí různorodost básní, které jsou přesto spojeni jedním prvkem a to dívkou, která sbírkou prochází. Ve verších je popsán její složitý život. Mühlsteinová se v úvaze zmiňuje o životních útrapách Dvořáčkové. Soudí, že i díky nim, je tak dobrou básnířkou. Vyjmenovává několik básní,¹⁶³ které jsou podle ní vrcholem celé sbírky. Čtenář se dovídá, že již některé básně publikovala v *Ruchu* a *Květech*. V celém článku není ani jedna negativní zmínka. Pokud přijmeme fakt, že byly přítelkyně, je jednání Mühlsteinové zcela logické. Ať si o sbírce myslela cokoliv, nechtěla ji hanit veřejně a v *Ženských listech* na ni pěla samou chválu.

V roce 1872 se v *Květech* neobjevuje nic. *Ženské listy* naopak uveřejňují spisovatelce dvě básně. Jedná se o *Na ssutinách* a *Smutnou hvězdu*. Obě je možné nalézt ve sbírce *Pohrobky*. V prvním příspěvku spisovatelka píše o ztracené lásce, kterou má ovšem stále ve

¹⁵⁸ MÜHLSTEINOVÁ, Berta. Ptáčkům. *Květy*. 1871, 6, 28, s. 3.

¹⁵⁹ MÜHLSTEINOVÁ, Berta. Za zápisů venkovského učitele. *Květy: Ženské listy*. 1871, 2, 1-2, s. 1-5.

¹⁶⁰ MÜHLSTEINOVÁ, Berta; FOIT, Bohuslav. *Růžové krůpěje: povídky, novelly a arabesky*. Praha: Zemědělské knihkupectví A. Neubert, 1918. 318 s.

¹⁶¹ MÜHLSTEINOVÁ, Berta. Úvaha literární - Chudobky. *Květy: Ženské listy*. 1871, 2, 6, s. 22.

¹⁶² FORST, Vladimír et al.: *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. (M-O). Academia, Praha, 1993. 358 s. ISBN 978-80-200-0468-0.

¹⁶³ Jedná se o Šírou vlastní putovala, Zahleděla jsem se v obraz toho, Tvoje kadeř přeletěla.

svém srdci. Píše, že je nemožné pokoušet se o lásku ženy, která jí již jednou ve svém životě ztratila.

*„O běda ti, kdož v srdci chorém
si míníš zřítit lásky stan
a stavíš chrám si na ssutinách
pod nimiž je cit pochován.*

...

*Pln důvěry se blížíš dílu-
již vidíš hrdě pnout chrám,
a toužebně čekáš chvíle,
kde veleknězem budeš sám.“¹⁶⁴*

Nešťastná láska nemůže ustoupit lásce nové. Básnička zde zobrazuje muže jako lovce zraněného zvířete. Snaha ukázat svoji převahu nad něžným pohlavím se ale nedaří. V závěru básně se postavený chrám boří a choré srdce se bouří nad novým citem, kterým se ho někdo snažil spoutat. Autorka zde nemohla vycházet ze své vlastní zkušenosti, přesto celou situaci popsala naprosto věrohodně. Mnoho čtenářek se zlomeným srdcem se jistě mohlo ztotožnit s jejím poetickým vyjádřením. Báseň *Smutná hvězda*¹⁶⁵ je o nitru. Autorka líčí hvězdy na nebi, jak se lesknou. Dál se ovšem zmiňuje o svém srdci, že se tam také objevuje hvězda. Je ale smutná a velmi zachmuřeně putuje. Důvodem by snad mohlo být nepřítomnost nebes. Jde to vyložit, jako nepřítomnost lásky. Chybí jí druhé srdce, v kterém by její hvězda mohla zářit.

Berta Mühlsteinová v časopise uveřejnila pouze to, co jí vyšlo i knižně, na rozdíl od příspěvků v periodikách *Světazor* a *Lada*, kde uveřejňovala i věci tzv. „šuplíkové“. I v *Květech* převládají básně nad prózou. Která se objevuje hned zpočátku publikování v periodiku. Literátka se v poezii zaměřila spíše na niterné pocity. Často metaforami popisuje lásku, která v mnoha případech nedošla naplnění nebo neexistuje vůbec. Většina básní se nese v melancholickém duchu. Pozitivně můžou působit básně se zaměřením na přírodu, ve kterých se objevuje i vlastenecký prvek. Podobné je to i u povídek, které končí nenaplněnou láskou. Oba představitelé příběhu o lásce slečna Elvíra a venkovský učitel nechtějí být v životě sami, ale nemají štěstí. Začnou-li milovat, objekt jejich lásky mizí. Spisovatelčino zaměření na neštěstí v lásce je zcela zřejmé a převažuje nad optimismem, kterého se zde objevuje pramálo. Autorka se neustále točí okolo stejných témat. Její postavy touží po lásce, kterou je nemožné dostat. Čtenář po čase může objevit šablonu, podle které

¹⁶⁴ MÜHLSTEINOVÁ, Berta. Na ssutinách. *Květy: Ženské listy*. 1872, 3, 1, s. 1.

¹⁶⁵ MÜHLSTEINOVÁ, Berta. Smutná hvězda. *Květy: Ženské listy*. 1872, 3, 1, s. 1.

Mühlsteinová postavy vykreslila. V Květech jsou hlavní postavy jejích povídek vyobrazeny takřka přes „kopírák“. Velmi ojediněle v časopise působí literární úvaha. Jedná se o jedinou úvahu nad literárním dílem, která byla ve zkoumaných periodikách nalezena. Stejně tak mimořádně působí překlad básně Jak mi dlouhý den od J.J. Rousseaua v časopise Lada.

7.3. Světozor

Časopis začal vycházet ještě před narozením Berty Mühlsteinové. První číslo se objevilo v roce 1834 a šéfredaktorem byl Pavel Josef Šafařík.¹⁶⁶ Na trhu se však periodikum pro malý zájem udrželo pouze dva roky. Trvalo to přes třicet let až do roku 1867 než časopis obnovil František Skrejšovský. Od roku 1899 ho do svých rukou převzalo nakladatelství J. Otty. Téměř se opakovala třicetiletá perioda a po ní převzal časopis novinář Pavel Alschul.

V časopisech, které byly svázány, se na přední či zadní straně objevuje obsah. Jsou zde různé názvy kapitol např: básně, novely a povídky, životopisy, současné události, literatura a umění atd. Práce Berty Mühlsteinové se v tomto časopise objevují zásadně v prvních dvou jmenovaných kapitolách. Jak se můžeme dočíst v *Lexikonu české literatury*,¹⁶⁷ její první příspěvek se v periodiku objevil v roce 1868. Jednalo se o báseň *Jezero*, která byla otisknuta v 34. čísle, které vyšlo 21. srpna. Je to jedna z básní, která také byla zařazena do její jediné básnické sbírky *Pohrobky*. Báseň má čtyři sloky, v nichž Mühlsteinová přirovnává jezero k srdci muže, kterým jsou zmítány emoce.

O rok později publikovala menší prózu s názvem *Jarní idylla*, kterou napsala ve stejném roce jako byla vydána. Práce se poprvé knižně objevuje ve sbírce povídek Berty Mühlsteinové, kterou v roce 1918 vydal Bohuslav Foit, pod názvem *Zlaté hvězdy*. V této próze je jedním z hlavních motivů jarní příroda, která se probouzí k životu, stejně jako slečna Jindřiška. Její láska k chlapci je motivem druhým. Dívka v zimě těžce onemocněla. Hlavním důvodem byl odchod jejího milého za prací. Mühlsteinová vylíčila jarní přírodu velmi pestře: „...v hájích a lesích nastalo hemžení a pučení; vody prolomily ledovou pokrývku a hnaly ji zprudka dál, štíhlé jedle shodily s koruny své blyštící křišťály, poslední zbytky

---

¹⁶⁶ Pavel Josef Šafařík (1795-1861), slovenský historik, jazykovědec a spisovatel; otec Vojtěcha Šafaříka. Působil převážně v Praze. Byl redaktorem *Světozoru* a *Časopisu musea Království českého*. Je autorem básnické sbírky *Tatranská Músa s lýrou slovanskou* a literárně estetické studie *Počátkové českého básnictví*. Těžištěm jeho vědecké práce jsou díla o jazyce, literatuře, dějinách a kulturních památkách Slovanů. Encyklopedie Diderot [elektronický zdroj] : všechno, co potřebujete vědět, Praha: Diderot: EPA Software, 1999

¹⁶⁷ FORST, Vladimír et al.: *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce.* (M-O). Academia, Praha, 1993. 358 s. ISBN 978-80-200-0468-0.

chlazeného majestátu a netrpělivě poletoval vrabec hledaje a sbíraje stébla k měkkému hnízdu.“¹⁶⁸ Jarní idyla se koná doslova, kromě vykvétající přírody se k životu probudí i dívka, které se vrátí její „přítel mládí, muž, po otci ve světě jí nejdražší.“¹⁶⁹ V díle spisovatelka využívá motivu jara, které značí nové začátky, s příchodem chlapce slečny Jindřišky. Autorka zde ukazuje lásku jako životní energii, kterou dívka po odchodu mladíka ztrácí. Naděje zde přichází s jarem, kdy mnohé opět začíná.

V příštích čtyřech letech se ve *Světozoru* žádný příspěvek Mühlsteinové neobjevil. V tom čase, tu stejně jako v předchozích publikuje například Karolína Světlá, které je v roce 1870 vytisknut v šestnácti číslech *Černý Petříček*.

V roce 1874 byl ve *Světozoru* vytisknut nejdelší příspěvek Mühlsteinové. Novela *Manfred* se objevuje v celkově pěti číslech a v každém z nich dostává většinou dvoustranný prostor. Poslední částí *Manfreda* současně končí celý rok 1874. Toto dílo se objevuje v její knize *Povídky, novely a arabesky Bertý Mühlsteinovy* z roku 1880. Tématem je opět láska, která zde končí smrtí nešťastného muže. Hlavní postavou je zde herečka Perdita, která miluje Manfreda. Osudy této postavy, ač je podle nich povídka pojmenovaná, jsou zde spíše potlačeny. Do popředí Manfred vystupuje ve chvíli, kdy mu Perdita vysloví lásku a on je jí nucen vyprávět svůj příběh o nešťastném zamilování do dívky od kočovníků, které proběhlo před mnoha lety. Při odjezdu mu dívka hodila nedopletený věneček z pomněnek. Stejný motiv, je možné vidět v povídce *Zápisky venkovského učitele*, který byl napsán o tři roky dříve než *Manfred*. Venkovský učitel také dostává na rozloučenou věneček. Po vysvětlení celého příběhu se Perdita rozhodne odjet z města a ukončit v divadle angažmá. Loučí se hrou, kde zpívá Manfred. V publiku se velmi nečekaně objevuje dívka, které kdysi patřilo jeho srdce. „*Tu tenorista na počátku druhé sloky pohlédl náhodou do lože, v níž nacházela se cizí dáma. Rychle zavřel oči, jako by byl spatřil jakýsi prelud. Zpív a dále. Nedalo mu to včas; po chvílce se tam musel opět ohlédnout. Zase rychle odvrátil zraku, jako by se mu byla zjevila příšera. Děsil se jí: tato královská postava ta tvář, ty bujné kadeře... Nepokoj se ho zmocnil; zpíval falešně, krev hnala se mu proudem k srdci.*

...

Zároveň s kyticí vlítl na jeviště malý, nedohotovený věneček z pomněnek. Manfred prudce přiskočil, zdvihl jej, pronikavý výkřik vydral se mu z prsou a co blesk letěl jeho zrak k loži na tu usmívající se dámu. Najednou vrávorat mžitky dělaly se mu před očima, a on padal zpátky

---

¹⁶⁸ MÜHLSTEINOVÁ, Berta. Jarní idylla. *Světozor*. 1869, 3, 24, s. 194.

¹⁶⁹ MÜHLSTEINOVÁ, Berta. Jarní idylla. *Světozor*. 1869, 3, 24, s. 194.

na kulisy.¹⁷⁰ Pro Manfredovo již zatvrzelé srdce bylo spatřením jeho dávné lásky až moc velkým šokem. Motiv s věnečkem zde autorka dotáhla do konce. Žena s kytkou se zde objevuje podruhé. Je možné, že takto měl dopadnout i venkovský učitel. Jeho příběh ale nechala otevřený a symboliku s věnečkem uzavřela až zde. Šťastný konec se stejně jako v životě Bertý Mühlsteinové nekonal a tento nešťastně zamilovaný muž umírá na mrtvici. Nedodělaný věneček z pomněnek zde může symbolizovat lásku, která nikdy nedošla naplnění. Spisovatelka se zde zaměřuje na stinné stránky citu, který může být i vražedný.

O půl roku později, již ale v roce 1875, byla otisknuta spisovatelce další povídka s názvem *Před svatbou*. I tato próza se stejně jako Manfred objevuje v díle *Povídky, novely a arabesky Bertý Mühlsteinovy* z roku 1880. Budoucí nevěsta Arabella se zde zpovídá svému snoubenci Lotarovi, z důvodů, které jí přiměly si ho vzít. Určitě je dobré připomenout jejich třídní rozdíl. On je hrabě, zatímco ona je herečka. Hrabě se zamiloval do její krásy, zatímco ona v něm viděla muže, kterého by si mohla vážit a být s ním šťastna. Oba zpočátku přítomnost romantické lásky vylučují. V případě Arabelly je to kvůli muži, kterého před šestnácti lety milovala. Stejně jako v povídce Manfred se zde objevuje retrospektivní vyprávění, které nás zavádí do doby, kdy byla Arabella začínající herečkou zamilovanou do svého hereckého kolegy. Před odjezdem z města mezi nimi vznikne roztržka, která je rozdělí. On kvůli nemoci zůstává ve městě, zatímco Arabella si to vysvětlila, jako jeho nezájem se smířit. Několik příštích dní prožila v poklidu, poté se velmi nečekaně dozvěděla, že zemřel. Přestože si nemůže dávat za vinu jeho smrt, vyčítá si, že u něj v těžkých chvílích nebyla. Hraběti se tak snaží vysvětlit svou citovou chladnost. „*Věříte v tušení hrabě? O, není předtuchy...vždyť jsem byla klidna mezi tím co nejdražší co jsem měla v světě – trpělo, nezapomněla jsem ani minutu onoho, jenž palčivým bolem toužil; ulehla jsem, když po mém pohledu prahl, spala snad i blaženě snila, mezi tím, co on umíral. Ó, není předtuch, ani spojení duší! Od onoho dne změnila jsem se úplně. Nemilovala jsem nikoho více, schladla i naproti rodičům, Zdálo se, jako by s mrtvolou Bertholdovou byli pochovali i srdce moje.*

...

*Lotare, může žena, která má takové upomínky, podobat se kráskám vašich salonů?*¹⁷¹

Novela končí dobře, žena je ujištěna, že bude o ni dobře postaráno. Lotar je zde postaven do role prince, který zachraňuje chudé a bezbranné děvče. Mühlsteinová využívá pohádkový motiv, do kterého zaobalila svůj příběh. Na rozdíl od předchozího příspěvku, zde je žena připravena začít nový vztah. Pravděpodobně si je ale vědoma, že její láska nebude již tak

¹⁷⁰ MÜHLSTEINOVÁ, Berta. Manfred. *Světlozor*. 1874, 8, 52, s. 614.

¹⁷¹ MÜHLSTEINOVÁ, Berta. Před svatbou. *Světlozor*. 1875, 9, 30, s. 355.

intenzivní. Autorka zde popisuje lásku ztracenou. Žena nevzdává naděje, že by mohla být v budoucnu šťastná. To je veliký rozdíl od minulého díla, kdy ztracená láska pro muže znamená celoživotní zatvrzelost. Povídka se objevuje ve dvou číslech. První část končí ve velmi napínavém okamžiku, kdy hlavní postava omdlévá. Spisovatelka jistě rozdělení jistě nemohla nijak ovlivnit, ale vytváří to velmi napínavou atmosféru a mohlo to v čtenáři vzbudit zvědavost.

Po třech prózách se v roce 1876 objevuje ve *Světozoru* báseň *Pohled do budoucnosti*, která nenašla místo ve sbírce *Pohrobky*. Není znám datum vzniku básně, takže nelze určit, zda se jí do sbírky nehodila, či zda vznikla až po jejím vydání. Zajímavé je, že v básni se spíše jedná o pohled do minulosti. Dáma čte své malé dceři nápis náhrobku. Dítěti se zdál opuštěný, a zajímalo ho, kdo zde leží.

„„Zde odpočívá““ praví
A slza vchází v hled.
„zde odpočívá dívka,
Jež znala písně pět.

Když v době první lásky
Mne krutý jímál žal.
Zvuk její písně pouze
Mi těchu sílu dal.¹⁷²

Hlavní postava básně vzpomíná na dívku, kterou znala, ale stejně jako všichni ostatní na ni zapomněla. Dítě může být ona budoucnost, která se skrývá v dceři dámy a názvu básně. A jeho nechtěné zastavení nad prázdným hrobem může být myšleno jako pohled do minulosti, který dítě nečekaně poskytla své matce. Toto může být jedna z možných interpretací zajímavého názvu díla.

Poslední rok, který Berta přispívala do časopisu, byl rok 1877. Poprvé jsou jí uveřejněny dva příspěvky. V dubnu se objevuje povídka *Na Kalvarii* a o dvacet čísel později můžeme nalézt báseň *V Chuchli*. První zmiňovaná se objevuje i v povídkovém souboru *Povídky, novely a arabesky* z roku 1880. V ní je patrný také přírodní motiv, který je kombinován s vírou. Objevuje se zde popis přírody, kterou vypravěčka prochází při cestě ke kapličky, tzv. „na Kalvarii“. Autorka do textu vsunula i verš, který si vypravěčka sama řekla, když došla na vrchol ke kapli. Rozjímá nad krásou flóry a kaple v přírodě. Její hloubání je

---

¹⁷² MÜHLSTEINOVÁ, Berta. *Pohled do budoucnosti*. *Světozor*. 1876, 10, 44, s. 586.

narušeno příchodem hoča, který do kaple vstupuje a přináší do ní květiny. Novela nemá výraznější pointu, na mnoha místech je to spíše pojato jako líčení přírody a okolí kaple.

Báseň *V Chuchli* je oslavou harmonie a lesní krásy v podobě fantastických bytostí, které se zde objevují. Zmiňuje se o driádách a rusalkách. Jejich pobyt v lese naruší až příchod člověka, a to v podobě zvuku parastroje.

*„Stromovím mihnou se roucha jich světlá,
Jasná jak myšlenka v temnotách vznětlá,
Pod nožkou malou, jež lehká co dech,
sotva že kyprý se zachvěje mech.*

*V praménku shlíží se ruměné tváře,
V oku plá nadšení, milosti záře,
Na rtech jim lahodný zaznívá smích-
Svůdnou je rusalkou každičká z nich.“¹⁷³*

Jak již bylo zmíněno, Mühlsteinová vykreslovala přírodu velmi pestře. Vliv na její popis krajiny, který vidíme zde a v předchozím příspěvku, jistě mělo i její dětství ve Velvarech a České Lípě. Přes svoje špatné zdraví, chodila do okolí na procházky. V jejím deníku se můžeme dočíst, že před odjezdem do Prahy jí bylo velmi líto, že už neuvidí tak krásnou přírodu jako zde.¹⁷⁴

V časopise byl uveřejněn stejný počet próz i básní. Téma lásky prostupuje všemi povídkami. Pouze v jednom případě je konec šťastný. V poezii otisknuté v periodiku se na rozdíl od předchozích časopisů neobjevuje vlastenecký prvek. Hlavní prim zde hraje příroda a láska v jakékoliv podobě. Spisovatelka již zřejmě pomalu upouštěla od svých mnohdy rázných vlasteneckých básní, nikoliv však postojů. Kromě *Jarní idylly*, která vyšla až posmrtně, byly ostatní příspěvky vydané knižně ještě za spisovatelčina života. Na rozdíl od povídek v již rozebíraných časopisech, se zde objevuje i pozitivní náhled na život, což není u otištěných děl spisovatelky úplně obvyklé.

---

¹⁷³ MÜHLSTEINOVÁ, Berta. *V Chuchli*. *Světlozor*. 1877, 11, 38, s. 387.

¹⁷⁴ Státní oblastní archiv Kladno. *Pozůstalost Berty Mühlsteinové; karton č.1 - obálka 1-74 +sešit*.

8. Závěr

Ve své práci jsem se zabývala životem české spisovatelky Berty Mühlsteinové. Úvodní kapitola byla ve znamení představení života této téměř neznámé literátky. Přestože byl její životopis zpracován Otakarem Špecingerem, doplnila jsem ho o informace, které se nalézaly v pamětech Elišky Krásnohorské a ve fondu Památníku národního písemnictví. Mühlsteinová se jeví jako velmi statečná žena, které se snažila postavit svému osudu. V podkapitole Nevyužité možnosti vzdělávání Berty Mühlsteinové jsem se snažila ukázat na vzdělání, kterého mohla dosáhnout. Vzhledem k jejímu zdravotnímu stavu však musela být často doma a ani její základní docházka nebyla úplná. Začala se tedy učit sama. Studovala knihy a po přestěhování do Prahy navštěvovala přednášky Amerického klubu dam. V závěru kapitoly o Bertě Mühlsteinové jsem se pokusila analyzovat nekrology, které o ní byly v českých periodikách napsány. Poměrně velké množství těchto zpráv je důkazem, jak populární ve své době byla.

Tématem práce bylo také analyzovat její činnost pro Americký klub dam a Ženský výrobní spolek český. K tomu bylo potřeba také nastínit vývoj a ve spolkové činnosti v českých zemích. Snažila jsem se charakterizovat organizační strukturu spolků, které v této práci hrály hlavní roli. Nejdůležitější částí byla spolupráce Mühlsteinové s již zmíněnými spolky. V archivech byly nalezeny důkazy, které dokládaly, jak aktivně se spisovatelka podílela na činnosti v Americkém klubu dam. Jednalo se o charitativní akce, dětské oslavy, klubovní výlety a také o přednáškovou činnost. Bohužel se z dvou konaných přednášek dochovaly jenom fragmenty podkladů k jedné z nich. Její referát o výletu do Kutné Hory již také neexistuje a víme o něm pouze z Památníku. Nálezy k její činnosti v Ženském výrobním spolku byly mnohem chudší. Vzhledem ke spolkové propojenosti a mnoha zmínek o Mühlsteinové v publikacích, které se věnovaly ženským spolkům, jsem předpokládala, že nálezů bude více. Podařilo se opět doložit, v jakém těsném svazku byla pomoc členek Amerického klubu dam nově vznikajícímu Ženskému výrobnímu spolku. Lze to demonstrovat na schůzkách výboru ještě nevzniklého spolku, kde se jméno Mühlsteinové objevuje. Aktivnější zapojení do celkové činnosti spolku je vzhledem k archivním nálezům vyloučeno. Přestože neexistuje dostatečné množství archiválií, podařilo se rozšířit informace o její spolkové činnosti, které již uvedl ve své knize Berta Mühlsteinová Otakar Špecinger.

Dalším bodem mé analýzy byly spisovatelčiny příspěvky v časopisech Lada, Květy a Světozor. U každého příspěvku, pokud to bylo možné, jsem uvedla jeho pozdější knižní vydání. Vzala jsem v potaz malou proslulost autorčiných děl a text jsem doprovázela

citacemi. Autorce byly převážně uveřejňovány básně a prózy. Témata se ve všech jejích dílech opakují. Ve většině uveřejněných próz se jedná o nešťastnou lásku. Jak jsem již v práci zmínila, pro dobré pochopení autorčina díla je důležité a mnohdy i nutné znát její životní osud. Autorka nedošla milostného naplnění a city vlévala do srdceryvných děl, které málokdy končily dobře. Zajímavé je, že jako členka Amerického klubu dam bojovala proti rovnoprávnosti žen a mužů, ale ve svých dílech přisuzovala ženským postavám jediné možné štěstí, které bylo vždy po boku muže. Svoje pokrokové názory nepromítla do své tvorby. Jako literátka nevykročila z dobového stereotypu o ženě, která může být šťastná pouze po boku muže. Spisovatelka také vnášela svůj pesimismus do většiny próz, které byly otištěny v časopisech. Velkou popularitu si určitě našla mezi ženami, které mohly při čtení zapomenout na své běžné starosti a sžít se s hrdinkami jejích knih. Jak sem již zmínila, autorka je pro dnešní čtenáře zcela neznámá. Byla pouze spisovatelkou své doby, její příběhy a básně nepřesáhly století ve kterém žila.

8.1. Přínos Bertý Muhlsteinové společnosti

Podle mého názoru přínos této spisovatelky zůstal v 19. století. V Americkém klubu dam horovala za lepší postavení žen. Přednášky neměly pravděpodobně výraznější vliv na většinovou společnost, ale někoho v salónu či předsáli mohly jistě inspirovat. Nejvýraznější klad spatřuji v literární práci. Celá její tvorba se točí okolo několika stejných témat, ale dle počtu otisknutých příspěvků nelze pochybovat o tom, že byla spisovatelkou populární. Její prózy nebyly tak hodnotné, což čas prověřil, ale čtenáře v minulém století bavily. Po přečtení jejích děl jsem viděla pouze ženu, čekající na vhodného muže a následný sňatek. Srdcebolné příběhy určitě tehdy líbily něžnému pohlaví, které si tak mohly odpočinout od svých domácích starostí. Je možné, že hospodyně, které již pochybovaly o svém životě, nalézaly v díle Muhlsteinové novou inspiraci. Domnívám se také, že výraznější přínos pro společnost byla pouze její literární činnost. Časopisy byly posílány do mnoha dalších měst a vesnic, takže její popularita byla určitě daleko větší coby literátka než jako činná spolková pracovnice. Tato činnost měla totiž pouze pražský charakter, zatímco periodika se šířila do mnoha českých regionů. A klad její práce spatřuji v té již zmíněné inspiraci, kterou mohla přes časopisy dát mnoha českých ženám.

Přestože její literární počiny a práce pro spolky nebyly v našem stolení oceněny, určitě tím neklesá její přitažlivost. Podařilo se nahlédnout do života a práce spisovatelky, kterou nezničil její nesnadný životní úděl. Existuje mnoho literátů, kteří již několik desítek let po své

smrti byli zapomenuti. Je proto zajímavé odhalovat životy napolo neznámých osobností, které ve své době byly populární a společensky činní. Stejný případ je i Berta Mühlsteinová. Publikace o jejím životě byla vydána, ale stejně stále patří do kolonky skoro zapomenutých. Bylo velice zajímavé zjišťovat, jak konkrétně se podílela na společenském životě. V Americkém klubu dam působilo mnoho zajímavých žen a Berta Mühlsteinová byla jednou z nich.

9. Resume

In my thesis I focused on life of Czech authoress Berta Mühlstein. The introductory chapter is about introducing life of this barely known woman writer. Although Otakar Špecinger already compiled her biography, I have added some information that was in Památník národního písemnictví and memoirs of Karolína Krásnohorská. Mühlstein seemed to be a very brave woman which did her best to face her fate. In a subhead, I tried to point to the education that she could not get. She often had to stay at home because of her bad physical condition and therefore her education was not complete. She started to read books and educated herself alone. After moving to Prague she attended lectures of Americký klub dam. At the end of the chapter about Berta Mühlstein, I did an analysis of necrologies that were published about her in Czech journals. Relatively high number of these articles is an evidence of her big popularity by that time.

Another task of this paper was also to analyze her activity for Americký klub dam a Ženský výrobní spolek český. In order to do that it was necessary to introduce development and efforts of associations' activity in Czech countries. I characterized organizational structure of associations which were important. The main part was cooperation between Mühlstein and already mentioned associations. There were found proves in archives that pointed out how actively Mühlstein participated in activity of Americký klub dam. There was found much less evidence about her activity in Ženský výrobní spolek. Because of the associations' connectivity and a lot of mentions about Mühlstein in publications that were dedicated to feminine associations, I expected the number of discoveries to be much higher. Despite not many existing information in archives, I was able to deepen information about her overall participation in associations' activities even more than as it is in Otakar Špecinger's book "Berta Mühlstein".

Another point of my analysis was authoress' contribution in journals such as Lada, Květy and Světozor. If possible, I mentioned book publication of each contribution. I took into consideration the small fame of authoress' work and I added quotations into my text. Most of Berta Mühlstein's published works were poems and prose. Themes are repeating in all her works. In most of prose are about a sad love. As I have already noticed, it is very difficult, one might say impossible, not to take into consideration authoress' life while reading and thinking about her works. She did not reach a love fulfillment and her works were all filled with her feelings. Berta Mühlstein was a very famous woman writer. However, her work did not reach the other century.

10. Seznam pramenů a literatury

Prameny:

Archiv města Prahy, Ženský výrobní spolek český, Protokoly schůzí, výboru a správní rady 1870

Archiv Náprstkova muzea, fond Americký klub dam, karton 2, inv. č. 23, Dětské zábavy pořádané AKD

Archiv Náprstkova muzea, fond Americký klub dam, karton 5, inv. č. 1, 68-86-korespondence přijatá

Archiv Náprstkova muzea, fond Americký klub dam, karton 5, inv. č. 2, seznam klubní

Archiv Náprstkova muzea, fond Americký klub dam, karton 5, inv. č. 3, konvolut seznam členek AKD

Archiv Náprstkova muzea, fond Americký klub dam, karton 5, inv. č. 4, konvolut soupisu příspěvků na vánoční nadílky

Archiv Náprstkova muzea, fond Americký klub dam, karton 5, inv. č. 7, Odběratelé konsum. zboží 67

Archiv Náprstkova muzea, fond Americký klub dam, karton 5, inv. č. 8, seznam čtenářek a vypůjčených knih 67/68

Archiv Náprstkova muzea, fond Americký klub dam, karton 8, inv. č. 17, Konvolut účtů

Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha, fond Berta Mühlsteinová, rkp. vl.

Státní oblastní archiv Kladno, Pozůstalost Berty Mühlsteinové; karton č.1 - obálka 1-74 +sešit

Archiv hlavního města Prahy, Protokoly schůzí, výboru a správní rady 1870

Literatura:

BAHENSKÁ, Marie: Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha 2005, 175 s. ISBN 80-7277-241-4.

HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha: NLN, 1999. 124 s. ISBN 80-7106-380-0.

- KALINOVÁ, Alena; NOVÁKOVÁ, Lenka. *Dcerám českým : brněnský ženský vzdělávací spolek Vesna v letech 1870 - 1920*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2007. 42 s. ISBN 978-80-7028-303-5.
- KUČEROVÁ, Vlasta. *K historii ženského hnutí v Čechách: Amerlingova éra*. Praha: časopis Ženská revue, 1914. 143 s.
- LACHMANOVÁ -NEUDORFLOVÁ, Marie. *České ženy v 19. století : Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: Janua - PhDr. Jaroslava Čejková, 1999. 446 s. ISBN 80-902622-2-8
- LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě: Žena v minulém století*. Olomouc: Mladá fronta, 1999. 300 s. ISBN 80-204-0737-5.
- LENDEROVÁ, Milena, et al. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009. 430 s. ISBN 978-80-246-1683-4.
- MÜHLSTEINOVÁ, Berta. *Pohrobky: sbírka básní*. Praha : Rohlíček a Sievers, 1872. 64 s. NOVÁK, Arne. *Podobizny žen*. Praha: F. Borový, 1918. 232 s.
- MÜHLSTEINOVÁ, Berta. *Povídky, novely a arabesky Berty Mühlsteinovy*. Praha: Vlastním nákladem, 1880. 64 s.
- MÜHLSTEINOVÁ, Berta; FOIT, Bohuslav. *Růžové krůpěje: povídky, novely a arabesky*. Praha: Zemědělské knihkupectví A. Neubert, 1918. 318 s.
- MÜHLSTEINOVÁ, Berta; FOIT, Bohuslav. *Sny a touhy: novely, povídky a arabesky*. Praha: Zemědělské knihkupectví A. Neubert, 1920. 189 s.
- MÜHLSTEINOVÁ, Berta; FOIT, Bohuslav. *Zlaté hvězdy: povídky, novely a arabesky*. Praha: Zemědělské knihkupectví A. Neubert, 1919. 317 s.
- PECHOVÁ-KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Co přinesla léta: Druhé knihy vzpomínek*. Praha-Nusle: Vaněk a Votava, Smíchov, 1929. 224 s.
- ŠPECINGER Otakar. *Berta Mühlsteinová*. Turnov: Severočeské nakladatelství Ústí nad Labem, 1984 106. s.
- ŠTĚPÁNOVÁ, Irena; SOCHOROVÁ, Ludmila; SECKÁ, Milena. *Ženy rodiny Náprstkovy*. Praha: Argo, 2001. 252 s. ISBN 80-7203-354-9.

Sborníky:

BAHENSKÁ, Marie. Spolupráce nebo rivalita? : Vztahy mezi ženskými spolky a jejich představitelkami ve 40. -70. letech 19. století. In *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století: Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23. - 24.11.2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy*. Praha: Scriptorium, 2007. s. 366. ISBN 978-80-86197-83-8.

Památník třicetileté činnosti bývalého Amerického klubu dam v Praze (1865-1895), jež založil Vojta Náprstek: K památce jeho 70. narozenin. Praha: Vl. n., 1896. 159 s.

Encyklopedie:

Encyklopedie Diderot [elektronický zdroj] : všechno, co potřebujete vědět, Praha: Diderot: EPA Software, 1999.

FORST, Vladimír et al.: Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. (A-G). Academia, Praha, 1993. 900 s. ISBN 978-80-200-0797-1.

FORST, Vladimír et al.: Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. (H-J). Academia, Praha, 1993. 589 s. ISBN 978-80-200-0468-0.

FORST, Vladimír et al.: Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. (M-O). Academia, Praha, 1993. 728 s. ISBN 978-80-200-0468-0.

FORST, Vladimír et al.: Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. (P-Ř). Academia, Praha, 1993. 1522 s. ISBN 978-80-200-0797-1.

EBNETH, Bernhard, et al *Deutsche Biograph: Band 3*. Berlin : Duncker & Humblot, 1957. 784 s.

KLIMEŠ, Lumír. *Slovník cizích slov*. 3., upravené. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985. 791 s.

Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopedie všeobecných vědomostí. Díl 14. Praha, 1997. 1066 s. ISBN 80-7203-055-8.

Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopedie všeobecných vědomostí. Díl 17. Praha, 1997. 1078 s. ISBN 80-7203-055-8.

Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopedie všeobecných vědomostí. Díl 21. Praha, 1997. 1072 s. ISBN 80-7203-055-8.

Články:

BAHENSKÁ, Marie. Ženský výrobní spolek český. *Český lid*. 2004, 91, 3, s. 253 - 272. ISSN 0009-0794.

BAHENSKÁ, Marie. Osobnosti české minulosti: Vojta Náprstek (1826 - 1894). *Historický obzor*. 2006, 17, IX. - X., s. 228 - 234. ISSN 1210-6097.

FRÝDKOVÁ, Marie. Vojta Náprstek a Americký klub dam. *Historický obzor*. 1994, 6, 5, s. 234 - 237. ISSN 1210-6097.

Periodika:

Lada, r. 1862-1866, Praha

Květy, r. 1867 -1872, Praha

Světobzor, r. 1868-1877, Praha

Internetové zdroje:

www.sokol.cz